

OSMANLI
DÖNEMİ
SİVAS ŞEHİRİ
VE
ESNAF
TEŞKİLÂTI

**Yard. Doç. Dr.
Ömer DEMİREL**

SİVAS - 1998

● Fotoğraflar : Selahattin YASAK

● Köpük Fotoğrafl : Faruk ABUR U

● Köpük ve üç Tasarım: Kaan DOĞAN

● Dizgi-Montaj : Bülent AYIN

● Baskı : DOĞAN OFSET

Atatürk Caddesi Hil l Sokak No: 6 Sivas
Tel: 0.346 225 80 00-01 Faks: 225 80 02

Osman SEÇİLMİŞ
Sivas Belediye Başkanı

TAKDİM

Sivas, tarihin ilk çağlarından bu yana yerleşim birim olarak bir çok medeniyetlere beşiklik etmiş bir şehirdir. Anadolu'da kurulan bütün medeniyetlerde önemli bir yerleşim birimi; askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel açıdan da önemli bir merkez olarak tarihteki yerini almıştır.

Güzel Sivas'ımız, atalarımızın Anadolu'ya girmelerinden sonra milletimizin tarihinde de ayrı bir yere sahip olmuş; Anadolu Devleti'ne başkentlik etmiş; Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaleti olmuş; Cumhuriyet tarihinin kurulmasında da yine hayati bir rol oynamıştır.

Sivas'ımız bugün adeta bir açık hava müzesi konumundadır. Tarihin her döneminden günümüze taşıdığı zengin mirasıyla, jeopolitik konumuyla, ticarî yolların kesişme noktasında bulunmasıyla, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle ve dinamik nüfus yapısıyla bugün de ülkemizin önemli bir şehri durumundadır.

Geçmişteki bir takım ihmaller ve yanlış politikalar neticesinde sanayileşme ve kalkınma açısından arzu edilen yerde olmasına rağmen son yıllardaki sanayii altyapısı çalışmaları, özel sektörün desteklenmesi, sosyal, kültürel ve sportif alanlarda büyük gelişmelere sahne olması ile Sivas'ımız ileriye doğru önemli adımlar da atmaya başlamış ve kalkınma hamlesinde önemli mesafeler katetmiştir.

Belediye olarak biz, gerek il merkezinde belediyecilik hizmetlerinin tamamlanarak Sivas'ın modern bir şehir görünümüne kavuşturulmasının yanında, sanayileşme ve kalkınmaya yönelik altyapı ve üstyapı çalışmalarında da önemli çalışmalara imza attık. Diğer taraftan şehrimizin sosyal, kültürel ve sportif alanlarda geliştirilmesi ve bu gelişimin canlı tutulması için de bir çok hizmet ürettik; üretmeye de devam ediyoruz.

Milletimizin bu topraklardaki mühürleri ve tarihimizin nişaneleri olan tarihi eserlerimizin korunup kollanması mevcut kültürümüzün yaşatılarak gelecek nesillere aktarılması için de Belediye olarak önemli çalışmalar gerçekleştirdik. Şehrimizdeki tüm tarihi eserlerin sahiplenilmesi, korunması ve gelecek nesillere sağlıklı olarak aktarılması için "Sivas Gökmedrese Tarihi Eserleri Koruma ve Yaşatma Vakfı"nı kurarak bu çerçevede Sivas Gökmedrese restorasyon çalışmalarını üstlendik ve bu çalışmaları da başlattık. Alibaba Tekkesi tabir edilen Susamışlar Konağı'nın restorasyonunu gerçekleştirdik, Tarihi Sivas Evi olan Abdi Ağa Konağı restore çalışmaları devam ediyor. Bunun yanı sıra, ilimizde çok sayıdaki tarihi konuma sahip camilerimizi ve tekkelerimizi restore ettik. Ayrıca Sivas'la ilgili olarak yayın çalışmalarına da belediye olarak destek vermekteyiz.

Kültürel çalışmalarımız muvâcehesinde Sivas kültürünün önemli kilometre taşlarından olan Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Türk Tasavvuf Mûsikîsi, halk oyunları ve folklorumuzun yaşatılması ve geleceğe aktarılması yanında tarihimizin şaşıalı dönemlerini temsil eden mehterimizi de canlandırarak Sivas'ın ortak faydalarını yaşatmaya ve geleceğe aktarma gayretlerimiz devam etmektedir.

Yine Sivas'ın geçmişi ile ilgili çok önemli bir çalışma olan Sivas'ın geçmişinin tanınması, tanıtılması ve geçmişteki yapısının bilgi bazında global olarak şimdiki ve gelecek nesillere aktarılması hususunda takdire şayan bir çalışma olan "Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı" adlı kitabı Belediye olarak yayına hazırlamak ve baskısını gerçekleştirmek bizlere ayrı bir sevinç vermektedir.

Kitabın müellifi olan Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Ömer Demirel Bey'i bu değerli çalışmalarından dolayı tebrik ediyor ve şehrimize verdiği bir kültür hazinesi olan bu hizmetinden dolayı şükranlarımı sunuyorum.

Yine bu eserin hazırlanmasında, basılmasında emeği geçen tüm kardeşlerime, hemşehrilerime teşekkürü bir borç biliyor; saygı ve sevgilerimi arz ediyorum.

Osman SEÇİLMİŞ
Sivas Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

GİRİŞ. SİVAS ŞEHRİNİN SİYASİ TARİHÇESİ 1

I. BÖLÜM: SİVAS ŞEHRİNDE SUR, BEYLİK SARAYI,

MAHKEME BİNASI VE SOSYO-KÜLTÜREL ESERLER 15

A-SAVUNMA VE YÖNETİM BİNALARI

1.Sivas Kalesi 17

2.Beylik Sarayı (Paşa Sarayı) ve Mahkeme Binası 19

B-MAHALLELER 20

C-SOSYO-KÜLTÜREL ESERLER

1. Cami ve Mescidler 32

2. Zaviyeler 38

3. Medrese ve Mektepler 44

4. Çeşme ve Hamamlar 47

5. Bedesten ve Hanlar 50

6. Çarşı ve Pazarlar 52

II. BÖLÜM: SİVAS ESNAF TEŞKİLÂTI 55

A- ESNAF GRUPLARI VE SAYISI

1. Sivas'ta Faaliyet Gösteren Esnaf Grupları 56

2. Esnaf sayısı ve Sivas Nüfusu 59

3. Müslim ve Gayr-ı Müslim Esnaf 63

B- ESNAF İLERİ GELENLERİ VE YÖNETİMDEKİ ETKİLERİ

1. Bedesten Kethüdası (Vekil-i Fukara) 64

2. Esnaf Şeyhleri 67

3. Bazarbaşı 69

C- ESNAFIN SOSYAL DURUMU

1. Dinî Durumu 71

2. Giyim-Kuşam ve Ev Eşyaları 72

III. BÖLÜM: SİVAS ESNAFININ ÜRETİM FAALİYETLERİ	79
A- ÜRETİME HAZIRLIK: GEDİK USULÜ VE DÜKKANLAR	
1. Gedik Usulü	80
2. Dükkân Kiralama ve Vakıf	81
3. Kefillik ve Taahhüd	84
4. Bedesten ve Çarşıların Güvenliği	86
B- ÜRETİM	
1. Hizmet Üretimi	87
2. Mal Üretimi	
a. Sivas'ta Üretim	92
b. Sivas Haricinde Üretim	96
C- ŞEHİR ESNAFI VE VERGİLER	98
D- SİVAS ESNAFININ ÇÖKÜŞÜ	104
 IV. BÖLÜM: PAZARLAMA VE TÜKETİM	
A- PAZARLAMA	
1. Ticaret Yolları ve Güvenliği	108
2. Tüccarlar	110
3. Şehir İçi Dağıtım	112
B- TÜKETİM	
1. Fiyatların Tesbiti ve Kontrol	113
2. Çeşitli Erzak ve Eşya Fiyatları	
a. Yiyecek Fiyatları	115
b. Giyim-Kuşam Fiyatları	119
 NETİCE	123
BİBLİYOGRAFYA	125
EKLER	133-184

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser.
AİD	: Amme İdaresi Dergisi
BA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız.
BTDD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
b.	: bin.
no.	: Belge No.
CÜFEF.	: Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
haz.	: Hazırlayan.
HD.	: Hurufat Defteri.
İA.	: İslam Ansiklopedisi.
İJMES.	: International Journal of the Middle East Studies.
İÜFTD.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.
İÜFTED.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi.
İÜİFM.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi.
JESHO.	: Journal of the Economic and Social History of the Orient.
MM.	: Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defteri.
Mühimme.	: Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri.
OA.	: Osmanoğlu Araştırmaları.
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: sayfa.
S.	: Sayı.
Sad.	: Sadeleştiren.
Sivas Ahkam	: Başbakanlık Arşivi Sivas Ahkam Defteri.
SŞS.	: Sivas Şer'iye Sicili.
SVBMA.	: Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.
TKGMA.	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi.
TTD.	: Tapu Tahrir Defteri.
TTK.	: Türk Tarih Kongresi.
terc.	: Tercüme.
VD.	: Vakıflar Dergisi.
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.
VMD.	: Vakıf Muhasebe Defteri.

ÖNSÖZ

Tarih araştırmalarında, arşiv belgelerini değerlendirmenin gerekliliği, son yıllarda genel kabul görmüş bulunuyor. Bilhassa iktisadî ve sosyal nitelikli tarih araştırmalarında bu gereklilik bir mecburiyet halini almıştır. Osmanlı arşivlerinde bulunan muhtelif belge koleksiyonları da ilk müracaat kaynakları oluyor. Bilhassa bu kaynaklar, şehir tarihi araştırmalarında güvenilir bilgiler sağlanması bakımından büyük önem taşıyorlar.

şer'îye Mahkeme Sicilleri de tutulduğu merkez hakkında cereyan etmiş önemli bir kısım sosyal, iktisadî, hukukî, idarî ve az da olsa siyasî olaylar hakkında bilgi verir. Sivas şehri söz konusu olduğunda (hele son dönem için kapsamlı tek kaynak) şer'îye Sicilleri, hayatî bir önem taşımaktadır. Bu itibarla, bu çalışmada Sivas şer'îye Sicilleri birinci derecede kaynak ittihaz edilerek kullanılmıştır. Elbette çalışmanın konusunu ilgilendiren benzer arşiv kaynakları, araştırmalar, mukayese imkanı taşıması bakımından vazgeçilmez bir önem arz etmekte.

Araştırmanın ana gayesi, Anadolu şehirleri içerisinde tarihten günümüze önemli bir yeri olan Sivas şehrinin, Osmanlı dönemi boyunca muhtelif yönlerini aydınlatmak olacaktır. Sivas şehrinin fiziki yapısının bir bakıma biyoğrafik manada tarihini, arşiv kaynaklarına dayanmak suretiyle ortaya çıkarmak ilk hedefimiz olmuştur. Bu sayede günümüz Sivas şehri ile tarihi geçmişin bağları kurulacak ve bilinmeyenler ortaya çıkarılacaktır. Kültürel ve ekonomik açıdan çok parlak vetire geçiren şehrin kültürel, dinî ve sosyal eserlerinin de geçmişleri aydınlatılacaktır. Aynı zamanda şehrin Osmanlı dönemi boyunca iskânı, islâmlaşması ve imârı da keyfiyet ve kemiyet açısından incelenecektir.

Yine şer'îye Sicilleri ana kaynak olmak üzere, şehir halkının iktisadî vetire içinde karşılanabilen muhtelif ihtiyaçlarının nasıl ve hangi yollarla karşılandığı, bu faaliyeti yürüten Esnaf teşkilâtının muhtelif yönlerinin ortaya çıkarılması bir başka gayedir. Bu noktada Esnaf gruplarının sayısı, dinî menşeleri ve yönetimle ilgili özellikleri, esnaf gruplarının üretim yapabilmeleri için gerekli eleman ve aşamaları, yaptıkları üretimin niteliği ve nihayet Esnaf zümresinin çözölüşü ve çöküşü gibi problemler incelenmeye çalışılmıştır. Son olarak ise, şehir esnafının ürettiği, alıp-sattığı mamüllerin pazarlama ve tüketimi konularına ağırlık verildi.

Bu çalışmanın her safhasında, yardımlarını esirgemeyen, Muhterem Hocam Prof.Dr. Bahaeddin Yediyıldız'a şükran borçluyum. Yine çalışmalarım esnasında destek ve yardımlarından dolayı, Doç.Dr.Ali Birinci, Doç.Dr. Saim Savaş, Zeynep Altuntaş, Doğan Erdiñç, Hikmet Denizli ve müze personeline müteşekkirim. Ayrıca eserin basımını gerçekleştirmek suretiyle, Sivas halkına ve dolayısıyla okuyucuya kazandıran Belediye Başkanı Sayın Osman Seçilmiş ve Belediye Başkan Yardımcısı Sayın Ahmet Kaleli'ye teşekkür ederim.

Yard. Doç. Dr. Ömer DEMİREL

GİRİŞ

SİVAS ŞEHRİNİN SİYASİ TARİHÇESİ

Türklerin Anadolu'yu fethinden evvel Sivas şehri Bizans hakimiyetindedir. Ancak daha öncesinde, İslam ordularının H.73(M. 692) Sivas yakınlarına ulaştıkları bilinmektedir. Emevî Halifesi Abdülmelik'in kardeşi Muhammed b. Mervan komutasındaki İslam ordusu Sivas(Sebastopolis) yakınlarında II.Justinien komutasındaki Bizans ordusunu ağır bir mağlûbiyete uğratmıştır. 695 yılında Müslümanlar ikinci kez Bizanslıları mağlûp ettiler ve onları Maraş bölgesini boşaltmak zorunda bıraktılar. Bu tarihten sonra Müslümanlar her yıl Bizans hakimiyetindeki Anadolu'ya akınlar gerçekleştirdiler. H.81(M.700-701) yılında Erzurum, H.83(M.702-703)'te Darendede ve H.81(M.703) tarihinde Masisa (Misis) Müslümanlar tarafından fethedildi.¹ Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan zamanında Anadolu'ya yapılan bu akınlar sırasında, mahallî rivayete göre, Hz. Peygamber'in alemdarlarından olan Abdulvahab Gazi, seraskerlikle Sivas'a gelmiş ve burada şehid düşmüştür.²

Urfalı Mateos'a göre, Türkler ilk defa 1059 yılında Sivas'a geldiler. Bu sırada Sivas'ta Ermeni kralı Senekerim'in oğulları oturuyordu.³ Bunlar, özellikle mezhep farklılığı sebebiyle müthiş bir Bizans baskısı altında idiler.

1021 tarihinde, Selçuklu Türkleri'nden endişe etmeye başlayan Kral Senekerim, topraklarını Bizans İmparatoru II. Bazil'e terk etmiş ve mukabilinde Sivas şehrine yerleştirilmişti. İşte, 4 Temmuz 1059'da Türkler ilk defa Sivas önlerine geldiklerinde şehir, adı geçen Ermeni kralının haleflerinin elinde bulunuyordu ki, bu sülâlenin Sivas üzerindeki hakimiyetinin 1080 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴

1059'da Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, isyan eden İbrahim Yinal'ı bertaraf etmiş ve bu gelişme, İbrahim Yinal'a mensup âsi Oğuz Türkmenleri'nin Anadolu'ya geçmelerine sebep olmuştur. Bu akınlarla gelen Türkmenler'in istilâ ve yağmalarının ar-

1 Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, II**, İstanbul 1980, çev. Salih Tuğ, s. 286;

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, İstanbul 1986, s.373-375.

2 Rıdvan Nafiz- Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, **Sivas Tarihi**, İstanbul 1928, s.147; Evliya Çelebi "Eş-şeyh Hazreti Suheyb-i Rûmî yani Abdulvahab Gazi'nin Sivaslı olduğunu, Hz. Peygamber'e âşık olarak, huzurunda İslâm'ı kabul ettiğini, Hz. Ali'nin ona kemerini takarak Debbağlar'a pîr yaptığını, anlatmaktadır. **Seyahatnâme, III**, İstanbul 1314, s.205.

3 Besim Darkot, "Sivas", **İ.A., C.X.; Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli(1136-1162)**, Ankara 1987, 2. baskı, s.12-33.

4 Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi, s.12,33,110.

dından bizzat Tuğrul Bey tarafından gönderilen düzenli ordular benzeri hareketleri gerçekleştirdi. 4 Temmuz 1059'da Sivas, bu Türkmenler tarafından işgal ve 8 gün süre ile yağmalanmıştır. Türkler'in gelişini önceden haber alan Ermeni prensleri, Sivas'ın güney-batısında bulunan Kavadanek Kalesi'ne iltica etmişlerdi. Ermeniler üzerinde şiddetli bir mezhep baskısı uygulayan Bizans, şehrin surlarını yıktırmıştı. Bu bakımdan Türkler Sivas'ı kolaylıkla zaptettiler. Sivas önlerine gelen Türkler, şehirde bulunan çok sayıdaki beyaz kubbeli kiliseyi asker çadırları zannederek önce duraksadılar, ancak daha sonra durumu farkedip şehri ele geçirdiler. Sivas'a giren Türkler, çok sayıda esir ve ganimet alarak döndüler.⁵

Yine R. Diogenes Alp Arslan ile savaşa giderken Sivas'a geldiğinde, kendilerini karşılayan Ermeni prenslerine önce iyi davranmış, fakat daha sonra şehri yağmalatmış ve halktan bir kısmını kılıçtan geçirtmiştir.⁶ Bu olaylardan sonra Türklerin Sivas'a hakimiyeti ise, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonradır. Danişmendliler idaresindeki Türkler, başta Niksar ve Sivas olmak üzere Kayseri, Kastamonu ve Malatya arasındaki bölgelerde hakimiyet kurdular.⁷

Danişmend lakabıyla şöhret kazanan ve Anadolu Selçukluları'nın kurucusu Kutalmışoğulları'yla akrabalığı kuvvetle muhtemel olan Gümüştekin Ahmed Gazi 1080'de Sivas'a geldiğinde şehir harap bir halde idi. Kutalmışoğlu Süleyman Şah Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurup, doğudaki nüfuz ve hakimiyetini genişleterek Kilikya bölgesini fethettiği sıralarda, Sivas'ı kendisine merkez yapan Danişmend Gazi de Kızılırmak ve Yeşilirmak bölgelerinin fethiyle uğraşıyordu.

Danişmend Gazi ve bilhassa onun oğlu Melik Gazi döneminde Anadolu'daki en büyük güç haline gelen ve hatta bir süre Anadolu Selçuklu Devleti'ni himayesine alan Danişmendli Devleti, Emir Gazi'nin oğlu Melik Mahammed'in 1141-1142 yılında ölmesi üzerine parçalanmış ve Sivas, Melik Muhammed'in kardeşi Nizameddin Yağıbasan(Yağı Arslan ve Yakub Arslan)'ın hakimiyetinde kalmıştır. Yağıbasan, ölen kardeşi Muhammed'in hanımı ile evlenerek kendisini hükümdar ilân etmişti.

Yağıbasan, 1150'de Selçuklu Sultanı Mes'ûd'un kızı ile evlenip, Anadolu Selçukluları'na tabi olmuştur. Ancak, bu tabiyet uzun süreli olmamış ve Yağıbasan ile Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan arasında mücadeleler devam etmiştir. Yağıbasan'ın 1164'te ölümü üzerine, Anadolu Selçuklu Sultanı Mes'ûd'un kızı olan eşi, Yağıbasan'ın yeğeni İbrahim'in 16 yaşındaki oğlu İsmail ile evlenerek onu hükümdar ilân etti.

5 Mateos, s. 111; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul 1980, 3.baskı, s.153.

6 B.Darkot, age.

7 Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1980, 3.baskı, s.199-200..

1172'de meydana gelen kıtlık sonucu Sivas'ta halk ayaklanmış ve Danişmendli hükümdarı İsmail ve eşini öldürmüştür. Bu olaydan sonra Sivashlılar'ın daveti üzerine Yağıbasan'ın öbür yeğeni Zünnun, Sivas'a gelerek Danişmendli tahtına oturmuştur. 1173 yılına Zünnun'un Sivas ve Danişmend ülkesindeki hakimiyetini tanıyan II. Kılıçarslan, 1175'te Danişmendliler'e Sivas, Tokat, Niksar, Komana ve Amasya şehirlerini zaptederek, Danişmendli Devleti'nin Sivas kolunu ele geçirmiş oldu.⁸

II. Kılıçarslan, yaşı ilerlediğinden ve sefere çıkamaz olduğundan muhtemelen 1186'da ülkesini onbir oğlu arasında taksim edince Sivas ve Aksaray, Kutbeddin Melikşah'a düşmüştür. Bu tarihten itibaren şehzadeler arasında, devletin tamamına sahip olma mücadelesi başlamıştır ki, bu mücadele, Kutbeddin Melikşah'ın babasını esir almasıyla başlayıp devam etmiştir.⁹

Sivas'ın Bizans Sebaste'inin yerine mi, veya başka bir yerde mi kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, bu şehrin diğer bazı Anadolu şehirleri gibi, Türkler tarafından hemen tamamıyla yeniden inşa edildiği sanılmaktadır. Bunun en açık delili de, Sivas'ta Türkler'den önceki devirlere âit bir iz veya eserin bulunmamasıdır. Daha önceden kalanlar ise, genellikle Roma ve Hellenistik çağların mahsulüdür. Bu durum, Sivas'ın Bizans devrinde herhangi bir gelişme göstermediğinin, hatta bir çöküş içinde bulunduğu işaretleri olarak kabul edilmektedir.¹⁰

Danişmendliler döneminde şehirde bazı gelişme emareleri görülmekle beraber, Haçlı Seferleri ve beylikler arasındaki mücadeleler sebebiyle Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine girinceye kadar önemli bir gelişme olmamıştır. Danişmend Beyliği'nin merkezi olan Sivas, 1175 yılında kesin olarak Selçuklu hakimiyetine girdikten sonra, bütün Anadolu'da olduğu gibi Sivas'ta da büyük bir gelişme başlamıştır. Sağlanan huzur ortamı ve Selçuklu sultanlarının ticarete büyük önem vermeleri sayesinde dünya ticaret yollarının Anadolu'da yoğunlaşması ve Sivas'ın bu ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması şehrin gelişmesinde önemli yol oynadı. XII. Asırda Sivas, muhtelif milletlere mensup tüccarların yerleştiği ve oradan dünyanın her tarafına kervanlar hazırladıkları bir merkez haline geldi. Ticarî hayatın yanısıra bilhassa pamuklu ve yün dokuma sanayii de gelişmiştir.¹¹

Sultan I. İzzeddin Keykavus zamanında 1217'de Sivas'ta bir Dârü's-Şifâ açılmıştır. Burası aynı zamanda bir tıp okulu idi. Burada tabip, cerrah ve göz hekimleri mevcuttu,

8 Danişmenliler konusunda bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul 1984, 2.basım, s.112-142 vd.; Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1985, s.253-259.

9 O. Turan, *age*, s.216-229.

10 O. Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s.199.

11 O. Turan, *age*, s.200.

20-30 odası olan Dârü's-Şifâ'ya birçok dükkan vakfedilmişti.

Sivas'ta ticarî hayatın yanısıra ilmî hayatta da büyük gelişme olmuştur. Selçuklular döneminde kurulan medreselerden zamanımıza kadar gelebilenler Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese ve Burûciye Medresesi'dir. Sivas, Selçuklular döneminde yaşamış olduğu parlak dönemin ardından, ilk olarak, 1231-1232 yılında Çermagon Noyan komutasındaki Moğol ordusunun yağmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Ardından 1243'te meydana gelen Köseadağ bozgunu Sivas'ın kara günlerinin başlangıcı olmuştur. Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev, "Allah onlarla olsa dahi Tatarları mağlûp ederim" gibi gurur ve idraksiz sözleriyle başladığı savaştan büyük bir mağlûbiyetle ayrılmış ve dağılan ordusunu bırakıp önce Tokat'a, ardından Konya'ya kaçmıştır.¹² Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu Köseadağ galibiyetinden sonra Sivas'a doğru ilerledi. Daha önce Harizm'de Moğol istilasına şahit olan Sivas kadısı Kırşehirli Necmeddin, Moğollar'la anlaşarak şehir halkını büyük bir katliamdan kurtarmıştır. Moğollar, yapılan anlaşma uyarınca Sivas'ı üç gün yağmalamışlar, Selçuklular'ın bir askerî üssü olan bu şehirdeki bütün savaş aletlerini, makina ve silahları yaktırmışlar ve şehir surlarının bir kısmını yıktırmıştır.

Gıyaseddin Keyhüsrev 1246 yılı başlarında öldüğünde, geride sırasıyla 11, 9 ve 7 yaşlarında İzzeddin Keykavüs, Rükneddin Kılıçarslan ve Alaüddin Keykubad isimli üç oğlu kalmıştı ve kendisi sağlığında en küçük oğlu Keykubad'ı veliahd tayin etmişti. Ancak, devlet erkanı örfe göre hareket edip en büyük şehzade olan İzzeddin Keykavüs'ü tahta çıkardılar. Bu sırada Moğol tahtına Güyük Han çıkmıştı. Bu münasebetle 1246 yılında Karakurum'da yapılacak büyük kurultaya bütün tâbi hükümdarlar gibi Selçuklu Sultanı'nda çağırılmıştı. İşte bu kurultaya sultan gitmeyerek yerine kardeşi Kılıçarslan'ı gönderdi. Ancak, Kılıçarslan, üç yıl süren seyahatinden sultan olarak dönmüş-tü. 2000 Moğol askeriyle Erzincan'a ve oradan Sivas'a gelen Rükneddin Kılıçarslan, burada saltanatını ilân etmiştir. Onun saltanatı, Erzincan ve Sivas'tan başka Kayseri, Malatya, Harput ve Amid'de de tanınmıştı. Bu şekilde 1249'da Selçuklu tahtı, Sivas merkez olmak üzere Kılıçarslan'a intikal etmiş oluyordu. Buna rağmen kardeşler arasındaki taht mücadeleleri devam etmiş, birara kardeşlerin üçünün birden sultan olmaları kabul edilmiş ve nihayet Anadolu Selçuklu Devleti, Sivas sınır olmak üzere İzzeddin Keykavüs ve Kılıçarslan arasında paylaştırılmıştır.¹³

1277'de Anadolu'yu Moğol istilasından kurtarmak amacıyla Selçuklu topraklarına giren ve Elbistan'da Moğollar'ı bozguna uğratan Memlûk Sultanı Baybars'ın geri dön-

12 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s.431-437.

13 O. Turan, *age*, s.454-493.

mesi üzerine Anadolu'ya gelen Moğol hükümdarı Abaka Han, intikamı alınmasını ve Anadolu şehirlerinin yağmalanmasını ve halkının öldürülmesini emretmişti. Bu sırada Abaka'nın veziri Şemseddin Cüveynî ön plana çıkmış, Sivas'ın yarısı ile birkaç şehri satın alarak tahrip olmaktan ve ahalisini ölümden kurtarmıştı. Ancak yine de birçok kişi öldürülmüştür.¹⁴

1298'te Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmayı amaçlayan Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş Noyan, Moğol hükümdarı Gazan Han'a isyan etmişti. Sülemiş, hakimiyetini genişleterek Sivas'ı kuşatmış, ancak, Gazan Han'ın ordusunun gelmekte olduğunu duyan şehir halkı, bir ay mukavemet etmiş ve şehri teslim etmemiştir.¹⁵

XIV. Asrın başından itibaren Anadolu İlhanlılar'ın gönderdikleri valiler tarafından idare edilmeye başlandı. Bu valiler kendilerine merkez olarak Sivas'ı seçtiler. Bu devri anlatan muasır kaynaklar, Sivas'ın canlı bir ticaret merkezi olduğunu ve Sivas'ta pamuk dahi yetiştiğini söylemektedirler.¹⁶ İlhanlı hakimiyetinin sonlarına doğru 1343'te Sivas, Emir Eretna'nın idaresinde idi. Uygur Türkleri'nden olan Eretna, Moğollar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın maiyetinde idi. Moğol valilerinin merkezle bozuşmasından istifade eden Eretna, 1343 yılında Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük'de bir Moğol ordusunu mağlûp etmiş ve ardından sultanlığını ilân ederek 1344 yılında bütün Orta Anadolu'ya hakim olmuştur. Eretna Devleti'nin başkenti önce Sivas, sonra Kayseri idi. Bu devlet zamanında Kayseri, Sivas, Tokat ve civarında bazı mimarî eserler inşa edilmiştir.¹⁷

Zayıf bir kişiliğe sahip olan Eretna oğlu Mehmed'in kendi devlet adamları tarafından öldürülmesi üzerine Eretna Devleti'ndeki karışıklıklar artmaya ve Mehmed Bey'in yerine geçen oğlu Ali Bey zamanında parçalanmaya başlamıştır. Devlet ileri gelenleri arasındaki iktidar mücadelesi ve Moğol ve Türkmen aşiretlerinin ayaklanmaları neticesinde, devlet dış saldırılara açık hale geldi. Nitekim, Eretna Devleti'nin içine düştüğü bu zayıf durumdan yararlanmak isteyen Karamanoğlu Alâeddin Bey, 1366'da Konya'yı ve ardından Niğde'yi ele geçirerek, devlet merkezi Kayseri'ye yönelmişti. Bütün bu dış tehditlere rağmen Ali Bey, hayatını eğlence ile geçiriyordu. Ancak, 1375'te Karamanoğlu Alaeddin Bey, Moğollar'ın da yardımıyla Kayseri'yi ele geçirince, bütün ağırlıklarını bırakarak Sivas'a doğru kaçan Ali Bey, esir olmaktan Kadı Burhaneddin'in yardımıyla kurtulabilmişti. Bu hadiseden sonra Eretna Devleti'ne vezir olan Kadı Burhaneddin, 1380'de Ali Bey'in ölmesi üzerine, onun yedi yaşındaki oğluna nâip tayin edilmiş-

14 O. Turan, age, s.552-556; E.Merçil, age, s.158.

15 O. Turan, age, s.624-625.

16 Sivas'ın iklimine has bir pamuk yetiştiği bilinmektedir.

17 E. Merçil, age, s.294-296.

ti. Bu karışıklıktan istifade etmek isteyen, Amasya Emîri Hacı Şadgeldi, içinde Moğollar ve Tokatlılar'ın da bulunduğu büyük bir orduyla Sivas üzerine yöneldi. Kadı Burhaneddin, bir takım vaatlerle Hacı Şadgeldi'nin müttefiklerini kendisinden ayırdı. Amasya'ya geri dönmek üzere olan Şadgeldi, Danişmendiye Köyü önünde öldürüldü ve emirlerinden çoğu esir edildi. Bu şekilde Hacı Şadgeldi'yi ortadan kaldıran Kadı Burhaneddin 1381'de Sivas'ta tahta çıkarak kendi adıyla anılan devleti kurdu.

Kadı Burhaneddin'in yaklaşık onsekiz yıl süren hükümdarlığı, kendisine muhalefet eden Eretna akrabaları, Tokat emiri Şeyh Necip, Amasya emiri Hacı Şadgeldi'nin oğlu Emir Ahmed, Erzincan hakimi Mutahharten ve Karamanoğlu Alâeddin ile mücadelelerle geçmiştir. Daha sonra Tokat'ı ablukaya alarak zapteden Kadı Burhaneddin, Amasya üzerine yönelerek bölgeyi yağmalattırıştır.

Memlûk Devleti'nin Malatya nâibi Mintaş'ın daveti üzerine, kuvvetli bir orduyla Sivas'tan Malatya üzerine yürüyen Kadı Burhaneddin, Mintaş'ın iki yüzlü siyaseti sebebiyle Sivas'a geri dönmüştür. Ancak, bu hareketi cevapsız bırakmak istemeyen Memlûk Sultanı Berkuk, Halep nâibi Yılboğa komutasında büyük bir orduyu Sivas üzerine göndermişti. Yılboğa, kırk gün süren muhasara sonunda başarılı olamayınca, ağırlıklarının pekçoğunu kale önünde bırakarak, 1389'da çekilmeye mecbur oldu.

Sinop emîri Candaroğlu İsfendiyar Bey'in elçileri, kıymetli hediyelerle bağlılıklarını bildirmek üzere Sivas'a doğru gelirken, Amasya emîri Ahmed Bey tarafından esir edilmişti. Bunun üzerine harekete geçen Kadı Burhaneddin, Amasya'yı şiddetle muhasara ederek kısa sürede zaptetti. Ancak, Osmanlı ordusunun saldırı ihtimali bulunduğundan Amasya'da fazla kalmayarak Tokat'a çekildi.

Anadolu'da Timur tehlikesinin başgöstermesinden sonra Kadı Burhaneddin, Timur'a karşı Memlûk Sultanı Berkuk, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ve Altın Ordu Hanı Toktamış ile anlaşarak, ittifak kurmaya çalışmıştı. 1394'te Sivas'a gelen Timur'un elçisi, ona müttefiklerinden ayrılmasını ve Timur'a itaat etmesini bildirmişti. Kadı Burhaneddin bu isteği reddederek, Sivas'a saldırması halinde karşı koyacağını söylemişti. Kadı Burhaneddin, 1398'de Sivas yakınlarında Akkoyunlu Karayülük Osman Bey ile yaptığı savaşta yenilerek esir edilmiş ve öldürülmüştür.¹⁸

Kadı Burhaneddin'in öldürülmesine rağmen şehri teslim etmeyen Sivashlılar, Karayülük Osman Bey'e karşı direndiler. Sultanın hayatta kalan tek oğlu Alâeddin Ali Çelebi(doğumu 1385), devlet erkanı ve emirler tarafından hükümdar ilân edildi. Şehri kuşatan Karayülük Osman Bey'e karşı, Sivashlılar önce Kara Tatarlar'dan yardım istediler,

18 Eretna ve Kadı Burhaneddin devletleri hakkında bkz. Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti(1344-1398)- Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara 1983; Mirza Bala, "Kadı Burhaneddin", **İ.A., VI.**, s.46-48.

ancak bunlar yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine şehrin yağmalanmasından korkulduğu için Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'e haber gönderildi ve şehri teslim alması istenildi. Bu istek üzerine daha önce Amasya'yı almış olan Yıldırım Bayezid, büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi mühim bir kuvvetle Sivas'a gönderdi. Osmanlı kuvvetleri Karayülük Osman Bey'i mağlûp ettiler ve Sivas'ı teslim aldılar. Bu suretle Sivas, Kayseri, Tokat ve Niksar bölgeleri Osmanlı hakimiyetine geçti. Yıldırım, oğlu Süleyman Çelebi'yi bu bölgeye vali olarak tayin etti.¹⁹ Kadı Burhaneddin döneminde Sivas'ta, devlet merkezi olması hasebiyle birçok saray yapılmış olmakla beraber, bunlardan günümüze kadar ulaşabilen olmamıştır.²⁰ Sivas'ın Osmanlılar'a tesliminde, Karayülük Osman Bey'in baskısının yanında yaklaşan Timur tehlikesinin de etkili olduğu bilinmektedir.²¹

Sivas Osmanlı hakimiyetine girmekle de Timur tehlikesinden kurtulamadı. Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u kuşattığı bir sırada Pasinler'den Erzincan yoluyla Sivas'a gelen Timur ordusu, Sivas'ı 18 gün muhasara etmiştir. Şehirde vali olarak bulunan Süleyman Çelebi, Timur ordusuna karşı koymanın güçlüğünü anlayarak şehirden ayrılmış ve yerine Malkoç Mustafa Bey'i bırakmıştı. Şehri kuşatan Timur, kurdurduğu arrade ve mancınıklarla, kaleyi şiddetli bir ablukaya almıştı. 27 Ağustos 1400 Cuma günü, daha fazla direnme imkanı kalmadığı ve bilhassa kan dökülmesini önlemek amacıyla, şehrin teslimine karar verilmişti. Timur, bizzat verdiği kan dökmeme sözüne rağmen, şehir teslim olur olmaz, şehri savunan 4000 Osmanlı askerini diri diri toprağa gömdürerek, güya sözünde durduğunu göstermek istemiştir. Hatta Timur daha da ileri giderek, şehir halkının, merhametini celbetmek ümidiyle kendisine karşı **"rahlelerle başlarına Mushaf-lar verip ... zikrullah ile gönderdikleri"** bin kadar çocuğu da atlılarına çiğneterek öldürmüştür.²²

19 Bu hususda bkz. Aziz B.Erdeşir-i Ester;abadî, **Bezm u Rezm**, Ankara 1980, gev. Mürsel Öztürk; Yaşar Yücel, age, s.22-162.

20 Besim Darkot, agm.; Kadı Burhaneddin, döneminin gereği olarak ve askerî ihtiyaçlar sebebiyle Tokat, Turhal ve Amasya civarında ve Erzincan, Niksar, Kırşehir hudut bölgeleri gibi mühim askerî noktalarda kaleler inş. ettirmiştir. Bununla beraber, Turhal'da bir imâret, Zile'de bir medrese ve Turhal'ın bir köyü olan Tazya'da bir zâviye yaptırdığı bilinmektedir. bkz. Y.Yücel, age, s.174.

21 R.Nafiz-ı.Hakkı, age, s.93-95; **Osmanlı Tarihi, I**, Ankara 1982, 4.baskı, s.299; İ.Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I**, İstanbul 1971, s.116-118.

22 R. Nafiz-ı.Hakkı, age, s.95; İ.H.Danişmend, age, s.125-126; Sivas'ın güney tarafındaki girişinde bulunan Halfelik Kabristanı'nın bu dönemin hatırası olduğu, o dönemde Kur'an öğrenen talebelere Halife adı verildiği ve bu yüzden Timur'un talebeleri atlılara çiğneterek öldürtmesi sebebiyle bu bölgeye Halfelik adının verildiği şehir halkı arasında anlatılmaktadır.

Timur'un, Sivas'ta son derece sert ve gaddar davranmakla, Anadolu ve Yakındoğu'daki muhaliflerine dehşet salıp, gözdağı vermek istediği sanılmaktadır. Ancak bunda, daha önceki hadiseler sebebiyle, Sivas halkına karşı tarihsel intikam hisleri bulunan Karayülük Osman Bey ve Erzincan Emiri Mutahharten'in telkinlerinin de etkili olduğu tahmin ediliyor.²³ Nitekim Yıldırım, Sivas'ın düşüşü üzerine harekete geçerek, önce Sivas'ı geri almış ve ardından Timur'un Sivas seferine katılan Mutahharten üzerine yürümüş ve 1401 Temmuz'unda Kemah kalesini ele geçirmiştir.²⁴

Sivas'ın Timur tarafından tahribi, halk arasında derin bir üzüntü ve korku meydana getirmiştir. Bu sırada Şehzade Ertuğrul'un da vefat etmiş olması, Yıldırım Bayezid'in üzüntüsünü daha da artırmıştı. İşte bu üzüntülü ruh halinde Yıldırım'ın; Uludağ'ın eteğinde bir çobanın kaval çaldığını işittiğinde, **“..çal bire çoban çal! Ne canın yandı, ne ciğerin yakıldı, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü? Sivas gibi şehrin mi yıkıldı?”** demekten kendini alamadığı rivayet edilmektedir.²⁵

1402 Haziran'ında tekrar Osmanlı topraklarına giren Timur, Erzurum ve Erzincan üzerinden hareketle, daha önce Yıldırım tarafından ele geçirilen Kemah'ı almış ve oradan Sivas önlerine gelerek, kırmızı, sarı ve beyaz teçhizatlı ve zırhlı ordularına muhteşem bir geçit resmi yaptırmıştır.²⁶

28 Temmuz 1402 Ankara bozgunundan sonra başlayan Osmanlı fetret döneminde Sivas'a, Kadı Burhaneddin'in damadı olduğu tahmin edilen Mezid Bey hakim olmuştur. Mezid Bey, bağımsızlığını kazanan diğer Anadolu beyleri gibi Timur'dan menşur alarak Sivas'ı elde etmiştir. Ancak, bu sırada Amasya ve çevresini ele geçiren Yıldırım'ın oğlu Mehmed Çelebi, vezîri Bayezid Paşa'yı Sivas üzerine göndermiştir. Bayezid Paşa, teslim olması mukabilinde Mezid Bey'e büyük rütbelere teklif ettiyse de, Mezid Bey kabul etmedi. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Sivas'a girip kaleyi ele geçirdiler. Sultan Camii denilen Ulu Cami'ye sığınan Mezid Bey mücadeleye devam etmiş ve Bayezid Paşa'nın emriyle cami yıkılmaya başlanmıştı. Minareye çekilen Mezid Bey, nihayet minarenin ateşe verilmesi üzerine teslim olmak zorunda kaldı. Çelebi Mehmed'in huzuruna getirilen Mezid Bey, affolundu ve “timarlar ve haslar” verilerek, Sivas'ı îmar etmek üzere oraya vali tayin edildi.²⁷

Sivas, ikinci defa olarak Osmanlı hakimiyetine girmesine rağmen, Kadı Burhaneddin ailesinin tesirleri bir müddet daha devam etmiştir. Mezid Bey, Köpekoğlu Hüseyin

23 Yaşar Yücel, **Timur'un Dış Politikasında Türkiye ve Yakın-Doğu 1393-1402**, Ankara 1980, s.82-83.

24 İ.H.Danişmend, age, s.126-127.

25 Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, I, İstanbul 1979, 3.baskı, s.317-318.

26 İ.H.Danişmend, age, s.129.

27 R.Nafiz-İ.Hakkı, age, s.97; M.Akdağ, age, s.326.

Bey'in ve Karamanoğulları'nın teşviki ile bağımsızlığını ilân etti ise de 1407'de affedilmiş, fakat bu defa Sivas beylerbeyiliği'ne Yıldızoğlu Mehmed Paşa tayin olunmuştur.²⁸

Osmanlı hükûmet erkânının, saltanat mücadelesi sebebiyle Rumeli'de bulunmasından istifade eden Köpekoğlu Hüseyin Bey, 1413 yılında Sivas'a hücum edip Sivas Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı öldürmüş ve yerine Kadı Burhaneddin'in oğlu Zeynelabidin'i geçirmiştir. Bunun üzerine Osmanlılar, 1414 yılı başlarında Sivas'ı ikinci kez Mezid Bey'e verdiler. Mezid Bey, Amasya'dan yeterli miktarda askerle ansızın Sivas'a girdi ve asileri ele geçirdi.²⁹

XV. Asrın ortalarına kadar Sivas, Osmanlı şehzadelerinin oturduğu sancak merkezlerinden birisi olmuştur.³⁰ Bu asrın ikinci yarısında doğuda Akkoyunlu tehlikesinin belirdiği görülüyor. Uzun Hasan'ın hükümdar olmasıyla büyümeye başlayan Akkoyunlular, kısa zamanda Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah ile Maverâünnehr hükümdarı Ebu Sait Miranşah'ın öldürülmesiyle, bu devletlerin topraklarını ele geçirdiler. Daha sonra Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'nın yenilmesiyle, Akkoyunlular, Fırat havalisinden Maverâünnehir'e kadar uzanan büyük bir devlet haline geldiler. Bundan sonra Osmanlı topraklarına yönelen Uzun Hasan, önce Osmanlılar'la ihtilaf halinde bulunanları himaye ve Osmanlılar aleyhine hristiyan devletlerle ittifak ederek başlattığı mücadelesini 1461'de Sivas civarındaki Koyulhisar'ı zaptederek askerî sahaya kaydırmıştı. Uzun Hasan, Koyulhisar beyi Hüseyin Bey'i bir av esnasında yakaladıktan sonra onu katletmek tehdidiyle kaleyi ele geçirmişti. Fatih Sultan Mehmed'in İsfendiyar topraklarını ilhak ettikten sonra, Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine yürüdüğü bir sırada, Uzun Hasan'ın bu sefere mani olmak kasdıyla³¹ Osmanlı topraklarını yağmalaması, Osmanlı ordusunun, Akkoyunlu kuvvetlerini geri atmak amacıyla Sivas'a doğru yönelmesine sebep olmuştu. 1464'ten itibaren Karamanoğulları toprakları da, Osmanlı-Akkoyunlu mücadelesine sebep olmuştu.

1472'de otuzbin kişilik bir orduyu Karaman topraklarına sevkeden Uzun Hasan, bir

28 R.Nafiz-ı.Hakkı, age, s.98.

29 Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, III, Amasya 1332, s.192.

30 İ.H.Uzunçarşılı, age, s.500.

31 Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın eşi Despina-Khatun (Trabzon Vasileusu Davit Komninos'un yeğeni Katerina), Fatih'in Trabzon'a yönelmesi üzerine, Uzun Hasan'ı Osmanlılar'a karşı kışkırtmıştır. Bunun üzerine Uzun Hasan'ın, İstanbul'a gönderdiği elçi vasıtasıyla Fatih'ten istekleri arasında "haremi Despina-Khatun'un çeyizi olan Sivas-Kayseri(Kapadokya) bölgesinin Akkoyunlular'a teslimi" şartı da bulunuyordu. Fatih, Akkoyunlu elçisine; gelecek yıl, Uzun Hasan'ın isteklerinin tamamını yanında getirip ödeyeceğini söyleyerek, heyeti geri çevirmişti.bkz. M.F.Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)**, Ankara 1976, s.26-27.

tarafından da gönderdiği mektuplarla, maksadının Dulkadirli toprakları olduğunu söyleyerek Osmanlılar'ı oyalamaya çalışmış ve bunda muvaffak olmuştu. Tokat'ta oturan Rûm Beylerbeyi Şaraptar Hasan Bey, hileyi farkedemeyerek, Akkoyunlu ordusunun geçmesine müsaade etmişti. Bunun üzerine Sivas civarında tecavüzlere başlayan Akkoyunlu ordusu, ansızın Tokat'ı ele geçirmiş ve Timur'un Sivas'a yaptığına benzer bir hareketle, *şehri tahrip etmiştir*. Daha sonra Kazova ve Sivas civarını da yağmalayan Akkoyunlu ordusu, Kayseri'ye saldırmış ve bu ordunun bir kısmı Karamanoğlu ve Hamideli topraklarına kadar ilerlemiştir.

Buna karşı harekete geçen Fatih, önce Gedik Ahmed Paşa'nın teklifiyle, Akkoyunlu topraklarının yağmalanması amacıyla, meşhur akıncılardan Mihaloğlu Ali Bey'i Sivas Vilâyeti'ne, kardeşi İskender Bey'i Kayseri Sancağı'na ve Bali Bey'i de sübaşı olarak Niksar'a tayin etmiştir. Bizzat Fatih'in komutasındaki Osmanlı ordusunun Sivas'a gelmesi, Sivashlılar üzerinde büyük bir memnuniyete sebep olmuştu. Ordusunu Sivas'ta tertipleyen Fatih, 1473 Ağustosunda Akkoyunlular'a karşı Otlukbeli Zaferi'ni kazanmıştır.³²

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in büyük oğlu ve Şiraz valisi Uğurlu Mehmed Bey, babası ile girdiği taht mücadelesi sebebiyle 1474'te isyan ederek önce Memlûk Devleti'ne sığınmış, Memlûkler'in desteğiyle babasıyla yaptığı savaşı kaybetmesi üzerine bu defa Osmanlılar'a sığınmıştı. Fatih Sultan Mehmed, Uğurlu Mehmed Bey'i iyi karşılamış ve kızı Gevherhan Sultan ile evlendirerek Sivas Beylerbeyliği vazifesiyle sınıra göndermişti. Ancak, Akkoyunlular tarafından hükümdarlık vaadiyle kandırılan Uğurlu Mehmed Bey, onların davetiyle gittiği Erzincan'da yakalanarak 1477'de öldürülmüştür.³³

XVI. Asır, Sivas bölgesi için iç karışıklıklar, isyanlar ve yağmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. II. Bayezid döneminde başlayan bu tür hareketler, bu hükümdarın şehzadeleri arasındaki taht mücadeleleri sebebiyle yayılma eğilimi göstermeye başlamıştı. 1492'de meczup bir derviş tarafından Sultan II. Bayezid'e suikast düzenlenmesi³⁴ bu eğilimin ilk belirtisi durumunda idi. Şehzadelerin saltanat mücadelesi sırasında meydana gelen Şah Kulu İsyanı, Antalya'dan Sivas'a kadar olan bölgede büyük bir katliam ve tahribata sebep oldu.

Trabzon'daki valiliği sırasında Safevî propagandasının dinî ve siyasî hayatta meydana getirdiği büyük tehlikeyi farkederek Yavuz Sultan Selim, meseleyi kökünden hallet-

32 Selahaddin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti**, Ankara 1985, 2.basım, s.305-314.

33 İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi II**, Ankara 1975, 3.basım, s.104-105.

34 İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II", **İ.A. II.**, s.394.

mek niyetiyle 20 Mart 1514'te Edirne'den hareket etmiştir. Dukaginoğlu Ahmed Paşa komutasındaki 20.000 kişilik öncü kuvvetler 27 Mayıs 1514'te Akşehir'ten Sivas'a gönderilmiş, 2 Temmuz 1514'te Sivas'ta ordu yoklaması yapılmış ve toplam 140.000 kişilik ordunun 40.000'i, hem iâşe sıkıntısını hafifletmek ve hem de arkada ihtiyat kuvveti bırakmak amacıyla Sivas'la Kayseri arasında bırakılmıştı. Osmanlı ordusu, Sivas Kızılıрмаğı yakınındaki Hekimçayırı'nda beş gün konaklamıştır.³⁵

Yavuz, 23 Ağustos 1514'te kazanılan Çaldıran Zaferi ile, Anadolu üzerindeki Safevî emellerine büyük bir darbe indirdikten sonra, 19 Mayıs 1515'te Kemah kalesini almış, ardından Sivas'a gelmiş ve buradan Dulkadiroğulları topraklarına yönelmiştir.³⁶

Osmanlı ordularının doğuya yönelik seferlerinde, Sivas'ın genellikle toplanma ve konaklama ya da en azından uğrak yeri olduğu görülmektedir. Bu yüzden Sivas'ın, ticarî yolların buluştuğu bir merkez olmasının yanında, önemli bir askerî sefer üssü olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Yukarıda verdiğimiz ve aşağıda ilâve edeceğimiz örnekler bu tesbitimizi teyid etmektedir.

8 Haziran 1527'de, Sivas'ın kuzeyindeki Karaçayır'da Vezir-i A'zam İbrahim Paşa'nın Aksaray'dan gönderdiği, Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa komutasındaki büyük bir Osmanlı ordusu, isyancı Celâlî şeflerinden Kalenderşah güçlerine yenilmiştir.³⁷

1514 Çaldıran darbesine rağmen, Anadolu üzerindeki emellerinden vaz geçmeyen İran üzerine, takip eden yıllarda yeni seferler düzenlediği biliniyor. İşte bu seferler esnasında da Sivas, Osmanlı ordularının önemli uğrak yerlerinden birisi olmuştur. Bu arada, sayıları yüzbinleri geçen orduların, Sivas'ta ya da Sivas yakınlarında bir hafta on gün konaklamasının, şehir ekonomisi üzerindeki tesirleri, ayrı bir inceleme konusu olmalıdır.

11 Haziran 1534'te İrakeyn Seferi'ne çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçen Kanûnî Sultan Süleyman, 8 Ağustos 1534'te Sivas'a gelmiş ve ordu burada dört gün konaklamıştı.³⁸ Kanûnî, Sivas'ta Yeşilbaş'tan (özbekler'den) gelen elçiye kabul etmişti.³⁹

Kanûnî, 1548'de çıktığı ikinci İran seferinde ve 1553'te çıktığı Nahcivan seferi dönüşünde, Sivas'a gelmiş ve burada bir gece konaklamıştı.⁴⁰

23 Temmuz 1562 Perşembe günü idam edilen Kanûnî'nin oğlu Şahzade Bayezid vakasında, bu acı olayda katledilen şehzade ve dört oğlunun cenazeleri Sivas'ta defnedil-

35 İ.Hakkı Danişmend, age, II, s.6-8; F.Kırzioğlu, age, s.104.

36 İ.H. Danişmend, age, s.18-19.

37 İ.H. Danişmend, age, s.123-124

38 İ.H. Danişmend, age, s.168.

39 M.F.Kırzioğlu, age, s.113.

40 İ.H.Danişmend, age, s.293.

miştir. Bu hadiseden önce cereyan eden Bayezid-Selim mücadelesinde, Bayezid taraftarlarından birisi, Sivas kalesinde bulunan cephaneleri ele geçirmişti. Şehzade Bayezid ve oğullarının katli hadisesi, Osmanlı topraklarında ve katlin gerçekleştiği İran'ın Kazvin şehrinde büyük bir nefret ve üzüntü meydana getirmişti. Bayezid ile oğulları Osman, Orhan, Abdullah ve Mahmud'un cenazelerinin Sivas'ın neresine defnedildikleri hakkında muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Peçevî, cenazelerin Sivas şehrinde defnedildiğini, üzerlerine büyük bir kubbe inşa edildiğini ve her gün “**ecza-i şerife tilavet**” olunduğunu yazmaktadır.⁴¹ Bu konu üzerinde özel bir çalışması bulunan Şerafettin Turan, cenazelerin, Sivas'ta surların dışında gömüldüklerini belirtiyor.⁴² İ.Hami Danişmend ise, cenazelerin “**haric-i Sivas'ta**” defnedildiklerini, fakat bugün mezarlarının belli olmadığını, bazı kaynaklarda şehir haricindeki “**makaabir-i müslimîn arasında**” olduklarından bahsedilse de hangi yönde bulunduklarının belirtilmediğini ifade etmektedir. Danişmend; “**Haber-i Sahih**” müellifi Mehmet Mazhar Fevzi, Şehzade Bayezid'le oğullarını Sivas kalesinin cenup tarafındaki “**Melik-i Acem**” türbesinde medfun gösterirse de bu türbenin evkafını tedkik eden “**Sivas Şehri**” müellifi İsmail Hakkı Uzunçarşılı türbenin o tarihten yarım asır evveline âid olduğunu tesbit etmiş ve yalnız şehzadelerin de buraya gömülmüş olmak ihtimaline hükmetmiştir; fakat Hammer aksi istikameti kabul ederek şehzadelerin bilâkis şimal kapusu civarında ve yol üzerinde medfun olduklarından bahsetmektedir.⁴³

İran'a karşı düzenlenen seferlerden, Vezir-i A'zam ve Serdar-ı Ekrem Özdemiroğlu Osman Paşa'nın, 4 Nisan 1585 tarihindeki seferinde, Osman Paşa, Kastamonu'dan Erzurum'a hareketinde, Anadolu'dan 12 beylerbeyinin, Rumeli'den 17 sancakbeyinin askerleriyle ve İstanbul'dan da sipahi ve silahtar bölükleriyle 300 çavuşun 400 “**Darbezen**” topuyla Sivas'ta orduya katılmalarını emretmişti. Sivas'ta toplanan ordu mevcudunun 200-300 bin civarında olduğu rivayet edilmektedir. Osman Paşa, iâşe sıkıntısını azaltmak için, ordusundan 40 bin kişiyi terhis ederek 160 bin kişiyle yoluna devam etmiştir. Osman Paşa, Kastamonu'dan çıktıktan sonra Amasya-Tokat-Sivas-Erzincan üzerinden Erzurum'a gelmiştir. Ordu, Sivas konağında toplanmıştır ki, bu yüzden Osman Paşa'nın Sivas'ta yirmi gün kaldığı rivayet edilmektedir.⁴⁴

1622'de meydana gelen Abaza Paşa isyanı da, Sivas bölgesini etkilemiştir. Abaza Paşa, önce Şebinkarahisar muhafızı Murtaza Paşa'yı kendisine katılmaya mecbur etmiş, bunun üzerine Maraş valisi Yusuf ve Sivas valisi Tayyar Mehmed paşalar da, kendisine

41 Peçevî İbrahim, **Peçevî Tarihi**, I, İstanbul 1283, s.409.

42 Şerafettin Turan, **Kanûnî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası**, Ankara 1961, s.156.

43 Melik A'cem bugünkü Çayırdağı bölgesindedir. Ayrıca bkz. İ.H.Danişmend, age, s.327.

44 İ.H.Danişmend, age, III, s.80-81.

katılmak zorunda kalmışlardır. Ancak, 5 Eylül 1624'te Kayseri yakınlarındaki Karasu - köprüsü'nde Abaza güçleriyle Osmanlı ordusu arasındaki çarpışmada, Tayyar Mehmed Paşa ve Murtaza Paşa askerleriyle birlikte Osmanlı ordusuna iltihak etmişlerdir.⁴⁵

Abaza isyanını bastırmak üzere İstanbul'dan Samsun yoluyla gelen ve “her biri yirmişişer camûs ile” çekilen oniki top Sivas'a geldiği için, Osmanlı ordusu 2 Ağustos 1628'de ileri hareketine devam ederek Koçhisar'a doğru yola çıkmıştır.⁴⁶

Safevîler'in gönderdiği şîfî propagandacıların tertip ve destekleriyle başlayan ve bölgedeki Osmanlı idarecilerinin bilhassa vergi hususundaki haksız uygulamalarıyla artan Celâlî isyanlarının XVI. ve XVII. Asırlar boyunca devam ettiği ve Sivas'ın gelişemesinde büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır.⁴⁷

Osmanlı Devleti, siyasi anlamdaki tedbirlerinin yanısıra, bir takım iktisadî tedbirler alma ihtiyacını da duymuş görünmektedir. Osmanlı dönemi boyunca, Sivas'a yapılan başlıca büyük yatırımların XVI. Asırda gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Yapılan eserlerin banilerini vali vb. gibi büyük devlet memurlarının teşkil etmesi, bunların birer devlet yatırımı olduğu fikrini vermektedir. Asrın başlarında Sivas valisi Lala Sinan Paşa'nın vakıfları bunun ilk örneklerindendir.⁴⁸ Ayrıca, Sivas'ta bulunan Ali Baba Zaviyesi'nin kurulduğu bostan ve bağçelerin “selatinîn-i maziye” tarafından Ali Baba'ya temlik edildiğini biliyoruz. Ali Baba Zaviyesi'nin asıl vakıfları ise, Vezir-i A'zam Rüstem Paşa tarafından yapılmıştır. Aynı şekilde, yine XVI. Asırda Sivas'ta yaşamış olan Şeyh Şemseddin Sivasî, Mir'atü'l-Ahlâk ve Mirkatü'l- Hallâk isimli eserini Sultan III. Murad'a (1546-1595) takdim etmesi üzerine, Sivas yakınındaki İşhanı Karyesi civarında bulunan tuzla ve daha bir takım arazi kendisine temlik edilmiş, o da bunları vakıf haline getirmiştir. Sivas valisi Hasan Paşa, Sivas'ta yaptırdığı Meydan Camii ile tekkenin imamlık ve şeyhliğini, Zile'den Sivas'a davet ettiği ünlü Halvetî Şeyhi Şeyh Şemseddin Sivasî Efendi'ye vermiş ve kendisi vefat ettiği 1598 yılına kadar burada vazife yapmıştır.⁴⁹ Muhtelif vakıflar kanalıyla yapılan devlet desteğinin, XVII. Asırda da devam ettiğini gösteren çok sayıda vakıf eseri bulunmaktadır. Sultan IV. Murad tarafından İran'a karşı düzenlenen 1634 Revan ve 1638 Bağdat seferlerinde, Sivas sahrasının Osmanlı ordusuna konaklama menzili vazifesi gördüğüne şahit oluyoruz. Bu durum, Si-

45 İ.H.Danişmend, age, s.321,331.

46 İ.H.Danişmend, age, s.340.

47 Bu konularda geniş bilgi için bkz.S.Savaş, "Dokuz Asırlık Türk Şehri Sivas, Danişmendli, Selçuklular, Eretna, Kadı Burhanettin ve Osmanlılar Dönemi" **Tarih ve Medeniyet**, Sayı 23-24 İst. 1996

48 Bu konuda bkz. Ömer Demirel, "Sivas Şehri Vakıf Kurucularına Dair", **Revak**, Sivas 1992, s.19-25.

49 Bkz. Ömer Demirel, **Osmanlı Vakıf şehir ilişkisine Bir Örnek: Sivas şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, (Türk Tarih Kurumunda Basılmaktadır); Saim Savaş, age, s.49-50.

vas'ın askerî sefer üssü olma özelliğinin hâlâ devam ettiğini gösterir. Revan seferine giderken Sivas'a uğrayan IV.Murad, ordusuyla birlikte şehirde 14 gün kalıp, Kurban Bayramı'nı burada geçirmiştir. Aynı şekilde Bağdat seferi dönüşünde de, Sultanın ve ordusunun Sivas'ta konakladığını biliyoruz.⁵⁰

XVI. ve XVII. Asırlarda Sivas bölgesini önemli ölçüde etkileyen isyanlar ve iç karışıklıklar, XVIII. ve XIX. Asırlarda eşkıyalık hareketleri şeklinde devam etmiş görünmektedir. Yapılan haksızlık ve zulümleri anlatan yüzlerce dilekçe, bu dönemin en önemli kaynaklarından birisi olan Şer'î Mahkeme Sicilleri'ne kaydedilmiş durumdadır. Bu zulüm ve haksızlıkların önlenebilmesi için İstanbul'dan gönderilen emirlerin yerine getirilmediği, aynı konudaki emirlerin tekrar tekrar yazılmasından anlaşılmaktadır. Bunun başlıca sebebi ise, zulüm ve haksızlığı yapanların, bizzat asayiş sağlamakla görevli adlî ve idarî kesimden olmasıdır. Bu yüzden, İstanbul'dan gönderilen fermanlarla savrulan tehditler, Sivas Eyaleti'nde çok az kimseyi korkutmuştur. Sicillere kaydedilmiş olan "**zulümle maruf ehl-örf**" cümlesi, yapılan haksızlık ve zulmün kaynağını, ulaştığı boyutları ve idare adamlarının zulümlerinin resmiyet kazandığını göstermektedir.⁵¹

Netice olarak denilebilir ki, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde en parlak devrini yaşayan Sivas, Timur felaketinden sonra bir daha kendine gelememiştir. Şehirde bulunan görkemli Selçuklu eserleri bunun en açık delili olarak hala varlıklarını devam ettirmektedirler. Selçuklu Devleti'nin yıkılması ve yeni kurulan Osmanlı Devleti'nin daha batıda inkişaf etmesi, Sivas'ın ticarî ve iktisadî bakımdan yavaş yavaş sönmesinde etkili olmuştur. Bununla beraber şehir, XV. Asrın başlarına kadar önemini muhafaza etmiştir. Ancak, bu sırada meydana gelen Timur felaketi, Sivas için kötü gidişin başlangıcını teşkil etmiştir. Felâketin ardından başlayan Mezid Bey'in imâr faaliyetleri de fazla etkili olamamıştır. Çünkü, XVI. Asırdan itibaren büyük ticaret yollarının okyonuslara kayması, bütün Anadolu'da olduğu gibi Sivas'ta da çöküşü hızlandırmıştır.

Meydana gelen büyük çöküşe rağmen, Sivas'ın coğrafî konumu, bir ölçüde ticarî hayatın canlılığını devam ettirmiştir. Zira, Sivas Şer'î Mahkeme Sicilleri'ndeki es'ar ve tereke defterlerinde kayıtlı eşya isimleri incelendiğinde, şehirde kullanılan malların büyük bir kısmını başka yerlerden getirildiği anlaşılmaktadır.

50 M.Cavid Baysun, "Murad IV.", İ.A.VIII; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, IX, terç. Mehmed Ata, İstanbul, 1335, s.204.

51 Saim Savaş, age, s.48-49.

1. BÖLÜM

SİVAS ŞEHRİNDE SUR,
BEYLİK SARAYI,
MAHKEME BİNASI VE
SOSYO-KÜLTÜREL
ESERLER

Sivas Orta Anadolu'da Kızıl Irmak havzasının denizden uzak bir yaylası olan, Meraküm yaylası üzerinde, yaklaşık 1275 metre yüksekliktedir. Meraküm yaylası eteğinden itibaren, hafif bir meyil ile alçalan zemin üzerinde ve nehre üç kilometre uzaklıkta kurulmuştur. Meraküm yaylası ve dağlardan gelen Murdar ve Kale Irmak ile şehrin bir bakıma doğu sınırını oluşturan Mısmıl Irmak arasında kalan bölge, şehrin asıl kuruluş sahasını teşkil eder.¹

İklimi, bitki örtüsü ve buna bağlı olarak mahsulleri, bulunduğu sahanın şartlarına uymaktadır. Denizin tesirinden uzak ve dağlarla ayrılmış olması sebebiyle, sert bir kara iklimine sahiptir. Sivas şehri yazları çok sıcak ve az yağışlı, kışlar çok soğuk ve karlıdır. Şüphesiz iklim, coğrafya ve tarih karşılıklı olarak birbirleriyle etkileşim içerisinde dirler.

Tarihi meydana getiren ve coğrafya üzerinde yaşayan insan, bu şartlara bağımlı olarak hayatını idâme ettirir.² Sivas şehrinin iklim ve coğrafyası da aynı ölçüde tarih boyunca bura halkının hayat ve eserlerini etkilemiştir. Tarihten günümüze çok sayıda eser; Başta yönetim ve savunma binaları olmak üzere dinî ve kültürel yapılar, çarşı-pazar gibi ekonomik yapı ve bölgeler, toplumun barınma ihtiyacını karşılayan evler, Sivas şehrinin fizikî yapısını oluşturan unsurlardandır. Yapım ya da fonksiyonlarına göre sınıflama yaptığımız eserlerden ilki, Savunma ve Yönetim ile ilgili yapılardır.

A- SAVUNMA VE YÖNETİM BİNALARI

1. Sivas Kalesi

Ortaçağ şehirlerinin surlarla çevrilmiş olması, ortak özelliklerinden olarak kabul görmektedir. Sivas şehrinin de, iki iç kale etrafında enine boyuna büyük bir surla çevrili bulunduğu bilinmektedir.

Günümüzde sur ve hisarlardan hiç bir eser kalmayan Sivas kalesinin, Roma-Bizans döneminde mevcudiyeti kesin olarak bilinmekle birlikte,³ Selçuklu Sultanı I.Alâeddin zamanında umerânın yardımı ile 1221 tarihinde yapıldığı kaynaklarda geçmektedir.⁴

1 Günümüz Sivas Şehrinin sahip olduğu bu doğal yapının tarihte de varlığı hakkında bkz. Nasuhu's Silahi (Matrakçı), **Beyân-ı Menazil-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Haz. H.G. Yurdaydın, Ankara 1976, s. 224,20a; M. Van Berchem-H. Eldem, **Materiaux Four un Çorpus Inscriptionun Arabicerum, III, Asie Mineure I, Sivas-Divriği**, Kahire 1910; A. Gabriel, **Momuments Turcs d'Anatolia II**, Paris 1934; Ayrıca bkz. Plan II.

2 Maurice Duverger, **Sosyal Bilimlere Giriş**, terc. İ. Oksay, İstanbul 1980, 2. basım,s.40-50.

3 Besim Darkot, "Sivas", İ.A.,C.X.

4 R. Nafiz-İ. Hakkı, Sivas Şehri, s. 106; Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s.210

Surların temelden burçlarına kadar, iki üç arşın büyüklüğündeki yontma taşlardan yapıldığı, yüksekliğinin 20 arşın,⁵ temelden genişliği 10 ve üst genişliğinin 6 arşın olduğu yine kaynaklarda belirtilmektedir.⁶

Düz bir alan üzerinde yapılan surların çevresinin 10500 adım ve 5 ila 7 kapısının olduğu farklı kaynaklarda yer alır.⁷ 1388 tarihinde Timur tehlikesine karşı, Kadı Burhaneddin tarafından sur ve kapılarının tahkim edilip, surun eteğine hendek ve hendeğin içine su doldurulduğunu biliyoruz.⁸

Şehrin batısında Kayseri yolu üzerinde Bâb-ı Kayseri (Kayseri Kapısı), doğuda Palas (halk arasında Bağdat) ve Tokmak Kapı (Erzurum Kapısı), kuzeyde Şalpur (Tokat Kapısı) ve Cancun Kapısı bulunmaktadır.⁹ Sur ve kapılar hakkında Şerafeddin Yezdi'de başlayan, Simeon ve Evliya Çelebi'de devam eden ve nihayet Matrakçı Nasuh, A. Gabriel'in minyatür ve planında görülen bilgiler, arşiv kaynaklarında da teyit edilmektedir.¹⁰ 19. asırda da yer yer mevcudiyeti bilinen Sivas surlarından, günümüzde yer altında ve bazı eski evlerin temellerindeki kesme taşlarından başka bir iz kalmamıştır.¹¹

Şehri tamamen çeviren dış surların içinde iki hisardan bahsedilir ki (Evliya Çelebi, Simeon vb.), birisi normal yüzeyden 40 metre yükseklikte Toprak Tepe adı verilen hisar (Kale-i Cedîd olarak bilinir), Çelebi Mehmed döneminde tamir edildiği kitabesinden anlaşılmaktadır.¹² Kitabesinin 821(1418) tarihli olduğu ve Kale-i Cedid diye adlandırılan mahalleye de ismini verdiği görülmektedir. İki kapısı, bir camisi, zahire anbarı, sarnıcı, mühimmat deposu ve 40 kadar şahî denilen eski topları bünyesinde toplamıştır.¹³ Ayrıca, 1814 tarihinde Alâeddin Paşa'nın yaptırdığı Saat Kulesi de bu kale burçlarındadır.¹⁴

Evliya Çelebi'nin Paşa Hisarı diye tabir ettiği, Kale-i Atîk denilen ikinci hisar ise, yine Çelebi'ye göre, diğer hisara bir ok menzili mesafede (doğusunda) bulunmaktadır.

5 1 Arşın: 24 parmak, 1 mimar arşını 0.758 mm'dir. Bkz. T.H., "Arşın", İ.A.,C.I ve Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, İstanbul 1922. C.II, s.437.

6 R.Nafiz-İ.Hakkı, age, s.94. vd.

7 Osman Turan, Şerafeddin Yezdi'den naklen 5 kapısı olduğunu, Evliya Çelebi 7 kapısı ve A.Gabriel'in planında 6 kapı ve nihayet İ. Hakkı-R.Nafiz, 7 kapısından bahseder. Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 210; E. Çelebi, age, s. 194-199; Gabriel, age.; R. Nafiz-İ. Hakkı, age, s.94.

8 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", **Belleten**, XXXII, (1968), s. 191-245.

9 Bkz. Plan II.

10 Ömer Demirel, **Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, s. 15-17; Aşağıdaki dipnotlarda Demirel, s... verilecektir.

11 Fen Lisesi temelinden Sivas Surları'nın büyük blok taşları tarafımızdan görülmüştür.

12 Çelebi Mehmed b. Baezid zamanında Akbey isimli bir kumandan tarafından tamir edilmiştir. Bkz. R. Nafiz-İ. Hakkı, age, s.129.

13 E. Çelebi, age,s.194-199.

14 Alâeddin Paşa, Sivas valisidir. Bkz. Demirel, s.17.

Çevresinin uzunluğu 1500 adım olan hisarın, 20 kulesi, 600 duvar dişi (mazgal) ve iki kapısı vardır.¹⁵

Kapılarından biri kuzeye, diğeri güneye açılan kale bir bakıma dikdörtgen biçimindedir. Kaynaklarda Ahmedek¹⁶ ismiyle de anılan Kale-i Atîk (Eski Kale-Aşağı Kale), bugünkü Kale Cami (Mahmud Paşa Cami), medreseler ve hükümet konağını da içine alan bölgeye hakimdir. Ayrıca bulunduğu bölgeye ismini vermek suretiyle Kale-i Atîk Mahallesi ismiyle anılmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre, dış surların etrafında olduğu gibi, Kale-i Atîk çevresinde de hendek vardır. Sivas şehri için büyük bir felâket telâkki edilen Timur istilâsı, sur ve hisarlar için de aynı derecede etkili olmuştur. Ancak, Timur felâketi surların tamamen ortadan kaldırılması şeklinde değil de, önemli ölçüde tahribine sebebiyet vermiştir. Zira, 19. Asrın sonuna kadar muhtelif kaynaklarda sur ve hisarların mevcudiyetlerini gösteren bilgilere tesadüf edilmektedir.¹⁷

Günümüzde ise, Sivas sur ve kalesinden sadece hafriyat çalışmalarında toprak altından çıkarılan kesme büyük taşlar ile bazı evlerin temellerinde yer alan blok sur taşları kalmıştır.

2. Beylik Sarayı (Paşa Sarayı) ve Mahkeme Binası

Sivas şehrinin fizikî yapısı içerisinde önemli bir yeri olan ve yönetimle ilgili fonksiyonların gerçekleştirildiği bina olarak Beylik Sarayı bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin Paşa Sarayı olarak tabir ettiği Sivas Beylerbeyi veya Valiler'inin oturduğu ilk sarayın, Kale-i Atîk'de yani Paşa Hisar'ında bulunduğu bilinmektedir.¹⁸

Sivas Beylik Sarayı hakkında ilk bilgilere Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesi vasıtasıyla ulaşıyoruz. Çelebi, Murtaza Paşa'nın mevcut olan saraya bazı ilâveler yaptırdığını nakletmektedir.¹⁹ Ayrıca, 1813 tarihinde yapımına başlanan yeni bir saray, 1816 yılında 110000 kuruşa tamamlanmış ve masrafı ise, Sivas Eyaleti'ne tevzi edilerek tahsili için ferman gönderilmiştir.²⁰ Beylik Sarayı'nın Kale Kapısı civarında ve Saray Camii olarak nitelendirilen ve 1927 tarihinde yıktırılan Osman Paşa Camii ile birlikte bugünkü Hükümet Meydanı'nda bulunduğu bilinmektedir.²¹

15 Çelebi, 195-199

16 Ahmedek (Açmedek): Kaleler içerisindeki hisara denilmektedir. Konya ve Sivas'ın iç kalesine Ahmedek denir. Bkz. Halil Edhem (Eldem), **Kayseri Şehri**, Hz.K.Göde, Ankara 1982, s.22-23; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Tapu Tahrir Defteri 287**, s. 325-338.

17 SVBM, **Defter No:2**, s. 8; VGMA, 1966, s.154; VGMA, 731, s. 59-61.

18 VGMA, 58, s. 214; Demirel, s. 82.

19 E. Çelebi, age, s. 195-199.

20 SŞS.10, s. 82; Demirel, s.18.

21 VGMA, 58, s. 214

Yeni yapılan sarayın, başta vali ve ailesince kullanılan bir harem odası, bir yatak odası, bir camekân ve vasfı belirtilmeyen dört ayrı oda ile birlikte görevlilerin kullandığı kırk civarında odası vardır.²²

Saray görevlilerinden olan İçoğlan Başçavuş, Alemdar Ağa, Buhurdan Ağa, İbrikdar, Makremeci Baş, Cephanece Baş, Kilerci Baş, Seccadeci Baş, Duhancı Baş, Kapucular Kethüdası, Mühürdar Ağa, İmam Efendi'ye âit odalar vardır. 1824 tarihi ve sonrasında vali sarayının tamir ve benzeri masrafları için halktan para toplandığı da kaynaklarda geçmektedir.²³

Osmanlı şehirlerinde valilerin saraylarına mukabil, kadıların konakları ya da mahkeme binaları vardır. Sivas Mahkeme Binası da, kendi ismiyle anılan Mahkeme Çarşısı içerisinde bulunuyordu. Mahkeme binasının ilk yapım tarihi ile ilgili bilgilerden yoksun olmamıza rağmen, 18. Asrın ikinci yarısı ve 19. Asırda mevcudiyeti hakkında kaynaklarda çok sayıda bilgiye tesadüf edilmiştir.²⁵ Yine mahkeme binasıyla ilgili her türlü masraf, şehir halkından toplanan vergilerle karşılanmaktadır. Mahkeme binasından günümüze bir iz kalmamakla beraber, Mahkeme Çarşısı ismini muhafaza etmektedir.

B- MAHALLELER

Osmanlı şehirinde mahalle, sadece fizikî bir mekan olmaktan öte, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyo-kültürel, ekonomik, dinî ve hatta siyasî dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı bölgedir.²⁶

Başka bir ifadeyle, aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir. Sivas şehri de Selçuklular'dan günümüze belirtilen özelliklere sahip mahalleleri bünyesinde toplamıştır. Kaynaklarda Osmanlı öncesine âit, yani Selçuklu, İlhanlı ve Eretna döneminde olmak üzere toplam 13 mahalle ismine rastlanmıştır.²⁷

Selçuklu döneminde parlak bir kültürel ve iktisadi dönem geçiren Sivas şehrinin, mahalle ve nüfus sayısının çok daha fazla olduğu düşünülmelidir. Ancak, tespit edilen 13 mahalle ismine Osmanlı döneminde rastlanılmamakla birlikte, farklı isimlerle miras olarak kaldığı şüphesizdir. Bu arada, şehrin ekonomik ve kültürel cephesinde önemli

22 SŞS. 13, s.98.

23 Demirel, s.19; SŞS. 16, s.6.

24 Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara 1989, s. 182.

25 Demirel, s. 19.

26 Özer Ergerç "Osmanlı Şehrindeki Mahallerini İşlev ve nitelikleri üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV. (1984), s. 68-78.

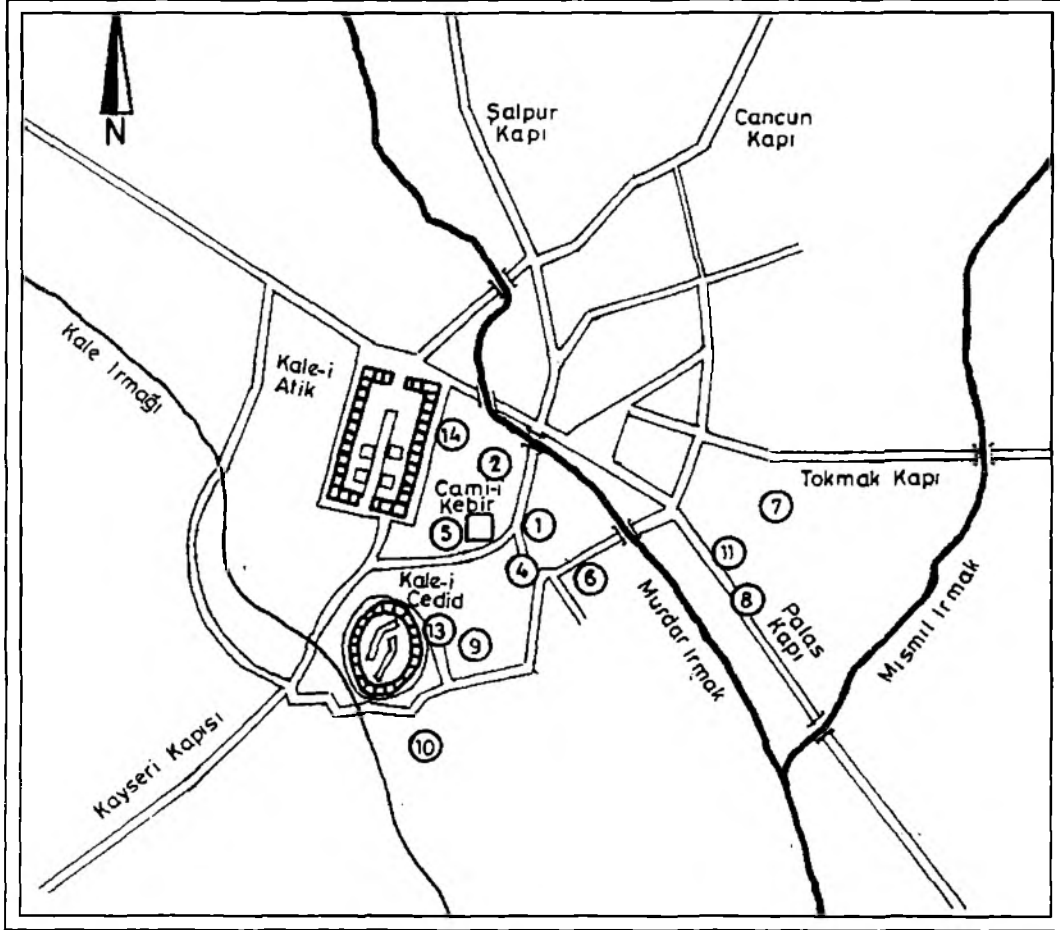
27 Bkz. Demirel, s. 23

bir tahribat yapan Timur felâketinin, mahalleler ve demografik yapısında meydana getirdiği olumsuz etkilerini de göz ardı etmememiz gerekir.

Sivas mahalleleri hakkında Osmanlı dönemine âit ilk bilgilerimiz, 1454-1455 Fatih Sultan Mehmed döneminde 16 mahalle isminin yer aldığı tapu-tahrir kayıtlarıdır.²⁸

Bir bakıma günümüz Sivas'ının temelini oluşturan bu mahalleler, bugünkü Hükümet Meydanı, Erzurum Yolu üzerindeki Mısmıl Irmak köprüsü (Tokmak Kapı civarı) ile İstasyon Caddesi sonundaki Ray Lojmanları'nı da içerisinde geniş bir alana yayılmış durumdadır. Bu geniş alana rağmen, az sayıda mahalle ve nüfus söz konusudur. Genel-

PLAN II

28 BOA, TTD 2, s. 466-479.; Ayrıca Bkz. Tablo I, Plan II.

likle mescidler etrafında oluşan Fatih devri mahallelerinin isimleri: Mescid-i Hoca Ulu Bey, Mescid-i Hoca Hüseyin, Mescid-i Hoca İmam, Mescid-i Hacı Emir Mahmud, Mescid-i Paşa Bey, Mescid-i Cami (Ulu Cami), Mescid-i Tokmak, Mescid-i Palaslu, Mescid-i Medrese (Gök Medrese), Mescid-i Şeyh Çoban (Şeyh Çoban Zaviyesi), Zilkâr (Dülger), Bazar Kapısı, Keşiş Mehtar, Nurmüş Keşiş, Meksat Keşiş ve Cemaat-i Gariban olup, müslim ve gayrı müslimlerin yaşadığı mahallelerdir.

Cami-i Kebîr ya da Ulu Cami Mahallesi başta olmak üzere, Hoca İmam, Gök Medrese, Şeyh Çoban, Paşa Bey gibi mahalleler aynı isimle, diğer bazıları ise farklı isimler almak suretiyle günümüze kadar gelebilmiştir.²⁹

İsmi Ulu Cami'den aldığı bilinen Mescid-i Cami Mahallesi, mevkii itibariyle Kale-i Atîk'in alt (güney) tarafında ve çarşılarla bitişik, merkezî bir yerdedir. İlk dönemler için, şehirde Cuma kılınan ilk ibadetgâh olduğunu sandığımız Ulu Cami'nin dinî ve idarî açıdan merkezî bir özelliğe sahip olması da mümkündür. Osmanlı dönemi boyunca Ulu Cami veya Cami-i Kebîr ismiyle kayıtlara geçen mahalle, Cumhuriyet döneminde Ulu Anak olarak varlığını sürdürmüştür. Diğer mahalleler ise, ileri gelen devlet ya da din adamlarının yahut zengin kimselerin yaptırmış oldukları mescidlerin isimleriyle kayıtlıdır. Bazı mahalleler ise, gayr-ı müslim mahalleleri olup, keşiş ismiyle anılanlar, daha sonraki yıllarda türkçeleştirilmiştir. 1454-1455 tarihinde yapılan tahrir neticesinde, Sivas şehrini meydana getiren 16 mahâlde toplam müslim ve gayr-ı müslim hane sayısı 567 olarak belirlenmiştir.³⁰

Hane sayısının az olmasının görünen en önemli sebebi, Timur felâketi olsa gerekir. Mahallelerin sahip oldukları hane sayılarının birbirlerine göre farklı oldukları, tüm Osmanlı dönemi boyunca gözlenmektedir. En küçük mahallenin 1454-1455'teki hane sayısı 9 iken, en büyük mahallenin 67 haneye sahip olduğu kayıtlıdır.³¹

Sivas mahalleleri hakkında ikinci önemli kayıt, 1519-1520 yıllarında tutulan mufasal tahrir defteridir. Bu defter sayesinde şehrin, ilk tahrirden 65 yıl sonraki mahalleleri ve nüfusu hakkında bilgilere ulaşılabilir. Fatih döneminde başlayan imâr ve iskân faaliyetlerinin bu dönemde daha da hızlanmak suretiyle, mahalle sayısının 20'ye ve şehir nüfusunun ise büyük bir artışla 1327 haneye çıktığını görüyoruz.³²

Bu tarihte teşekkül etmiş olan 6 yeni mahalleden üçü doğrudan mescid ismiyle yazılmıştır. Diğer üç mahallenin de normal olarak birer mescid ya da benzeri bir dini müessese etrafında teşekkül etmiş olması gerekir. Yeni kurulan mahalleler, Yenice Mescid, Himmet Sofu Mescidi, Mescid-i Ganem, Billur, Karagedük ve Emir Ali Hacı isimleriyle kaydedilmiştir. Yeni kurulan mahallelerden Billur Mahallesi'nin 1500-1501 yıl-

29 Bkz. Demirel, s. 23-33; Ayrıca Tablo I, Plan II-VII.

30 Bkz. Tablo I.; Demirel, 224.

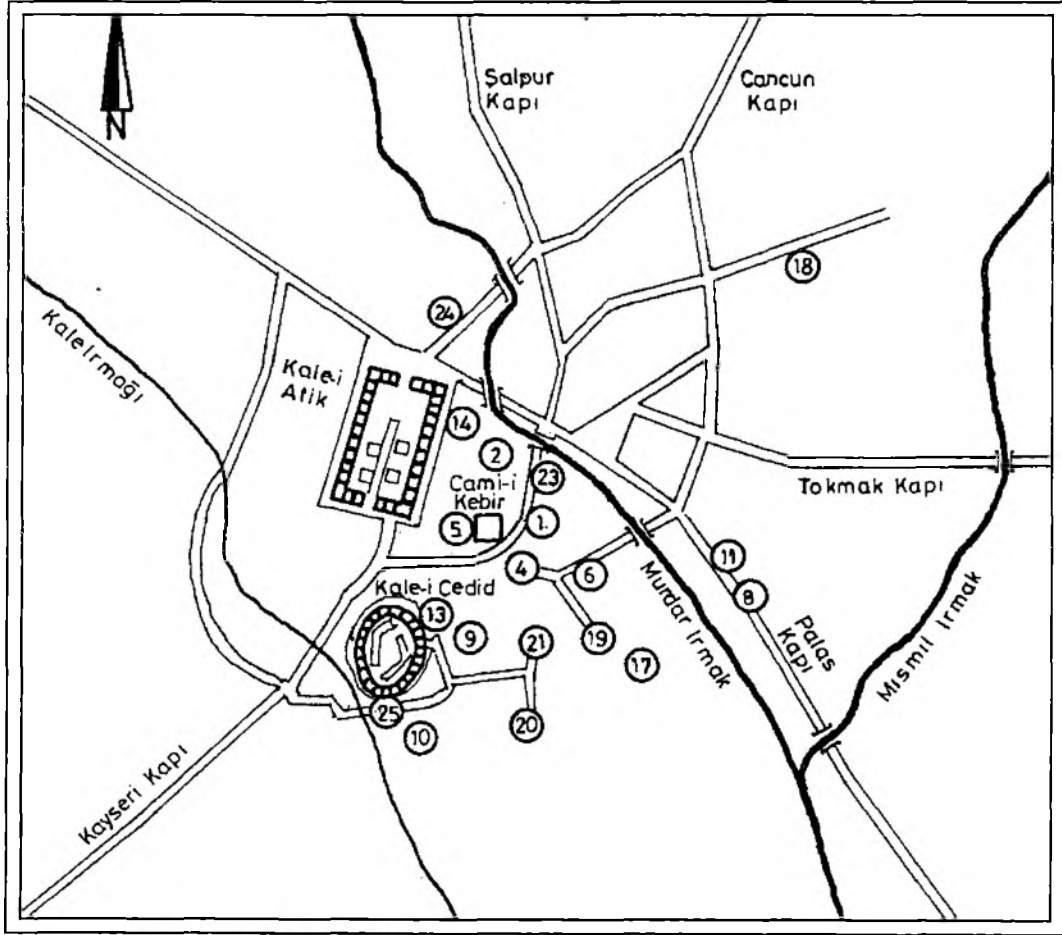
31 Bkz. Tablo I.

32 BOA, TTD 79, s. 507-520.; Ayrıca Tablo I.

larında inşâ edildiğini tahmin ettiğimiz bir mescid etrafında oluştuğunu görüyoruz.³³ Aynı mescidin yeni binası içindeki kitabesi ve aynı isimle anılan mahallesi hâlâ mevcudiyetini sürdürmektedir. 1576 tarihli Evkâf-ı Rûm Defteri'nde de Mescid-i Mahalle-i Billur ismiyle yer almıştır.³⁴

Kanûnî Dönemi yeni kurulan mahallelerden Himmet Sofu Mescidi Mahallesi, şehrin Abdülvahab Gazi yönünde en dış mahallesi olma özelliğini korumuş ve günümüzde Mısmıl Irmak Mahallesi adını almıştır. Himmet Sofu Mescidi 1743'lerden itibaren cami haline gelmiş ve günümüzde yeni binasıyla varlığını halen devam ettirmektedir.³⁵

PLAN III

Sivas Mahalleleri (1519-20) (1528)

33 Günümüzde Pulur olarak geçen mahalle mescidinin kitabesi mevcuttur.

34 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, **Defter-i Evkâf-ı Rûm**, 583, s. 14-15.

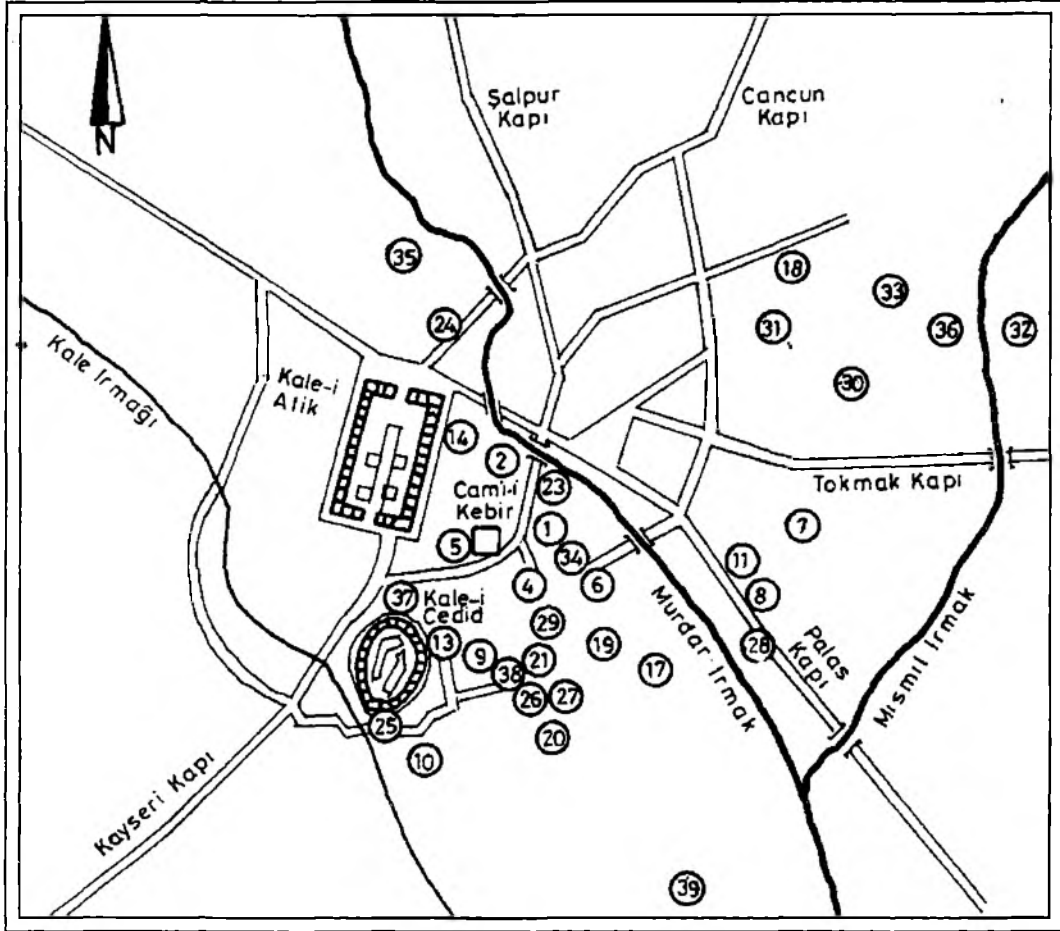
35 Bkz. Plan III, Plan VIII.

Günümüzde Billur Mahallesi sınırlarında kalan Ganem Mahallesi'ni ise, Sivas civarında bulunan Ganem Köyü'nden gelenlerin iskân edildiği bir mahalle olarak tahmin ediyoruz.

16.yüzyıl, Sivas mahalle ve nüfusunun hızla arttığı ve bir bakıma günümüz Sivas'ının temellerinin atıldığı dönem olarak nitelendirilebilir. 1553-1554 yıllarında yapılan yeni bir tahrir neticesinde, mahalle sayısı 32'ye (2 cemaat ve kale mustahfızları hariç) ulaşmıştır.³⁶

Aynı şekilde şehir nüfusu da yüzde yüzü aşkın bir artışla 2379 haneye çıkmıştır. Mahallelerin şehir coğrafyasına dağılımında da daha önce belirttiğimiz üçgenin (Hükümet

PLAN IV

Sivas Mahalleleri (1553-54)

³⁶ Demirel, s. 224; BOA, TTD, s. 325-338.

Meydanı-Kayseri Kapısı-Erzurum Yolu üzerindeki Mısmıl Irmak Köprüsü) dışına taşmak suretiyle, yeni iskân sahaları açılmıştır.³⁷

Yeni kurulan mahallelerin biri hariç tamamı mescidlerin çevresinde bulunmakta ve onların isimleriyle anılmaktadırlar. Bunlardan ilki, Mahalle-i Mescid-i Veled Bey olup, bulunduğu mevki için "**der kurb-ı Paşa Hamamı**" kaydı vardır. Kale-i Cedid (Toprak Kale)'in Ulu Cami'ye bakan yönünde ve Hasan Paşa Hamamı (günümüzde Eski Hamam) çevresinde teşekkül eden mahalleye ismini veren mescidin kurucusu hakkında, 1576 tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'da kayıtlı bazı bilgiler açıklayıcı mahiyettedir.³⁸ Söz konusu defterde kayıtlı "**Vakf-ı Mezâr-ı Veled Bey b. Emrullah**" ve ardından "**der nezd-i Hamam-ı Hasan Paşa ve çeşme-i der hane-i Veled Bey**" şeklindeki bilgiler, kurucu vâkıfın ve babasının ismini, söz konusu hamamın Hasan Paşa'ya âit olduğunu ve ayrıca aynı yerde Veled Bey'e âit bir çeşme ve evin bulunduğunu haber vermektedir.³⁹

Veled Bey Mescidi'nin 1762 tarihinde hâlâ ayakta ve kullanılır vaziyette olduğunu, Veled Bey Mahallesi'nin ise, Cumhuriyet dönemine kadar varlığını muhafaza ettiğini, daha sonra Cami-i Kebîr Mahallesi ile birleştiğini biliyoruz.⁴⁰

Yeni kurulan mahallelerden bir diğeri, mescid ve zaviye çevresinde oluşan Mahalle-i Mescid-i Ahmed Subaşı, diğer ismiyle Ali Üryan ve 1700 tarihinden sonra Üryan-ı Müslim adıyla anılan mahalledir. Günümüzde ise, Murdar Irmak'ın yanında yer alması sebebiyle Sularbaşı mahallesi adını almıştır.⁴¹

Bu dönemde kurulan mescid ve mahalleler daha çok Abdulvahab Gazi, Kale-i Atık ve Palas Kapısı arasındaki bölgede yoğunlaşmışlardır.⁴²

Palas Kapısı yanındaki Şahkulu Mescidi, 1528-1554 yılları arasında Şahkulu Çelebi tarafından inşâ edilmiş ve çevresindeki mahalleye de ismini vermiştir. Diğer mahalleler de, Hamurkesen, Mescid-i Hacı Zahid, Mescid-i Mevlânâ Mehmed, Mescid-i Musa Mahalle-i Cedid ismiyle adlandırılmış ve şehrin kuzey-doğu istikametinde ve Abdulvahab Gazi yönünde kurulmuşlardır. Bahsi geçen mescidlerin, genel olarak 16. Asrın ilk yarısı ortalarından itibaren kuruldukları ifade edilebilirse de, bunların tek tek ne zaman kurulduklarını kesin olarak tespit edemiyoruz. Fakat, kurucularının isim ve lakaplarıyla anıldıklarını söyleyebiliriz.

Sivas mahalleleri ve dolayısıyla iskânı hususunda, 1574 tarihli mufassal tahrir defte-

37 Bkz. Plan IV; Demirel, 40.

38 TKGMA, 583, s. 17.

39 TKGMA, 583, s. 17; Ayrıca 931 (1524) tarihli Lala Sinan Paşa Vakfiyesi'nde şahidler arasında Veled Bey b. Emrullah Çelebi ismi kayıtlıdır. Bkz. "Lala Sinan Paşa'nın Arafça Vakfiyesinin Tercümesi", VD, X(1976), terc. R. Şeşen, s. 338-343.

40 Demirel, s. 42.

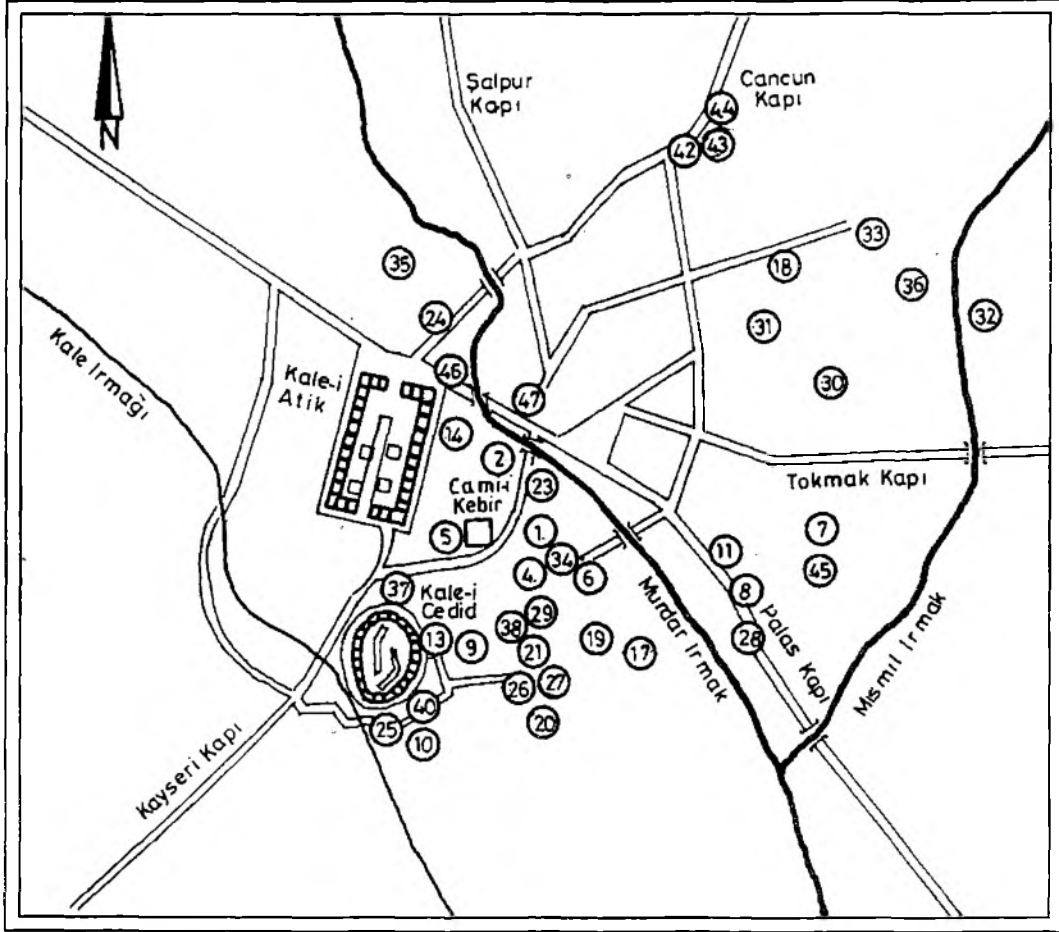
41 Bkz. Tablo I; Plan III-VII.

42 Bkz. Plan III,IV.

ri ve bunu tamamlayan 1576 tarihli evkâf defteri, tahrir döneminin son örneklerini oluştururlar. Defterler incelendiğinde edinilen ilk intiba' şehrin imâr ve iskânında, 1553-1554 öncesinde başlayan hızlı gelişmenin, geçen 20 yıl içinde artarak devam etmiş olmasıdır. İmparatorluğun bilhassa Anadolu yakasındaki şehirlerinin nüfus ve mahalle sayılarında benzer gelişmeler görülmüştür.⁴³

Sivas'taki mahallele sayısının 40'a ulaştığı ve şehir nüfusunun yaklaşık bir önceki tahrir göre 1000 hane arttığı da tespit edilmiştir.⁴⁴

PLAN V

Sivas Mahalleleri (1574)

43 Ronald C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *IJMES*, VII. (1976), s. 21-57.; Bkz. Plan IV-V.

44 Bkz. Tablo I.

16. Asrın ikinci yarısında isimleri ilk defa kaynaklara geçen mahalleleri şöylece sıralamak mümkündür. Şehir merkezinden Murdar İrmak boyunda, kuzeye doğru ilk teşekkül eden mahalle Baba Üryan mahallesidir. Büyük bir ihtimalle bir derviş olduğunu tahmin ettiğimiz, Baba Üryan'ın kimliği ve faaliyetleri hakkında herhangi bir malumatımız bulunmuyor. 1700'lerden itibaren Üryan-ı Zimmi ve Üryan-ı Müslim mahalleleri içerisinde yer alan Baba Üryan Mahallesi, günümüzde Sularbaşı ismiyle geçmektedir. 1574 tahririnde kurulan bir başka mahalle, şehrin kuzeyinde Cancun Kapısı'ndan ismini alan Cancun Mahallesi'dir. Aynı zamanda bu mahalleye iskân edilenlerin, Zara'ya bağlı Cancun Karyesi ahalileri oldukları ihtimali de vardır.⁴⁵

Yine aynı bölgede kurulmuş bulunan Ali Baba Mescidi ve Zaviye-i Ali Baba Mahalleleri vardır ki, haklarında oldukça fazla bilgiye sahip bulunuyoruz.⁴⁶

Günümüzde ise, Ali Baba Mahallesi olarak isimlerini sürdürmektedirler. Sirkeli Mescidi, Mescid-i Firdevs Bey, Sarı Şeyh (nâm-ı diğer Hoca Araste) mahalleleri de bu dönemde kurulmuş diğer mahallelerdir.

1574 tarihinde Sivas şehir nüfusu 3376 haneye ulaşmış ve bir bakıma Osmanlı hâkimiyetinin Sivas'a damgasını vurmaya başladığı bir dönem olmuştur. Zira, şehir için önemli sayılabilecek eserler bu dönemde yapılmış ve tüm müçtemilâtıyla birlikte kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan şehrin imârı ve halkın ihtiyaçları karşılanmıştır.⁴⁷

Sivas şehri için 1574 tarihi, toplu bilgiler açısından önemli görülen tahrir döneminin sonu olmuştur. Bu nedenle şehir hakkında ve bilhassa mahallelere âit bilgiler bu tarihlerden sonra azalmaya başlamıştır. 1600 tarihinden itibaren yüzyılın ilk yarısında, Bayram Paşa'nın (Sadrazam) su vakfı, 1650'lerde Evliya Çelebi Seyahatnâmesi ve yüzyılın sonunda 1693 tarihli muhasebe kaydı, Sivas şehri mahalleleri ve diğer eserleri hakkında en teferruatlı bilgileri içerir.⁴⁸

Evliya Çelebi, şehrin 40 mahalle olduğunu belirtmekle beraber, bunlardan Ulu Cami, Hacı Zahid, Palas, Billur, Şeyh Çoban ve Kaleardı gibi eski mahallelerinin yanısıra ilk defa adı geçen Ağcabölge, Bâb-ı Kayseri, Örtülüpınar, Baldırbazarı, Oğlançavuş, Ağadeğirmeni(Akdeğirmen), Bezirci Tarlası, Çarşı ve Meydan mahallelerinin isimlerini vermektedir.⁴⁹ Evliya Çelebi haricindeki 17. asır kaynaklarında Küçük Bengiler,

45 Bkz. F. Başel, Sivas Bülteni, Sivas 1935, s. 136; **Türkiye Dahiliye Nezareti, Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları**, Ankara 1928, s. 42.

46 TKGMA, TTD. 14, s. 14; Ayrıca Saim Savaş, **Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi**, İstanbul 1992.

47 1553 sonrasında şehre Hasan Paşa Camii ve Hamamı, Mahmud Paşa Cami ve Hamamları, Behram Paşa Hamam ve Hanı, Ali Ağa Camii ve diğer akarlar yaptırılmıştır.

48 Bkz. **SVBMA**, 1, no:303; Evliya Çelebi, S. 195-199; Maliyeden Müdevver 3687. s. 16-17; Ayrıca bkz. Demirel, 52 vd.

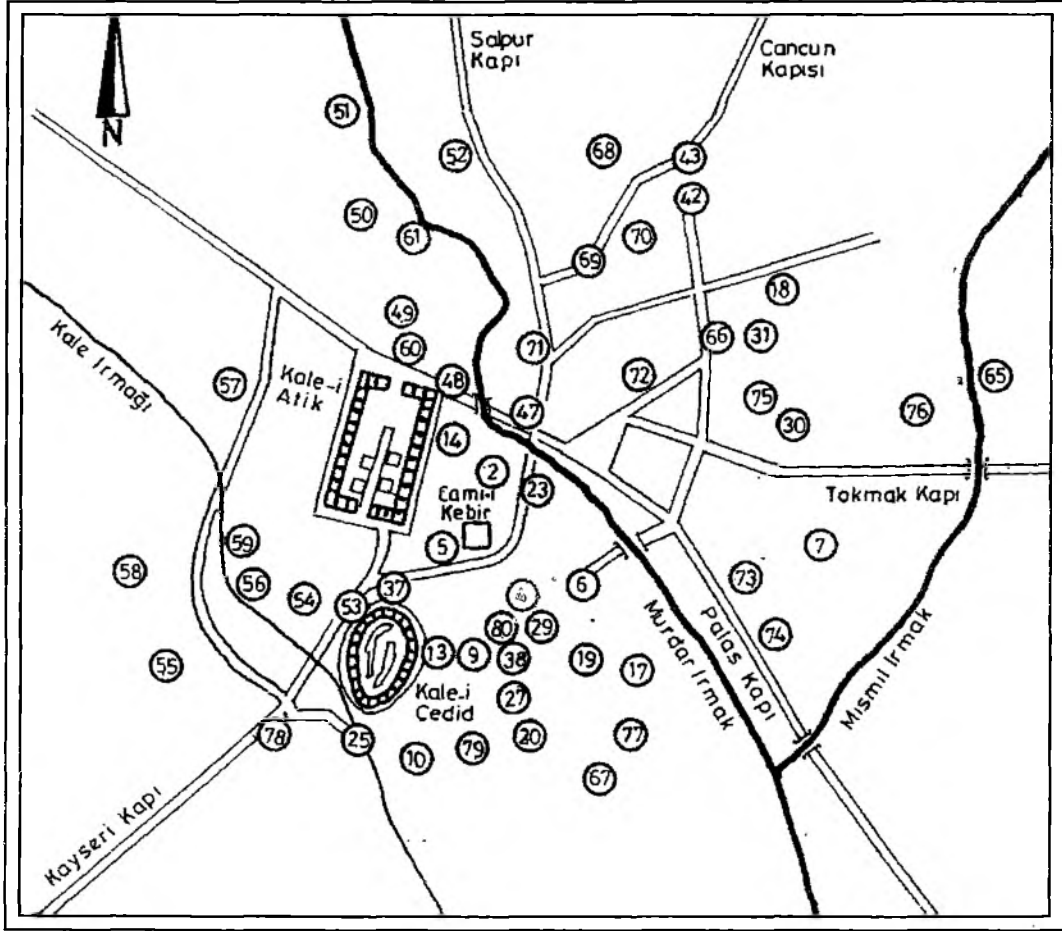
49 Çelebi, s. 195-199.

Balak ve Temürcülerardı mahallelerinin isimlerini ilk defa görüyoruz.⁵⁰

1574-1700 tarihleri arasında şehrin büyümesi, genelde kuzey, kuzey-batı ve doğu yönünde, boş alanlarda yeni mahalleler kurulmak suretiyle devam etmiştir. Kurulan yeni mahallelerden Küçük Minare, Temürcülerardı, Örtülüpınar ve Akdeğirmen gibi mahalleler çevrelerinde bulunan bazı diğer mahalleleri de sınırlarına katarak mevcudiyetlerini günümüzde de sürdürmektedirler.

Evliya Çelebi, mahallelerin yanı sıra Sivas nüfusunu da seyahatnâmesinde 6060 hane olarak vermektedir. Ancak, diğer resmî arşiv vesikalarından tespit edilen rakamlara

PLAN VI

Sivas Mahalleleri (1637-1787)

50 Bkz. Tablo I; Demirel, s. 53-55.

göre biraz fazla görünmektedir. Sivas nüfusu hakkında 17. asır seyyâhlarından Simeon'un vermiş olduğu 10-15 bin hane sayısı da, yine resmî kaynakların çok üzerindedir.⁵¹

Sivas şehri mahalleleri ve iskânıyla ilgili olmak üzere, 1693-1787 tarihleri arasındaki dönem için Hurufat Defterleri ve 1787-1890 tarihleri arasında ise, Şer'î Mahkeme Sicilleri temel kaynaklarımız durumundadır. Hurufat Defterleri'nin kaynaklık ettiği yaklaşık bir asra yakın bir zaman dilimi içinde 17 mahalle ismine rastlıyoruz. Bunlardan bir kısmı, eski mahalle isimlerinin değişmesi suretiyle iskân edilmiş alanlarda, çoğunluğun ise, boş bölgelerin iskânı neticesinde teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.⁵²

Yeni kurulan 17 mahalleden 11 tanesi, şehrin dış çevresini meydana getiren mahalleler olurken, bu çerçeve günümüzde dahi kısmen muhafaza edilmektedir. Yeni mahallelerin bir kısmının çevre köylerden gelenlerce kurulduğu anlaşıyor. Bir kısmı da coğrafi özellikte isimler taşıyor. Ancak, mescid veya mescid bânilerinin isimlerini taşıyanların çoğunlukta olduğu görülüyor. Ayrıca, şehrin en kalabalık mahallelerinin bu dönemde kurulanlar arasında bulunması bir bakıma şehirdeki nüfus kesafetinin merkezden dışa doğru kaymış olduğu fikrini veriyor. Fakat, burada kenar mahallelerin iskân sahalarının merkezdeki mahallelere göre oldukça fazla olduğu gerçeğine dikkat edilmelidir. İsmi bu dönemde ilk defa geçen ve şehrin kuzeyinde Murdar Irmak boyunda bulunan Kösedere-i Müslim ve Kösedere-i Zimmî Mahalleleri ile kuzey-batı yönünde Ece, Kurt Mescidi Mahalleleri en dış mahalle özelliğini gösterirler.⁵³

Şehrin, yine kuzeyine doğru merkeze yakın Baytiyar Bostanı Mahallesi ve hemen onun daha ilerine, Gökçe Bostanı Mahallesi günümüzde de aynı isimle anılmaktadır. Şehrin kuzey-doğu yönünde, Ferhat Bostanı, Keçi Bula (Keçi Bulan), Hacı Veli ve Abdülvahab Gazi istikâmetinde Kılağuz mahalleleri ile doğu yönünde Kircuk (bazı dönemlerde Kayırcuk) mahallesi 18. asır mahalleleri arasında yer almıştır.⁵⁴

Sivas şehrinin daha yavaş iskâna açılan güney kısmında ise, İmarat ve Kabalı Mahalleleri sınır mahalle olma özelliğini gösterirler.⁵⁵

Şer'îye Sicilleri'nin kaynaklık ettiği 1787 tarihinden itibaren 55 mahalleden oluşan Sivas şehrinin, 1850 tarihinde 59 mahalle sayısına ulaştığını görüyoruz.⁵⁶ İsimlerine yeni rastladığımız mahallelerden önemli bir kısmının, şehirde bilinen bazı eserlerden isim aldığı dikkati çekmektedir. Bunlardan Kale-i Atîk, Kale-i Cedîd, Abdülvahab Gazi

51 H.D. Andreasyan, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1609**, İstanbul 1964, s. 88.

52 Bkz. Tablo I; Plan VI-VII.

53 Bkz. Plan VII.

54 Bkz. Tablo I; Plan VII.

55 Bkz. Plan VII; Günümüzde dahi aynı özelliğe sahiptiler.

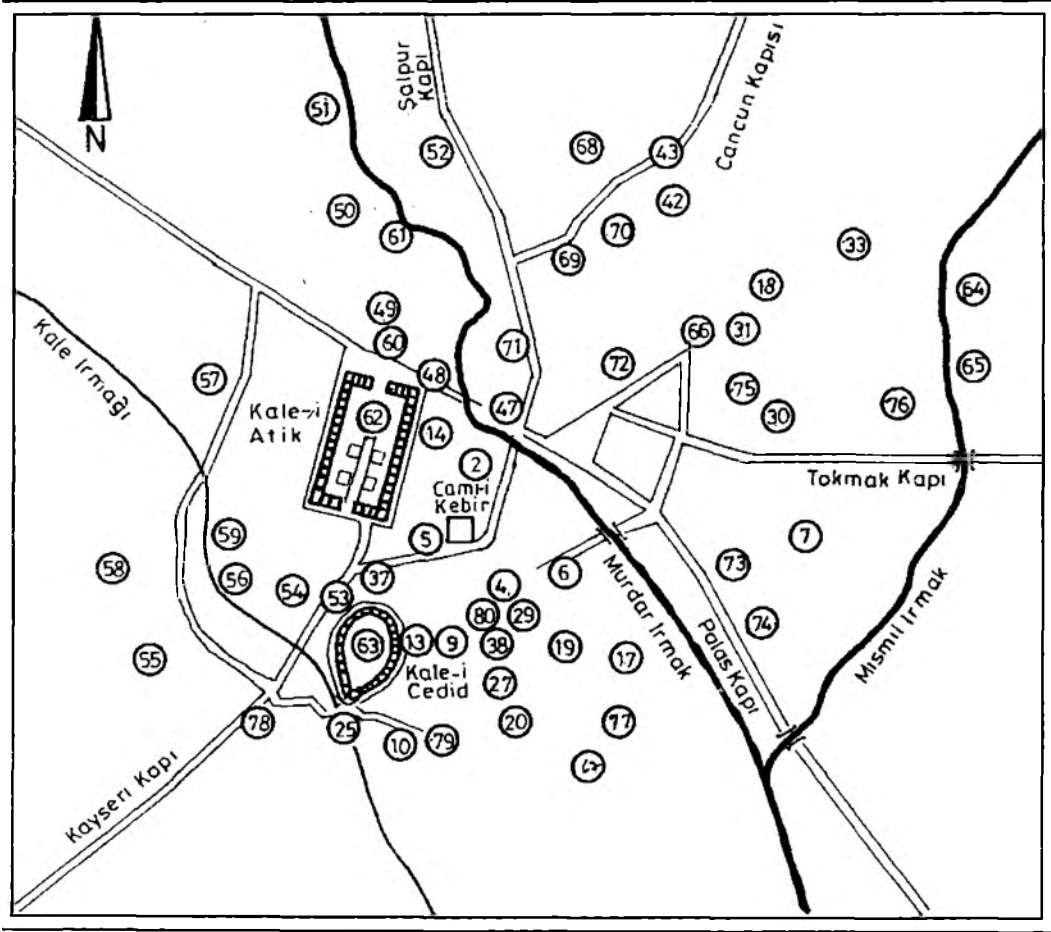
56 Demirel, s. 62,224.

ve Zaviye-i Ali Baba Mahalleleri ilk olarak sıralanabilir. Ayrıca, Osman Paşa, Hamamardı, Hacı Mahmud Mahalleleri de, cami, mescid ve hamam gibi eserlerden isimlerini almışlardır.⁵⁷

16. Asrın sonlarından itibaren, 19. asır ortalarına kadar geçen dönemde, mahalle sayısında görülen artışın şehir nüfusunda da görüldüğünü söylemek mümkün değildir. Zira, aradan geçen 300 yıla yakın bir döneme rağmen 1574'te 3376 olan hane sayısı, 1827 ve 1831 tarihlerinde 3830 haneye çıkabilmiştir.⁵⁸

Osmanlı tarihi demografi araştırmalarında kullanılan hane karşılığı 5 sayısı ile çar-

PLAN VII

Sivas Mahalleleri (1827-1839)

⁵⁷ Demirel, s. 60-61

⁵⁸ SŞS. 15, s. 194; 16, s. 180.

pıldığında, Sivas şehir nüfusunun 17 bin ile 20 bin arasında değiştiği söylenebilir.⁵⁹

18. asır sonları ile 19. asır boyunca Avrupalı seyyahlardan birkaçı dışında, Sivas nüfusu hakkında gerçeğe yakın olmayan rakamlar verilmiştir.⁶⁰ Bunlar 6 binden başlayarak 50 bine kadar değişmektedir. 1870 tarihinden sonra farklı kaynaklar, Sivas şehir mahalle sayıları hakkında değişik rakamlar veriyor. 1287(1870) tarihli Sivas Vilâyeti Salnâmesi mahalle sayısını 59 olarak verirken, 1293(1876) tarihli diğer salnâme 62 olarak vermiştir.⁶¹

1870 tarihli başka bir kaynakta ise, mahalle sayısı 83 olarak gösterilmiştir. 1885 tarihinde başlayan, 1890, 1902 ve nihayet 1910 tarihli Sivas Nüfus Defterleri'nde ise, diğerlerine göre daha muteber olarak gördüğümüz 55-60 arasında değişen mahalle sayısı kayıtlıdır.⁶² Yaklaşık 50 yıllık bu dönemde, isimlerine rastladığımız yeni kurulan mahalleler şunlardır. Şehrin batı yönünde, Selimiye, Uzunyol, Hanlı, İbtidaiye, Hamidiye ve Kadı Burhan Mahalleleri, kuzey ve kuzey-batıda Çiçekli, Mescidli, Çavuşbaşı, Abadan, Bezirci Tarlası, Cedid-i Kebîr, Cedid-i Sagîr, Muradiye, İcadiye, Höllüklük, Tavra, Mehmed Paşa, Pünzürük, Kaput Bağçe ve doğu yönünde Zincirli Minare mahalle isimleri ilk defa rastlanılan mahallelerdir.⁶³

Zamanla meydana gelen bazı değişiklikler neticesinde, özellikle bazı mahallelerin birleştirilmesi sonucu 1935 tarihinde mahalle sayısı 28'e inmiştir.⁶⁴ Cumhuriyetin başlarından 1965 yılına kadar fazla bir gelişme kaydedemeyen Sivas Şehri, 30 yıllık uzun bir dönem geçmesine rağmen, 4 mahalle daha artış göstererek toplam 32 mahalleye çıkmıştır.⁶⁵

Bu tarihten sonra şehrin gelişimi çoğunlukla batı ve kuzey-batı yönünde olmak üzere, kısmen doğu yönünde yeni iskân sahalarının ve mahallelerin oluşturulmasıyla devam etmiştir. 1986 yılına kadar Osmanlı dönemi sınırlarını güney cephesinde muhafaza eden şehir, Yenişehir Mahallesi'nin tesisiyle 1992 yılından itibaren yeni bir iskân saha-

59 Hane kelimesi Tapu-Tahrir defterlerinde rastlanan evli, vergiye tâbi erkekleri ifade etmekte ve genel nüfusu hesaplamak üzere kullanılmaktadır. Bkz. Barkan, Ç.L., "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X(1953), s. 1-26; H. Gönyüncü, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, İ.H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, s. 32, (1979), s. 330-348; ayrıca bkz. Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten* (1991). S. 211; Ömer Demirel-A. Gürbüz-M. Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, C.I, Ankara 1992, s. 97.161.

60 19. Asrın ilk yarısı için, Fontainer, Bore, Ubicini 40-50 bin Meaujour 6-9 bin, yüzyılın ikinci yarısı için V. Cuinet 43 bin sayılarını vermişlerdir. Bkz. İA, "Sivas", C.X,

61 1287 Sivas Vilâyeti Salnâmesi, s.194; 1293 Sivas Vilâyeti Salnâmesi, s. 122

62 Sivas İl Nüfus Müdürlüğü'ndeki 1885. 1890, ve 1910 Tarihli Nüfus Defterleri.

63 Aynı Defterler.

64 Fahreddin Başel, age, s. 211-212.

65 Doğan Kuban, "Sivas Kentinin Tarihsel Yapısı ve Görünüşün Korunması ile ilgili Rapor", Ankara 1952, s. 28-32.

sına kavuşmuştur.

Şehir coğrafyasındaki iskân bölgelerinin artmasına paralel olarak, 1993 yılı itibarıyla mahalle sayısında da önemli bir artış ile Sivas mahallelerinin sayısı 61'e yükselmiştir. Mevcut mahalleler içerisinde, toplam 25 mahalle Osmanlı dönemindeki ismiyle anılmaya devam etmektedir. Mahalle sayısının yanı sıra, nüfusunda da Cumhuriyetin başlarından günümüze önemli bir artış vardır. 19. Asrın ikinci yarısında 20 bin civarında olan şehir nüfusu, 1927'de 30 bin, 1940'ta 42 bin ve nihayet günümüzde ise, 200 bini aşan(nüfusuyla) orta büyüklükte bir şehir hüviyetine kavuşmuştur.⁶⁶

C- SOSYO - KÜLTÜREL ESERLER

1. Cami ve Mescidler

Sivas mahallelerinin teşekkülünde ilk ve önemli sebep cami ve mescidlerin fonksiyonelliği olmuştur. Zira, 1400-1700 yılları arasında şehirde bulunan toplam 66 mescid ve camiden 30'u bulundukları mahallelere isimlerini vermişler, bir başka deyişle yeni mahallelerin iskân ve islâmlaşmasında merkez rolü oynamışlardır. Bu husus, 1454-1574 tarihleri arasındaki 5 ayrı tahrir defterinde açık bir şekilde görülmektedir. Bu noktada, şehrin kültürel coğrafyasını tamamlayan ve şehrin oluşumunda muhtelif fonksiyonlar icrâ eden mescid ve camilerin sayıları nedir ve şehir coğrafyası üzerindeki dağılımı nasıldır, sorusuna cevap aranmalıdır.

Günümüze kadar gelebilen Ulu Cami ya da Cami-i Kebîr, Sivas'ın ilk ve en büyük camisi olma özelliğine sahiptir.⁶⁷ A.Gabriel ve Osman Turan Ulu Cami'nin Danişmendli eseri olduğunu belirtmektedirler.⁶⁸ Ayrıca, Kılıçarslan b. İbrahim tarafından Selçuklu döneminde yaptırıldığı tahmininin yanı sıra, Osmanlı arşiv kaynakları ile halk arasında Sultan Alâeddin Cami olarak geçmektedir. Yine Osmanlı dönemi şehrin bilinen mescidleri arasında, Mescid-i Tokmak (H.733 tarihli Ahî Emir Ahmed Vakfiyesi'nde Tokmak Pazarı Mahallesi), Hoca Ulu Bey, Hoca İmam, Paşa Bey, Palaslu, Hoca Hüseyin (Şah Hüseyin) ve Hacı Emir Mahmud Mescidleri'nin, 1454-1455'lerde mevcudiyetleri tespit edilmekle beraber kuruluş tarihleri hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. 1420 tarihli vakfiyesi bulunan Sarı Şeyh yahud diğer adıyla Hoca Araste Mescidi

66 Bkz. Demirel, s. 63.

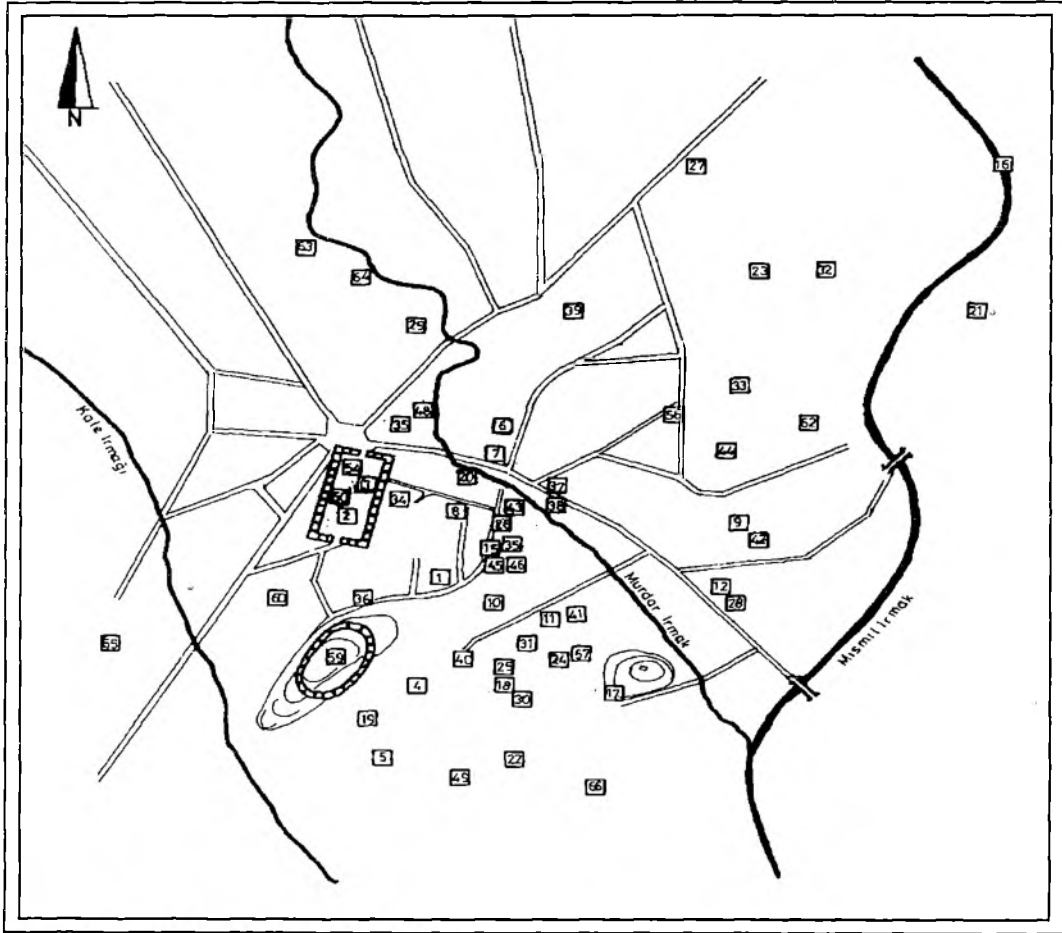
67 Yapılış tarihiyle ilgili farklı görüşler söz konusu olup kesin bir tarihe sahip değiliz. Bkz. Darkot, age,; Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, s. 201; Hakkı Acun, "Sivas ve Çevresi Tarih Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri", **VD, XX (1988)**, s. 183-220; Osmanlı Arşivlerinde ise, Sultan Alâeddin Cami ismiyle kayıtlıdır. Bkz. **Sivas Ahkam**, 23, s. 61 vb.

68 A.Gabriel,age; O. Turan, age, s 201

de Sivas'ın en eski mescidlerinden birisidir.⁶⁹ Bugünkü Ziya Bey Kütüphanesi civarında bulunan Sarı Şeyh Mescidi'nin bânisi olan Hoca Sarı Şeyh Es-Seyyid Pîr Ahmed Bey bin Es-Seyyid Ahmed Bey tarafından aynı zamanda bir de zaviye yaptırılmıştır. Yine aynı bölgede bulunan Selman Bey (Günümüz Paşa Cami'sinin ilk bânisi) Mescidi'nin 1421 tarihli vakfiyesinin bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁰

Aynı sülâleden olan, Hacı İsmail'in (nâm-ı diğer Kürkçüler) Mescidi'nin de aynı bölgede ve 1516 tarihlerinde yaptırıldığı kaynaklarda yer alır. Ayrıca, Abdulvahab Gazi Zaviyesi yanında, 1495 tarihlerinde bir mescidin Ahmed Paşa tarafından yaptırıldığı bi-

PLAN I

Sivas Cami ve Mescidleri (1400-1700)

69 BOA, **Cevdet Evkâf 16606**, 823 (1420); Bkz. Demirel, s. 64.

70 R. Nafiz-İ. Hakkı, s. 140.

linmektedir.

Tipik bir Selçuklu şehri olan Sivas'a, Osmanlı hakimiyeti boyunca en büyük eserlerin yapıldığı dönem, 16. asır olmuştur. Eserlerden ilki, şehir çarşılarının merkezinde, Meydan tabir edilen mahalde bulunan Hasan Paşa Camii'dir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Sivaslı Koca Hasan Paşa tarafından 972 (1564) tarihinde yaptırılmıştır.⁷¹ Halk arasında bulunduğu mevkiye izafeten "Meydan Cami" olarak nitelenen camiye, önemine binaen, vâkıf tarafından vâiz olarak Zileli Şeyh Kara Şemseddin (Şemseddin Sivasî) tayin edilmiştir.⁷² Hasan Paşa caminin yanısıra, hamam, han ve be-desten yaptırmak suretiyle şehrin, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Kale Cami ise, III. Murad'ın vezirlerinden Mahmud Paşa tarafından 1580 (kitabesi H.988) tarihinde Kale-i Atîk denilen Paşa Hisarı içinde yaptırılmıştır.⁷³

16. asırda yaptırılan bir başka cami ise, günümüz Belediye binasının altında bulunan Ali Ağa Cami'dir. Sivas Beylerbeyisi ve Kurşunlu Hamamı'nın bânisi (aynı zamanda yanındaki hanın da bânisi) Behram Paşa'nın oğlu Mustafa Bey tarafından 998 (1589) tarihinde yaptırılmıştır.

1514 tarihli vakfiyesinden, Kerim Çavuş Ailesi (Kerim Çavuş, Mihriban Hatun, Yusuf Çavuş) tarafından Kaleardı ve Hoca Ali Çavuş Mahalleleri'nde birer mescid inşâ olunduğunu öğreniyoruz.⁷⁴ Yapılan mescidlerden Kaleardı mahallesinde bulunan hicri 1200 (1785-1786) tarihinde yaptırılan yeni binasıyla günümüze kadar gelebilmiştir. 16. asırda bina edilen ve günümüze kadar mevcudiyetini karuyan Ali Baba Camisi, Rüstem Paşa tarafından 1546-1547 tarihinde hocası Ali Baba için bir zaviye ile beraber yaptırılmıştır.⁷⁵

Yapım tarihini 1573 olarak vakfiyesinden öğrendiğimiz, ancak günümüze kadar gelemeyen bir başka mescid, Değirmencioğlu mescididir. Ahmed Bey b. Abdussamed tarafından yaptırılan mescid, günümüz Bahtiyarbostanı Mahallesi sınırlarına dahil olan Oğlançavuş Mahallesi'nde bulunmaktadır.⁷⁶

1700 tarihine kadar şehirde bulunan camilerden bazıları hakkında kısa bilgilerden sonra, şehrin coğrafi ya da topoğrafik yapısındaki dağılımları hususunda bazı özellikler dikkatimizi çekmektedir. Cami ve mescidlerin her mahallede bir ya da birden fazla bulunmasına rağmen, belirgin olarak iki bölgede kümелendikleri gözlenmektedir. Bu böl-

71 Hasan Paşa Vakfiyesi, **VGMA**, 1966, s.154; **SVBMA**, 2, s.13-16.

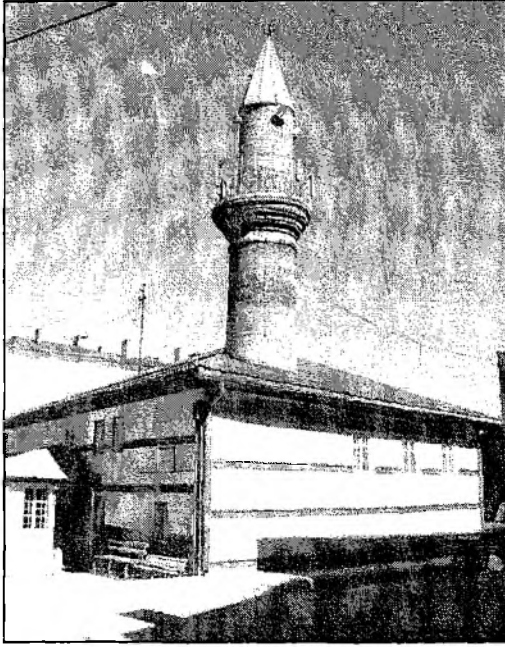
72 Aynı Vakfiye.

73 Mahmud Paşa Vakfiyesi, **SVBMA**, 1, No:30.

74 **SVBMA**, 2, s.8; Demirel, s. 36.

75 Bkz. Rüstem Paşa Vakfiyesi, **VGMA**, 582-1, s. 287-289; Ayrıca bkz. Saim Savaş, age.

76 **SVBMA**, 2, s. 185; Demirel, s.54; Ayrıca bkz. Tablo II.

Şems-i Aziz Mescidi

gelerden ilki, belki de şehrin can damarı (iktisadi açıdan) özelliğini taşıyan çarşılar ve çarşıların çevresidir. Çarşıların bulunduğu bölgede, Sivas'ın en büyük ve en eski cami ve mescidleri yer almakta ve bunların sayıları 14'ü bulunmaktadır.⁷⁷

Bu tip dinî müesseselerin özellikle çarşıların bulunduğu bölgede inşâ olunmaları, herhalde tesadüfî olmasa gerekir. Zira, şehirde nüfusun (özellikle erkek nüfusun) günboyu yoğunlaştığı bölgelerin çarşılar olacağı açıktır. Şehir sakinlerinin yanı sıra şehir çevresindeki yerleşim birimlerinden gelenlerin de doğal irtibat merkezleri çarşılardır. Ayrıca, çarşıları ve çevrelerini içine alan mahallelerin oldukça fazla nüfusa sahip oldukları anlaşılmaktadır. Cami ve mescidlerin yoğunlaştığı diğer şehir kesimi ise, şehrin güneyinde yer alan bölgedir.⁷⁸

Bu ikinci bölge, Osmanlı öncesi (Danişmend, Selçuklu, Eretna ve İlhanlı) dönemde daha ziyade gayr-ı müslimlerin oturduğu iç mahallelerin dışında oluşturulan dış mahalleler hüviyetinde olmalıdır. Yaklaşık 10 civarında mescid ve caminin bulunduğu bu bölgede, Hoca Ali Çavuş, Yahya Bey, Serçeli, Gökhüssam, Hoca Hüsam, Ganem, Bilur, Hacı Yusuf, Üçler Bey, İmaret, Kömürlüzâdeler gibi cami ya da mescidlerin isimleri sıralanabilir. 1400-1700 tarihleri arasında Sivas şehir merkezinde bulunan 66 adet cami ve mescidin 10 adedi, kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre zaviye ve medreselerle birlikte ya da onların bünyesinde zikredilmişlerdir.⁷⁹

Şifâiye, Burûciye, Gökmedrese (Sahibiye), Şeyh Çoban, Ali Baba, Sarı Şeyh mescidleri buna örnek olarak verilebilir. Bu dönem mescid ve camilerinin bir özelliği, bazılarının kaynaklarda bir defa isimlerinin geçmesi sebebiyle zamanla ortadan kalkmış olduklarıdır. Ancak, bazılarının yeni vâkıflarca tamir edilmek suretiyle, yeni isimler aldıkları da bilinmektedir. Buna canlı bir örnek, 1533 tarihinde Mahkeme çarşısında bulunan Sarı Hamza Mescidi'ne, Ahmed Çelebi b. Mihmad b. Simsad tarafından vakıf geliri tahsis edilerek bazı ihtiyaçlarının giderilmesine çalışılmıştır. Aynı mescidin 1183(1769) tarihinde Zaralızâde Alime binti Osman Paşa tarafından yeniden bina ve

77 Bkz. Plan I, VIII.

78 Bkz. Plan I, VIII.

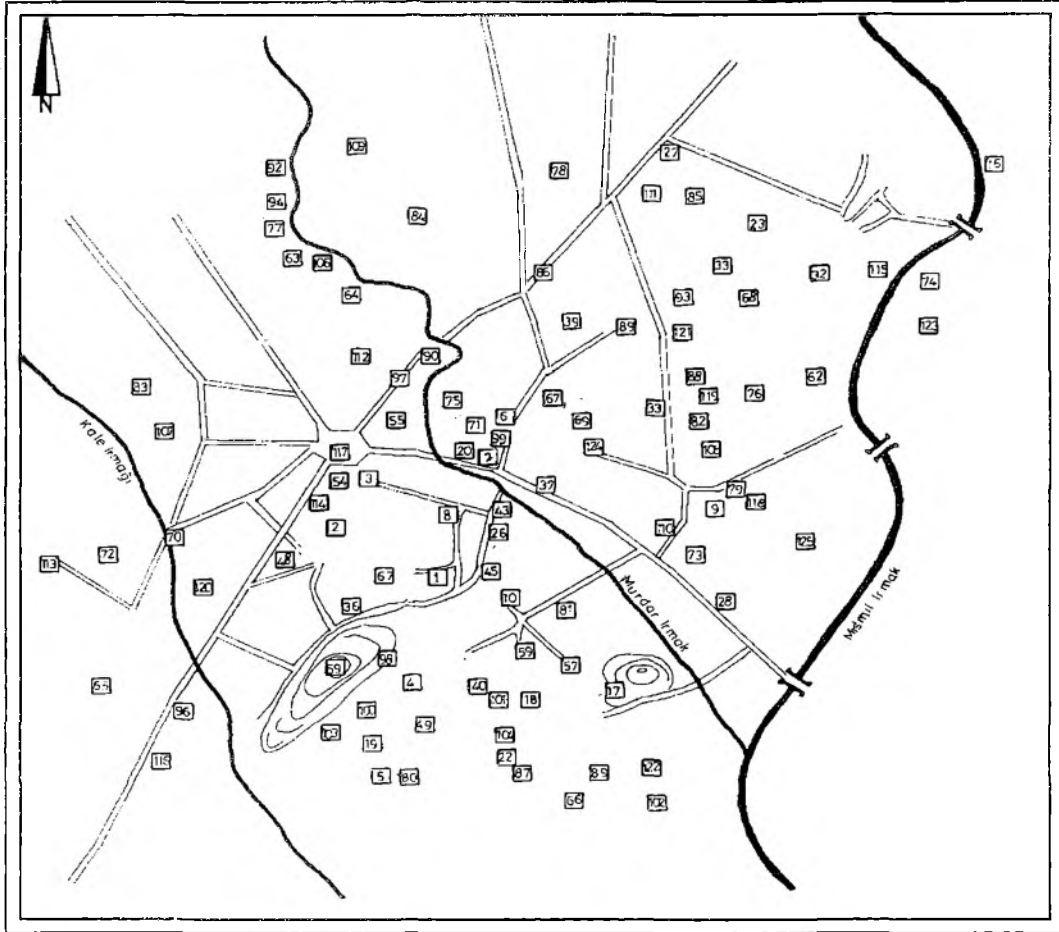
79 Bkz. Tablo II; Demirel, 69.

tevsî' edilip, kocasının ismine izafeten Selim Ağa Cami denilmiştir.⁸⁰

Aynı cami, minaresi muhafaza edilmiş olarak 1960'larda yeniden yapıp Yeni Cami ismi verilmek suretiyle, 400 yıl içerisinde üç ayrı isimle anılmıştır. Bu dönem camilerinin bir başka özelliği, bilhassa valiler tarafından (Hasan Paşa, Osman Paşa) yaptırılanları kalıcı olup, günümüze kadar gelmiştir.

Sivas şehir merkezinde cami ve mescid yapımlarının 1700 sonrasında da hızlı bir şekilde devam ettiğini görüyoruz. Yaklaşık 150 yıllık bir dönemde 60 yeni cami ve mescid bina olduğu anlaşılıyor.⁸¹

PLAN VIII

Sivas Cami ve Mescidleri (1700-1850)

80 Alime Hatun Vakfıyesi, **VGMA. 582**, s. 405; Demirel, s.70.

81 Tablo II; Plan VIII.

Bunların şehir coğrafyasındaki dağılımları dikkate alındığında, büyük çoğunluğunun yeni iskân sahalarında teşekkül eden yeni mahallelerde bina olduğu görülüyor.⁸² Ancak bu dönemde yapılan cami ve mescidlerin, büyüklük bakımından 16. asırdakilerle boy ölçüşemeyecek derecede küçük olduklarını hemen belirtmeliyiz. Bunun yanı sıra önceki dönemde olduğu gibi, kalıcı eserlerin önemlilerinin yine Sivas valileri ya da ile-ri gelen ayan ve eşrâfdan ailelere mensup kimselerce yaptırıldığını söyleyebiliriz.

Haklarında teferruatlı bilgilere ulaştığımız ve vakfiyesi bulunan camilerden bazıları: Sarızâde Mehmed Paşa (Sivas Valisi)'nin kendi ismiyle anılan ve Çavuşbaşı mahallesinde bina ettirdiği cami, Sivas valisi vezir El-Hac Osman Paşa bin Ali Ağa tarafından Kale-i Atîk kapısı yakınında yaptırdığı cami örnek olarak verilebilir.⁸³

Ayrıca, Sivas Valisi Said İbrahim Paşa, kendisinin oturduğu Şah Hüseyin mahallesindeki konağının arsasına bitişik olan, eski ve tamire muhtaç bir halde bulunan El-Hac Zülfikâr Cami'ini, arsa ilâve etmek suretiyle yeni olarak yaptırmıştır.⁸⁴ Yine Said İbrahim Paşa 1838 ve 1849 tarihlerinde iki ayrı vakfiye tanzim ettirip, Keçibula, Dikilitaş ve Şehidler camilerini tamir ettirerek, görevlilerine yeni ücretler bağlatmıştır.⁸⁵

Sivas'ın önemli ayan ailelerinden birisi olan Zaralızâdeler de şehir için önemli eserler yaptırmışlardır. Bunlardan Sivas Valisi Zaralızâde Recep Paşa, Üryan-ı Zimmî mahallesinde bulunan Handanzâde Mehmed Ağa Mescidi'ni, hanımı adına 1792'de yeniden inşâ ettirmiştir.⁸⁶ Aynı aileden Alime binti Osman Paşa, Mahkeme Çarşısı'ndaki Sarı Hamza Mescidi'ni, Zaralızâde Mehmed Paşa ise, Abdolvahap Gazi yanındaki caminin minare ve çeşmesini yaptırmıştır.⁸⁷

1700-1850 döneminde yapılan cami ve mescidlerden Ağcabölge Mahallesi'nde Uzunhacıoğlu Es-Seyyid Ahmed'in yaptırdığı (1823), Hamurkesen Mahallesi'nde Yakup El-Hac Mahmud Ağa tarafından (1716) yaptırılan cami ve Fertellizâde Es-Seyyid Mehmed tarafından 1824'te yaptırılan (günümüzde Yiğitler Cami diye geçiyor) cami zamanımıza gelebilen diğer camilerdir.⁸⁸

Osmanlı dönemi boyunca şehirde bina edilen cami ve mescidlerden (126 adet) çok

82 Plan VII, VIII.

83 Bugünkü Hükümet Meydanı üzerinde yaptırılan cami, çeşme ve dükkanlar Osman Paşa Vakfı içerisinde olup oğlu İzzet Paşa tarafından 1858 tarihinde tamir ettirilmiştir. 1927 tarihinde Hükümet Meydanı genişletme çalışmalarında yıktırıldığı bilinmektedir. Vakfiyesi için bkz. **VGMA**, 580, s. 214

84 Demirel, s. 72; **Hurufat Defteri**, 549, s. 40; Kitabesinde ise, 1235 (1819) tarihi vardır. Son yıllarda minaresi orjinal kalmak üzere yeniden bina edilmiştir.

85 İbrahim Said Ağa b. Asseyyid Himmet Ağa Vakfiyesi, 1254 (1838), **SŞS**. 19. s. 85.; **VGMA**, 580, s. 447.

86 **HD** 548, s. 110; **HD** 459, s. 41; Demirel, 72.

87 **VGMA**, 731, s. 59-60.

88 Plan VIII; **VGMA**, 2141, s. 175

azı günümüze kadar gelebilmiştir. Bunların büyük oranda yok olmalarının başlıca sebebinin vakıf gelir kaynaklarının zayıf ve binalarının genellikle ahşap olmasında aramak gerekir. Zira, Hasan Paşa, Mahmud Paşa gibi Osmanlı valilerinin yaptırmış oldukları camilerin vakıfları zengin ve binaları taştandır. Bazı camilerin ise orjinal kalan minarelerinin yanına yeni binalar yaptırılmıştır.

2. Zaviyeler

Sivas şehri fizikî yapısının oluşumunda önemli bir fonksiyonu yerine getiren bir diğer sosyo-kültürel ve dinî müesseseye de zaviyeler olmuştur. Osmanlı genelinde kırsal ve kentsel platformda faaliyet gösteren bu dinî-içtimâî müesseseye, farklı isimlerle anılmasına karşın icra ettikleri fonksiyonları açısından nüans farkından öteye gitmeyen bir özelliğe sahiptirler.⁸⁹

Osmanlı dönemi boyunca Sivas şehrinde mevcut olan toplam 27 zaviye vardır. Bunlardan Abdulvahab Gazi, Dârü'r-Rahâ, Hangâh-ı Tokmak, Şeyh Çoban, Ahî Emir Ahmed, Şeyh Erzurum, Yağbasan ve Şeyh Hasan Zaviyeleri'nin Osmanlı öncesinde kurulduğu bilinmektedir. Ayrıca, Selçuklu, İlhanlı ve Eretna dönemlerinde isimleri geçtiği halde, Osmanlı dönemine gelemeyen Ferideddin Hangâhı, Hangâh-ı Sultan, Seyfeddin Osman Zaviyesi, Mahmud Çelebi Zaviyesi hakkında fazlaca bilgiye sahip değiliz.

Sivas şehrinin imâr ve iskânında mescid ve camilere benzer bir rol üstlenen zaviyelerden ilki, şehrin doğusunda Akkaya tepesi üzerindeki Abdulvahab Gazi Zaviyesi'dir. Zaviyenin kurucusu olarak bilinen Abdulvahab Gazi hakkında menkıbevî türden bilgilere rastlıyoruz. Evliya Çelebi Abdulvahab Gazi için, Hz.Peygamberin huzurunda müslüman olmuş ve İmam-ı A'zam dönemine kadar yaşamış Sivashlı bir zat olarak bahseder.⁹¹

Bunu teyid edici bilgilerden yoksun bulunmamıza rağmen, Osmanlı Arşivleri'nden zaviye hakkında 200'ü aşkın belge tespit ettik. Bunlardan en eski tarihlisi olanı, 726 (1326) tarihli Ahmed b. Çakırhan tarafından zaviye için tesis edilen vakfiyedir.⁹²

Osmanlı dönemi boyunca, Ahmed Paşa, Koca Sekbanbaşı Ali Çelebi ve Zaralızâde Mehmed Paşa tarafından zaviye, mescidi ve çeşmesi için vakıf gelirleri tahsis etmişlerdir.⁹³

Planda görüleceği üzere Abdulvahab Gazi'nin güneyinde, yine ırmağın doğusunda

89 Sivas zaviyeleri genellikle zaviye, tekye buk'a ve dârü'r-rahâ olarak kaynaklarda geçmektedir. Osmanlı geneli için bkz. A.Y. Ocak, "Zaviyeleri", *VD, XII (1978)*, s. 247-269.

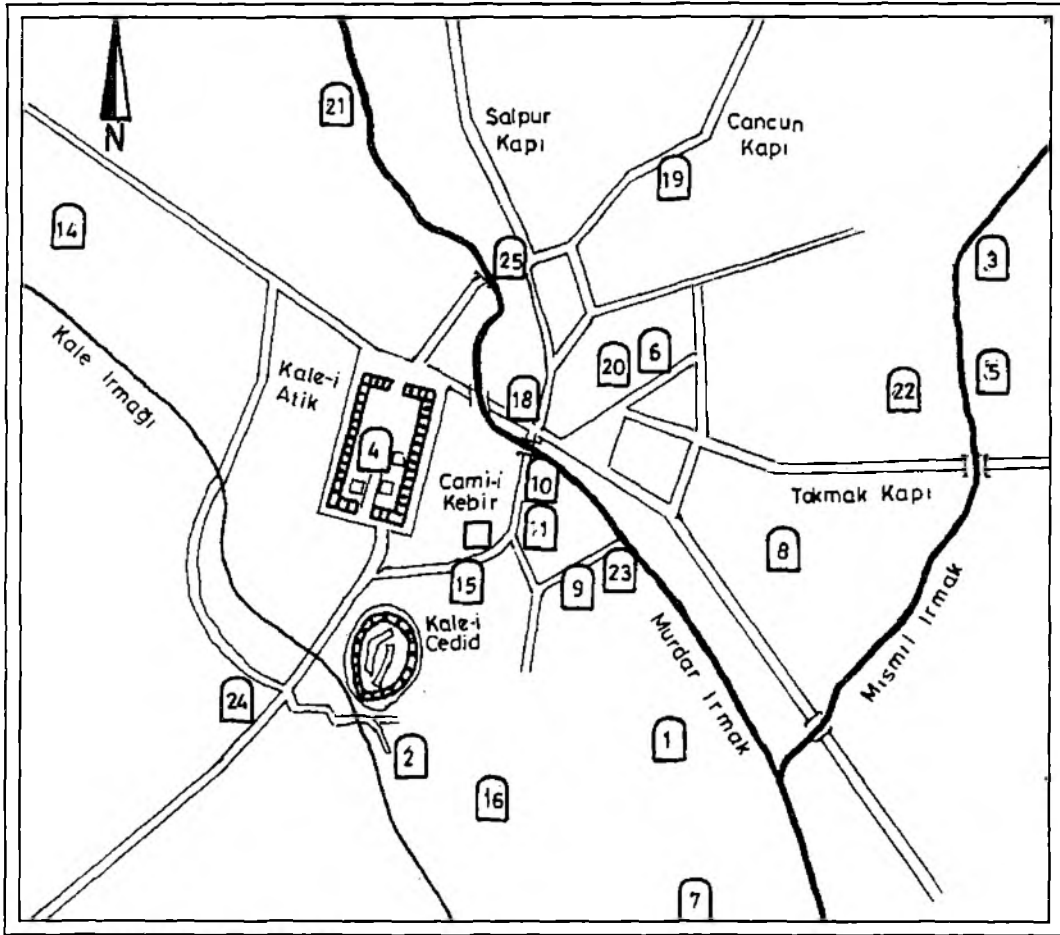
90 Bkz. Tablo III; Plan IX

91 E. Çelebi, s. 195-199; Plan IX.

92 *VGMA*, 607, s. 219.

93 Demirel, s.77.

PLAN IX

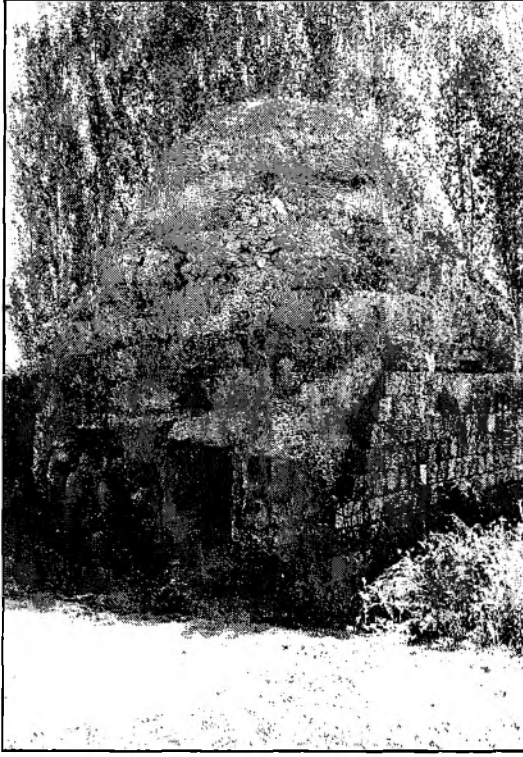
Sivas Zawiyeleri (1700-1850)

Hacı Abdurrahman Rahtî Zaviyesi yer alır.⁹⁴ Rahatoğulları ailesinden Abdulvahab tarafından kurulan bu zaviye, aynı zamanda Abdulvahab Rahtî olarak da kaynaklara geçmiştir. Aynı aileye mensup Rukneddin Hattab b. Kemâleddin Ahmed tarafından kurulan bir başka zaviye, şehrin güneyinde yer alan Dârü'r-Rahâ'dır.⁹⁵ Selçuklu devlet adamlarından olan Rukneddin Hattab b. Kemâleddin Ahmed'in zaviyesi, günümüz Kızırmak Mahallesi'nde binâ edilmiş ve kitabesinin 1320 ve vakfiyesinin ise, 1321 tari-

94 Vakıf Muhasebe Defteri, s. 196; İsmet Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", VD, XIII (1981), s. 1-29.

95 Kayaoğlu, agm; Demirel, s. 82; Plan IX.

96 Plan IX.

Şeyh Erzurum

hinde tanzim edildiğini görüyoruz.⁹⁷

Gelirleri itibariyle şehirdeki en büyük zaviye olan Dârü'r-Rahâ Osmanlı dönemi boyunca faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayrıca, evlâd-ı vâkıfıdan olan büyük bir Mütevelli-Mütevellizâde ailesi kaynaklarda yer almıştır.

Şehrin güneyinde sur dışında başka bir zaviye ise, Şeyh Erzurum Zaviyesi'dir. Günümüzde restorasyon çalışmalarının devam ettiği zaviyenin kuruluşu, Eflâki'den edindiğimiz bilgiye göre XIII. yüzyıldır. Ahîlerin lideri olarak vasıflandırılan Şeyh Erzurum'un, Ulu Arif Çelebi ile olan mücadelesi sonucunda öldüğünü yine kaynaklardan öğreniyoruz.⁹⁸

Şehri adeta bir sur gibi saran zaviyelerden bir diğeri, sur içinde bulunan Şeyh Çoban Zaviyesi'dir. Halk arasında Şeyh Hüseyin Râi ya da Şeyh Çoban Veli

olarak bilinen zaviyenin kitabesine göre 772 (1370) tarihine gitmektedir.⁹⁹

Günümüzde türbesi, çeşmesi ve aynı isimle anılan mescidi ile hâlâ ayaktaadır. Aynı zamanda Osmanlı dönemi boyunca bulunduğu mahalle ismini vermek suretiyle, Şeyh Çoban Mahallesi olarak Cumhuriyet başlarında Kaleardı Mahallesi sınırlarına katılmıştır.

Bilindiği üzere Anadolu'da Ahîlerin fazla olduğu şehirlerden birisi de, Sivas şehridir. Başta İbn Batuta olmak üzere, çok sayıdaki arşiv belgesinden şehirde 5 Ahî zaviyesinin bulunduğu belirlenmiştir.¹⁰⁰

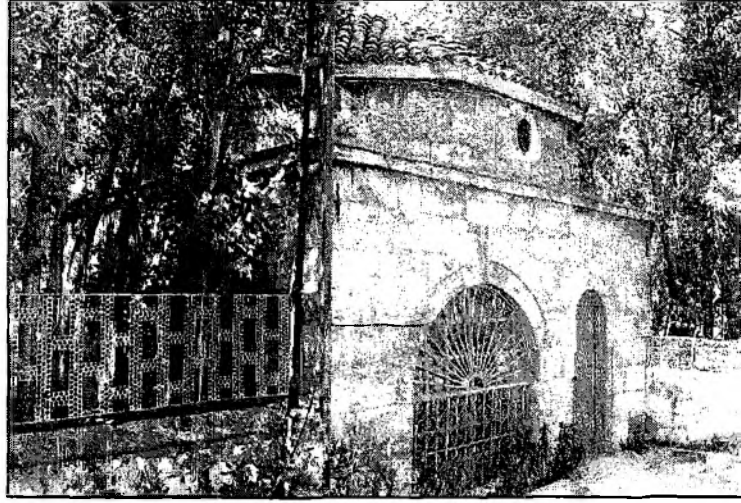
Bunlardan Ahî Mecdüddin hariç diğerleri Osmanlı dönemi sonlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. En eski tarihli olanı, Ahî Emir Ahmed Zaviyesi 733(1332) ta-

97 Vakfiye için bkz. Kayaoğlu, agm; İ. Hakkı R. Nafiz, , s. 125, 149.

98 Bkz. Tablo III; Plan IX; Mikâil Bayram, **Ahi Evren ve Ahî Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya 1991, s. 119.

99 İ. Hakkı-R. Nafiz, s. 127-128.

100 **İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler**, Hz. İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1981, s. 23-24; Plan IX, Tablo III.

Şeyh Çoban

rihine kadar gitmektedir. Vâkıfın evlâdlarının hâlâ hayatta olduğu, aynı zamanda Kurşunlu Hamamı karşısındaki türbesinin de restore edildiğini biliyoruz.¹⁰¹

Ahî Ahmed Çelebi ise, şehir çarşılarının en merkezi yeri olan Subaşı(Lala Sinan Paşa) Hanı çevresindedir. 1454-1455 tarihinden başlamak üzere 1890 tarihine kadar, arşivlerde oldukça fazla bilgiye rastlamamıza rağmen, kurucusu ile ilgili bilgimiz malesef yoktur.¹⁰²

Ahîlerin esnafla olan yakın ilişkileri sebebiyle, çarşı merkezinde bulunan Ahî zaviyelerinden bir diğeri Ahî Carullah ya da oğlunun ismini sonradan alan Ahî Ali Zaviyesi'dir. 1468 tarihinde Ahî Carullah'ın oğlu Ahî Ali'nin zaviyeye yeni bir vakıf tanzimi ve zaviyenin şeyhi olması neticesinde, Cumhuriyet dönemine kadar Ahî Ali Zaviyesi ismiyle arşiv kayıtlarına geçmiştir.¹⁰³

Sivas çarşıları içinde veya yakınında olduğunu tahmin ettiğimiz diğer iki Ahî zaviyesi ise, Ahî Mehmed Külâh Dûz ve Ahî Mecdüddin'dir.¹⁰⁴

1454-1455 tahrir kaydında ilk defa tespit ettiğimiz Baba Şahin(Şeyh Şahin), Akbaş, Melik A'cem, Emir Arif (Hacı Arif), Hacı Şahin Zaviyeleri de yine şehrin muhtelif yerlerinde bulunmaktadırlar. Kuruluş tarihlerinin yine Osmanlı öncesinde olması ihtimali olan bu zaviyelerden Şeyh Şahin, Ulu Cami'nin güneyinde bulunmaktadır.¹⁰⁵

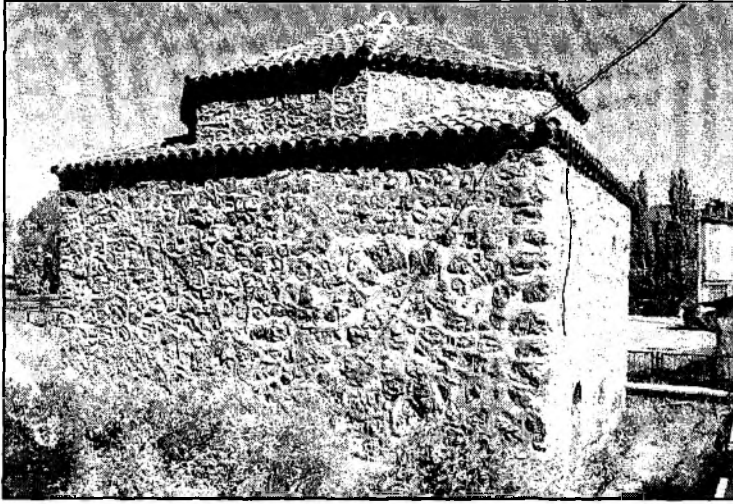
101 Vakfiyesi için bkz. **VGMA, 608**, s.4 Ayrıca Ahî Emir Ahmed evlâdından Merih Baran'ın, **Ahî Emir Ahmed**, Ankara 1991, kitabına bakılabilir.

102 Bkz. Plan IX; Tablo III.

103 Ahî Çelebi b. Ahî Carullah Vakfiyesi, 873 (1468), **VGMA, 600**, s.296; Plan IX.

104 Bkz. Tablo III; Ahî Mehmed Zaviyesi evlâdlarının hayatta olduğunu biliyoruz.

105 **1304-1306 Salnâme-i Vilâyet-i Sivas**, s. 202; İ. H-R.Nafiz, age'inde fotoğraflarda Cami-i Kebîr'in güneyinde mezarlık vardır.

Akbaş

Akbaş Zaviyesi Türbesi de, şehrin doğusunda Şah Hüseyin mahallesinde son yıllarda restore edilmiş bir durumda mevcuttur. Melik A'cem Zaviyesi, şehrin güneyinde sur dahilinde, bugünkü Çayrağzı denilen bölge civarındadır.¹⁰⁶

Hacı Şahin Zaviyesi ise, Salnâmelere göre

şehrin kuzeyinde Kabak Yazısı mevkiindedir.¹⁰⁷

Şehir çarşılarının merkezinde; kuruluşunu 1420 tarihli vakfiyesinden öğrendiğimiz, Hoca Sarı Şeyh Es-Seyyid Pîr Ahmed Bey b. Es-Seyyid Ahmed Bey Zaviyesi, yahud kuruluş yerine izafeten Hoca Araste Zaviyesi bulunmaktadır.¹⁰⁸

Aynı zamanda, Anadolu'ya gelen ilk Kadîrî Halifelerinden olması ihtimali de vardır. 16. asırda kurulan yeni zaviyeler ile şehrin iskân yönü, ağırlıklı olmak üzere kuzey taraftaki boş alanlara kaymıştır. 1553-1554 tahrir kaydında ilk defa ismine rastladığımız Ali Üryan nâm-ı diğer Ahmed Subaşı Zaviyesi, günümüz Kepenek caddesi civarındadır.¹⁰⁹

Aşıkpaşazâde'nin zikrettiği Horasan Erenleri de denilen Abdalân-ı Rûm ve çoğunlukla abdal ve baba ismini taşıyan, bilhassa Türkmen kabileleri arasında telkinlerde bulunan ve umumiyetle Sultanlarla birlikte harplere iştirak eden dervişler arasında zaviye kurucuları da vardır.¹¹⁰

Sivas zaviyelerinin kurucuları arasında da abdal, baba ismini taşıyan zaviye isimlerine rastlıyoruz. Bunlardan Kel Abdal Zaviyesi, şehirde 16-19. asırlarda faaliyet göstermiştir.¹¹¹

Sivas zaviyeleri içerisinde, kurucuları, kuruluş tarihleri ve evlâdları hakkında oldukça fazla arşiv belgesi bulduğumuz iki zaviyeden ilki, kendi ismiyle anılan mahallede

106 İ. Hakkı-R. Nafiz, s. 156; Bkz. Plan IX.

107 1304-1306 Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, s. 202.

108 Bkz. Plan IX; Tablo III.

109 Bkz. Plan IX; Tablo III.

110 Aşıkpaşazâde: Aşıkpaşazâde Tarihi(Tevârih-i Al-i Osman), nşr. Alî Bey, İstanbul 1332.

111 Bkz. Tablo III.

Susamışlar Konağı (Alibaba Zaviyesi)

bulunan Ali Baba Zaviyesi, diğeri ise Küçük Minare Mahallesi civarında kurulan Şeyh Şemseddin Zaviyesi'dir. Ali Baba Zaviyesi 953(1546-1547) tarihinde kurulmuş ve zengin bir müçtemilâta (zaviye binası, mescid, çeşme ve mezar) sahiptir.¹¹²

1004 (1596) tarihli vakfiye kaydına göre, evvel, Zileli sonra Sivas'lı olarak belirtilen Şemseddin Ahmed b. Muhammed, uzun süren tahsil hayatı sonrasında, döneminde hadis ve tefsir ilimlerinde âlim olarak gösterilmiştir.¹¹³

Manzum ve nesir olarak 30 eseri bulunan Şemseddin Sivasî'nın, Osmanlı genelinde etkisi fazla olan kalabalık bir ailesi de vardır. 1993 tarihinde Sivas Belediyesi tarafından restore edilen mescidi (Şemsi Azîz) ile Meydan Cami avlusundaki mezarına mukabil, Küçük Minare mahallesindeki zaviye, mektep ve kütüphanesinden herhangi bir iz kalmamıştır.

Şehrin kuzey bölümünde bulunan zaviyelerden diğerleri ise, Mevlevihâne, Şeyh Hasan Zaviyesi, Şeyh Mehmed b. Mehmed'in kurduğu Nakşibendî Zaviyesi'dir. Mevlevihâne, Mevlâna caddesi üzerinde olup, ilk defa 1730 tarihinde ismine rastlıyoruz.¹¹⁴ Cumhuriyet'in başlarına kadar faaliyetini sürdüren Mevlevihâne'den günümüze isminden başka hiçbir eser kalmamıştır. Şeyh Mehmed b. Mehmed'in 1779 tarihinde tanzim ettirdiği vakfiyesinden, Keçibula mahallesinde Nakşibendî tarikatine âit bir zaviyenin varlığına şahit oluyoruz.¹¹⁵

112 Zaviye binası Sivas Belediyesi tarafından 1997 tarihinde restore edilmiştir. Aynı zamanda şehirde zaviye binası bulunan yegane müessesedir. Bkz. Saim Savaş, age.

113 Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri (1299-1915)**, I, Sad. İ. Özen-F. Yavuz, İstanbul 1972, s. 20-207; Demirel, s. 84

114 Ömer Demirel, "Sivas Mevlevihânesi ve Mevlevî şeyhleri'nin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihâneler Kongresi Tebliği., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları dergisi Yıl 2 Sayı 2, Mayıs 1996

115 VGMA, 484, s. 484-485.

Şehrin kuzeyinde, 16. asra kadar iskân bölgesinin dışında kalan ve Eretna dönemi kurulduğu bilinen Şeyh Hasan Zaviyesi bulunur. Günümüzde bütün heybetiyle ayakta olan kurucusunun türbesine halk arasında Küçük Minare veya Gündük Minare denilmektedir. Yine, Kale-i Atîk içerisinde bulunan, Osmanlı dönemi kaynaklarında Yağıbasan Bukaa'sı ifadesiyle yer alan zaviye ise, Nizameddin Yağıbasan Zaviyesi olması gerekir.¹¹⁶

Son olarak Sivas şehrinde, iki yeni dergâhın kurulduğunu görüyoruz. Bunlardan ilki, 1878 tarihinde İmaret Mahallesi'nde Kadirî tarikatine mensup Mor Ali Baba, diğeri ise, 1913 tarihli vakfiyesinden tespit ettiğimiz Paşa Bey Mahallesi'ndeki Rufâiye Dergâhı'dır.¹¹⁷

Osmanlı dönemi Sivas zaviyelerinin fiziki yapıdaki yerleri ve kuruluş tarihleri hakkında vermiş olduğumuz bilgilerin dışında; Zaviyelerin halk ve devletle olan münasebetleri, dinî, sosyal, ekonomik ve tasavvufî çehreleri ile Şeyh aileleri hakkında yapılacak yeni çalışmalar, Sivas şehir tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

3. Medrese ve Mektepler

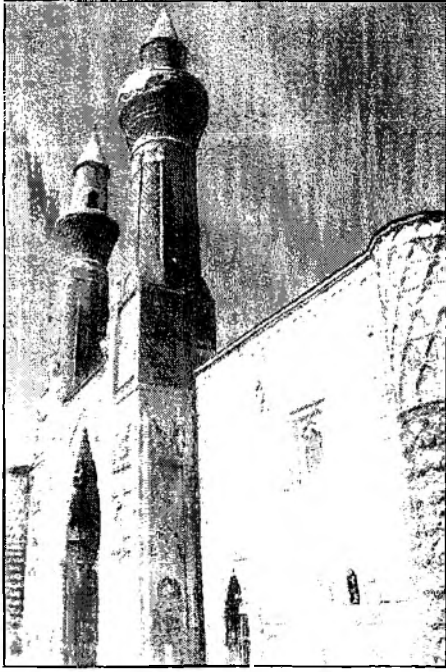
Sivas şehrinin fizikî yapısını oluşturan sosyo-kültürel eserlerden bir başka grup ise, eğitim ve öğretimin yapıldığı medrese ve mekteplerdir. Geçmişten gelen bu eserlerin mim, rî görüntülerinde, geçmişin siyasî, ekonomik ve kültürel ihtişamını hissetmek mümkün olmaktadır.

Osmanlı öncesinde Sivas şehrinde çok sayıda medresenin varlığından haberdar olmamıza rağmen, günümüze gelebilen 4 medreseye şahid oluyoruz. Zira, Sahibiye (Gök Medrese) vakfiyesinin düzenlendiği 670 (1271) tarihinde 9 adet medresenin ismine ilaveten aynı yıl içerisinde bina edilen Burûciye ve Çifte Minare de sayılabilir.¹¹⁸

116 Bkz. Tablo III; Plan IX.

117 **SVBMA**, 2, s. 129-141.

118 İ.Hakkı-R. Nafiz, s. 116; S. Bayram-A.H. Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", **VD**, XII,(1981), s. 31-69.

Gökmedrese

Bunların haricinde, zamanımıza gelebilen en eski medrese, I. İzzeddin Keykâvüs tarafından 614 (1217) tarihinde yaptırılan Dârü's-Şifâ olup, vakfiyesi 615(1218) tarihinde tanzim edilmiştir.¹¹⁹ Tıp medresesi olarak inşâ edilen Şifâiye, Osmanlı döneminde normal bir medrese olarak kullanılmış ve yapılan tamiratlar ile de günümüze kadar gelebilmiştir. Şifâiye'nin tam karşısında bulunan Çifte Minare ise, Şemseddin Cüveyni tarafından Dârü'l-Hadis olarak 1271 tarihinde yaptırılmıştır.¹²⁰

Osmanlı kaynaklarında, 16.asırdan itibaren harab olduğu ve eğitimin yapılamadığı yazılıdır. Ayrıca Defter-i Evkâf-ı Rûm'da "Evkâf-ı Medrese-i Pervane Bey" ismiyle kayıtlı olan Çifte Minare Medresesi, 19. asırdan itibaren cephane saklanan bir depo haline gelmiştir.¹²¹ 1853 tarihinde tamamen harabe haline gelmesi sebebiyle, binanın arta kalan taşları Hacı İzzet Paşa

(Osman Paşa) Cami inşaatında kullanılmıştır.

1271 tarihinde Muzaffer Burûcerdî'nin yaptırdığı medrese de kendi ismine izafeten Burûciye Medresesi olarak adlandırılmıştır. Bânisinin mezarını da bünyesinde bulunduran medrese, Osmanlı dönemi boyunca faaliyetine devam etmiş ve günümüzde hâlâ aynı mimârî güzelliğini taşımaktadır. Kale-i Atîk mahallesinde Evliya Çelebi'nin zikrettiği Medrese sokağında bulunan bu üç medrese haricinde, Kale-i Cedid'in altında bulunan dördüncü medrese 1271 tarihinde yapılmış olan Sahibiye ya da halk arasındaki ismiyle Gök Medrese vardır. Selçuklu vezirlerinden Sahib Atâ Fahrüddin Ali'nin yaptırmış olduğu medrese, iki minaresindeki mavi çinilerinden dolayı, Osmanlı dönemi resmi kaynaklarda ve halk arasında Gök Medrese olarak bilinir. İki minaresi, çeşmesi, mescidi (1717'de hatip tayin edilmek suretiyle cuma kılınıyor), kurulduğu dönemde Dârü'z-Ziyâfe'si ile müçtemilâtı zengin ve fonksiyonel bir medrese olup, bulunduğu mahalle kendi ismini vermiştir.¹²² Osmanlı dönemi içerisinde en fazla talebe sayısına

119 VGMA, 584, s. 282.

120 İ. Hakkı-R. Nafiz, s.113-116; Defter-i Evkâf-ı Rûm, 583, s.4.

121 VMD,s. 184.

122 S. Bayram-A.H. Karabacak, s.31-69;1997 yılı içerisinde Sivas Belediyesi-Vakıflar işbirliği ile restorasyonuna başlanmıştır.

sahip olan medrese, iki katlı olup, muhtelif zamanlarda tamir edilmesine rağmen (Osmanlı dönemi), günümüzde kısmen yıkıktır.

Günümüze gelememesine rağmen kaynaklarda varlığından haberdar olduğumuz ve Osmanlı dönemi boyunca şehre yaptırılan yegane medrese İhsaniye Medresesi'dir. Küçük Minare Mahallesi'nde olan İhsaniye Medresesi, 18. Asrın sonlarında Himmet Ağa tarafından yaptırılmış ve 1833 tarihinde oğlu Sivas Valisi Said İbrahim Paşa tarafından tamir edilip yeni vakıflar ilave edilmiştir.¹²³ Ayrıca, 1793 tarihinde Zaralzâde Recep Paşa tarafından tanzim ettirilen vakfiye kaydında, İhsaniye Medresesi için bazı gelirlerin ayrıldığını görüyoruz.¹²⁴

Medrese eğitimi için şehirde gerçekleştirilen muazzam eserler haricinde, ilk okul düzeyi eğitim ve öğretimi için çok sayıda mektep ve muallimhânenin yapıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Sivas'ın bilinen en eski mektebi olarak yeralan, Kerimçavuşzâdeler'in 1514 tarihinde yaptırmış oldukları mektepten itibaren 1850 tarihine kadar toplam 34 mektep ismine rastladık.¹²⁵ Evliya Çelebi'nin şehirde 140 mektebin bulunduğunu ve 40'ının vakıflarının kuvvetli olduğunu belirtmesine rağmen, bu rakamın biraz fazla olduğu kanaatindeyiz. Ancak, şehirdeki cami ve mescidlerin de ilk okul düzeyindeki eğitimi yaptırdıklarını kabul ettiğimizde böyle bir neticeye ulaşılabilir.¹²⁶

Mekteplerin kuruluş tarihleri ve fizikî yapıdaki dağılımına bakıldığında zaviye, mescid ve camilerle aynı vakıf dahilinde veya aynı mevkide bulundukları görülür. 16. ve 17. asırda yapılan vakıflardan Kerim Çavuş, Şeyh Şemseddin Zaviyesi, Küçük Ali Baba Vakfiyesi, Ganem Mahallesi'ndeki Ahmed Bey Camisi ve Mustafa Bey b. Behram Paşa'nın Camisi yanında hep birer mektep inşâ edildiğini görüyoruz ki, bunlar tespit edilen en eski mekteplerdir.¹²⁷ Mekteplerin şehirde mahallelere göre dağılımı dikkate alındığında, çarşıların çevresindeki mahallelerde daha fazla oldukları görülecektir. Hoca İmam, Sarı Şeyh ve Küçük Minare mahallelerinde 3'er, diğer bazı mahallelerde 1'er ve bir kısmında ise, mektep bulunmadığı ve büyük bir ihtimalle cami ya da mescidlerin aynı fonksiyonu yerine getirdiği düşünülmelidir.

Mekteplerin genelde ahşap yapılara sahip olmaları ve tamir için fazla masraf gerektirmeleri sebebiyle, vakıfları zengin olmayanların uzun süre mevcudiyetlerini koruyamadıkları anlaşıyor. Bu yüzden, 1835 tarihinde ancak 11 mektep vakfı kaydına rastlanılmıştır. Bu arada dikkat edilmesi gereken bir husus da, mekteplerin sadece müs-

123 SŞS, 19, s.85.

124 SŞS, 5, s.235.

125 Bkz. Liste I.

126 E. Çelebi s. 195-199

127 Bkz. Liste I

lim nüfusa hitap ettikleri ve gayrı müslimlerin kendilerine âit okulların bulunduğu.¹²⁸

4. Çeşme ve Hamamlar

Su ve çeşmelerin insan hayatındaki öneminin yanısıra, Osmanlı toplum yapısındaki izlerini de belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Osmanlı toplumunda su getirmek veya çeşme yaptırmak, dinî bir kültürün pratiğe uygulanan yaygın ve rağbette bir tezahürü olmuştur. Osmanlı toplumunda olduğu gibi, Sivas toplumu içerisindeki zengin-fakir, vali-esnaf her fert aynı hassasiyeti göstermiştir.

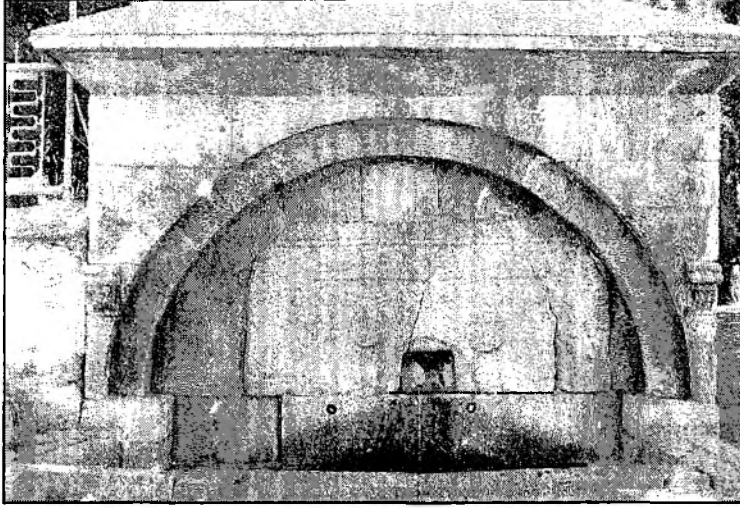
Sebil, pınar veya çeşme gibi hayrât yaptırımların gaye ve beklentilerinin yanısıra, eserlerin maddi yapılarının şehirdeki fiziki yapının oluşmasındaki tesirlerinden de bahsedilmelidir. Osmanlı şehirlerinin simgesi haline gelen cami, medrese gibi eserlere ilâve olarak çeşmeleri de katmamız yanlış olmasa gerektir.

Sivas kurulduğu mevkii itibarıyla öncelikle üç ırmağın (Murdar, Mısmıl ve Kale) üzerinde yer almış olması sonucunda, bağ, bahçe ve bostan sulaması açısından zengin bir görünüm arzeder. Şehrin sahip olduğu bu üç akarsu dahil, bilinen bütün tatlı sularının kaynağını Meraküm yaylası ve Tavra Boğazı adı verilen bölge oluşturur. Çeşmeler tespit edildikleri ilk tarihten itibaren, genellikle cami, mescid ve hanelerin içerisinde olmak üzere çok farklı bina ve mevkilerde ve özellikle toplumun faydalanması için en uygun olan yerlerde bulunmaktadır. Yine şehrin civarında, iskâna açılmamış yollar üzerinde gelip-geçenlerin veya tarlada çalışanların ihtiyacını karşılamak üzere çeşmeler ve kuyular yaptırılmıştır. Hatta, şehirdeki bazı mahallelerdeki bahçeli ve avlulu evlerde gel-geç arku (harkı) sulama gayesiyle yaygın olarak bulunmaktadır.

Çeşmelerin isimleri, bulunduğu mahalleden, cami, mescid, pazar, çarşı, sokak vb. mekan ve müessese isimlerinden kaynaklandığı gibi, b, nisinin ismiyle veya mevkinin özelliğiyle de anılmaktadır. Sivas şehri çeşme isimlerinden, Gök Medrese,³Şeyh Çoban, Pazar Çeşmesi, Bayram Paşa, Hasan Paşa, Ali Paşa, Çatal Çeşme ile Kepenek çeşmeleri örnek olarak sayılabilir. Ayrıca çeşmelerin bulundukları mevkilere de isimlerini vermek suretiyle, Örtülü pınar Mahallesi'nde olduğu gibi, mahalle ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sivas çeşmeleriyle ilgili 1576 tarihli Evkâf-ı Rûm defteri sayesinde, başta Cami-i Kebîr, Paşa Bey, Yahya Bey, Billur, Sarı Şeyh, Veled Bey, Hoca Abdülkerim vb. ma-

¹²⁸ Ömer Demirel, "1876-1909 Tarihinde Sivas'ta Eğitim", *Sivas Kültür-Sanat, S.1* (1987), s. 13-18.

Şeyh Çoban Çeşmesi

halle ya da mescid isimleriyle anılan 11 ayrı çeşmenin ismini öğreniyoruz.¹²⁹ Sivas çeşmeleriyle ilgili ikinci önemli bilgiye, 1637 tarihinde Vezir-i Azam Bayram Paşa'nın İran seferine giderken şehre yapmış olduğu su vakfında rastlıyoruz.¹³⁰ Bu hizmet; Meraküm dağından gelen ve 40 sene-

den fazla harap durumda bulunan çeşmelerin tamiri ve bazı münasip yerlere yeni çeşmelerin ilavesiyle olmuştur. Bayram Paşa'nın şehre yapmış olduğu bu önemli hizmet sayesinde toplam 72 masura¹³¹ su 59 çeşmeye dağıtılmış ve muazzam bir su şebekesi tesis edilmiştir. Zira, 4 zaviye, 13 mescid, 4 pazar-çarşı, 4 mahalle, 1 mektep ve bazı ileri gelen ayan-eşrafın konakları önlerine suyun dağıtımı yapılmıştır. Bayram Paşa vakfı sayesinde, Akbaş, Ali Baba, Şeyh Şemseddin, Şeyh Çoban ve diğer bazı çeşmelerin tamir edilmesi neticesinde bazılarının günümüze kadar gelmeleri sağlanmıştır.

Aynı asır ortalarında Evliya Çelebi'nin Sivas şehri hakkında vermiş olduğu bilgiler içerisinde, şehrin 45 çeşmesi ve 4600 bahçeli ve suyu olan ev kayıtlıdır. Yine, 17. asırda El-Hac Hüseyin Ağa vakfı mütevellilerinin vakfa ait yıkılan değirmen suyunu, toplam 3 hamam ve 121 çeşmeye (73'ü hanelere, 48'i diğer çeşme) icâre vermek suretiyle dağıttıklarını öğreniyoruz.¹³²

Bunların dışında Sivas Valisi Hasan Paşa'nın 25 çeşmesi, Ali Paşa'nın 7, Hacı Ahmed'in 6, Dârü'r-Rahâ vakfının 5, Şah Bey'in 6 adet çeşmesi bilinmektedir.¹³³ Şehirde bizim toplam olarak tespit edebildiğimiz çeşme sayısı ise, 300 civarındadır. Bunlardan sadece, Ulu Cami ve Selman Paşa Cami çeşmelerinin şadırvanlı olduğu kayıtlıdır. Günümüz Sivas şehrinin cadde, sokak, çarşı, cami veya hanlarında bu çeşmelerden bazıla-

129 Ömer Demirel, "Sivas Çeşmeleri", **OTAM- C.III**, Ankara 1992, s. 169-178.

130 **SVBMA**, I, Belge No: 303.

131 Su ölçü birimi olup, Lüle'nin dörtte biridir. Bkz. M.Z. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.2, İstanbul 1983

132 **BOA**, **Maliyeden Müdevver**, 3687, s. 16-17.

133 Ö. Demirel, "Sivas Çeşmeleri"

rının hâlâ akmaya devam ettiğine şahid oluyoruz.¹³⁴

Çeşmelerin yanısıra, tarihi geçmişlerinin oldukça eski olduğu bilinen hamamların, İslâm dünyasında temizliğe verilen öneme bağlı olarak yaygın ve mühim bir yeri vardır. Kadın ve erkeklerin faydalandığı (Çifte Hamam) umumî hamamların yanısıra, hane, konak ve sarayların bünyelerinde bulunan özel hamamlara da rastlanılmaktadır.

Sivas şehrinde Osmanlı dönemi ve öncesinde olmak üzere çok sayıda hamam isminin tesbitinin yanısıra, bazılarının günümüze kadar geldiğini biliyoruz. Osmanlı öncesine âit, Şahna Hamamı, Ferit ve Ebheri Hamamları'nın 13. ve 14. asırlarda isimleri kaynaklarda yer almakla birlikte, daha sonraki dönemlerde kayboldukları anlaşılmaktadır.¹³⁵ Şehirde, 16. asır boyunca Sivas valileri tarafından sürdürülen hızlı imar faaliyetleri neticesinde çok sayıda hamam inşâ edilmiştir. Lala Sinan Paşa'nın 1524 tarihinde yaptırmış olduğu hamam bunların ilki olarak sayılabilir.¹³⁶

Veled Bey mahallesinde olması muhtemel hamama halk arasında Yekta Hamamı denildiğini tahmin ediyoruz. 1576 tarihinde Behram Paşa tarafından yaptırılan Kurşunlu Hamamı, şehir çarşılarının güney ucunda, döneminde Tokmak Mahallesi, günümüzde ise, Paşa Bey Mahallesi sınırlarında yer almaktadır. Çifte hamam olarak yaptırılan hamam, günümüzde faaliyetini sürdürmektedir. Kanûnî dönemi Sivas Valisi Koca Hasan Paşa tarafından 1565 yılında yaptırılan hamamın da, çifte hamam olduğu bilinmektedir. Toprak Kale'nin kuzeyinde Veled Bey Mahallesi'nde bulunan hamam, günümüzde hâlâ ayakta olup, halk arasında Eski Paşa Hamamı ya da Eski Hamam olarak tanınmaktadır.

16. Asrın son çeyreğinde şehir için gerçekleştirilen önemli ve kalıcı eserler dizisinin sonuncusu olarak, Sivas Valisi Mahmud Paşa tarafından yaptırılan Kale Cami ve iki hamam zikredilebilir.¹³⁷ 1584 tarihli vakfiyesinde yeralan hamamlardan ilkinin Kale-i Atîk (Paşa Hisarı) dahilinde kadın ve erkeklere mahsus ve Kale Hamamı ismiyle adlandırıldığı, ikincisinin ise, yalnız erkeklere mahsus olan ve bulunduğu mahalden ismini alan Meydan Hamamı'dır.¹³⁸ Kale Hamamı'nın günümüzde mevcut olan temellerine karşılık, Meydan Hamamı faaliyetini sürdürmektedir. Bunların dışında 1738'de Küçük Hamam, 1758'de Numan Efendi Hamamı, 1798'de Çay Hamamı, 1838 tarihinde Said İbrahim Paşa Hamamı yer alır.¹³⁹ Ayrıca, günümüzde mevcut bazı hamam veya

134 Ayrıca son yollarda Sivas Belediyesi'nin çeşme yaptırma kamanyası ile çok sayıda çeşmeyi tamir ve ihya edildiğini şehircilik tarihi açısından takdirle karşılıyoruz.

135 Bkz. Tablo IV; Demirel, 115.

136 R. Şeşen, s. 337-343.

137 Hasan Paşa Vakfiyesi, **VGMA**, 1966, s.154.

138 Mahmud Paşa Vakfiyesi, **SVBMA**, I, s. 30.

139 Aynı vakfiye. Sanat tarihçileri ve tarihçiler tarafından büyük bir yanlışlıkla, Meydan Hamamı'nın Hasan Paşa'ya ait olduğu zannedilmiştir.

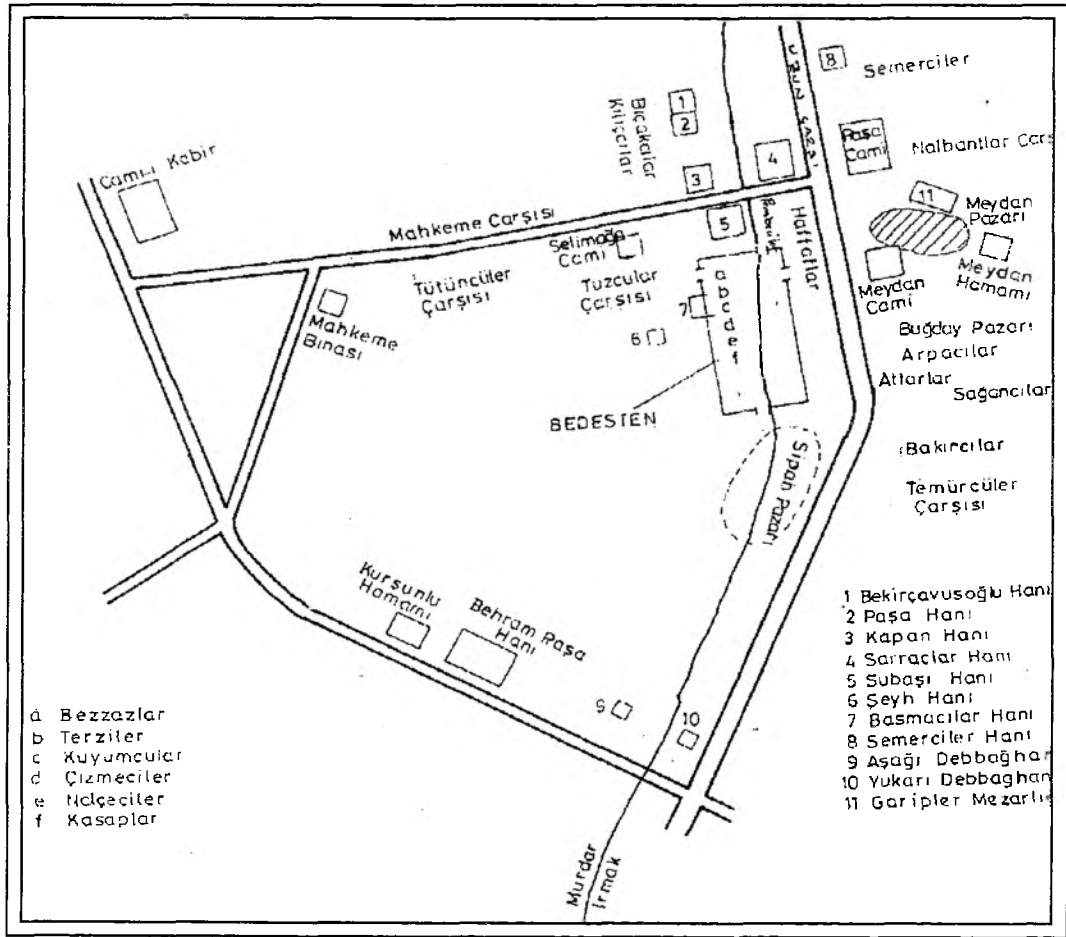
140 Demirel, s. 116-117; 18 Asır eseri olan Çay Hamamı'nın 1998 yılı içerisinde son kalıntıları bazı inşaatlar yapılmak suretiyle ortadan kalkmıştır.

hamam kalıntılarının mimârî üslûplarından, Osmanlı dönemi eserlerinden olduğu tahmin edilenler de bulunmaktadır. Bunlar Hamamcıoğlu Hamamı, Mehmed Ali Hamamı, Firuz Ağa Hamamı, Paşabostanı Hamamı'dır.

5. Bedesten ve Hanlar

Osmanlı dönemi Sivas şehrinin sahip olduğu eserlerden bir kısmı da ekonomik özellikler taşıyan bölümdür. Bunlardan ilki, Osmanlıya has bir yapı olarak karşımıza çıkan bedestendir. Bezzazistan veya Bezistan'dan bozma bir kelime olan ve üstü kapalı çarşılar verilen bir isimdir.¹⁴¹ Bezzazlar tabirine Sivas çarşıları içinde ilk defa 1218

PLAN XI

¹⁴¹ Osman Ergin, "Çarşı", İA, C.III.

tarihinde Dârü's-Şifâ vakfiyesinde rastlıyoruz.¹⁴² Ayrıca, 1444 tarihli Pîr Ahmed Bey vakfında ve Cami-i Kebîr ile Hoca Ali Çavuş vakıflarında da ismen geçmektedir. Yine, 1524 tarihinde Lala Sinan Paşa'nın Büyük Bezzazlar ve Küçük Bezzazlar ismiyle yaptırmış olduğu iki kapalı muhkem bir yapının yanısıra, Hasan Paşa'nın çok sayıda dükkânı içeren taş binasının ilavesiyle, 16. asırda, başta bezzazlar olmak üzere muhtelif çarşıları ihtiva eden bir binalar topluluğu ortaya çıkar.¹⁴³ Kelime olarak bedesten tabiri ise, 17. asrın ortalarından itibaren kaynaklarda yer almıştır.¹⁴⁴ Mevki itibariyle, bugünkü Hasan Paşa (Meydan Cami) Cami'nin güney-batı yönünde, yeni yapılan Belediye çarşısı binalarının bulunduğu yerde ve kısmen kuruyan Murdar Irmak yatağında yer almıştır.¹⁴⁵

Bedesten; bezzazlar, kuyumcular, terziler gibi muhtelif çarşılarıyla, önceleri taş, sonradan tahta ve kerpiç dolgu ahşap karkas ihtiva eden, kuzey-güney ve doğu-batı yönünde dört kapısı ile Sivas çarşılarına merkez rolü üstlenmiştir. Hasan Paşa ve Lala Sinan Paşa'nın yaptırmış olduğu binaların yıkılması neticesinde, 18. asırda Zaralızâde Mehmed Paşa tarafından yeniden yaptırılan bu binaların, 19. asır sonlarında veya 20. Asrın başlarında yenilendiğini tahmin ediyoruz.¹⁴⁶ Bedesten olarak bilinen Sivas çarşılarının son kalıntıları ise, 1986 tarihinde tamamen ortadan kalkmıştır.

Osmanlı şehirlerinin bedesten tipi çarşılarına mukabil, Selçuk asıllı yapılarda avlu özelliği hakim unsuruyla hanlar ilk plandadır. Selçuklu izlerini taşıyan Sivas şehirinde de çok sayıda hanın varlığına şahid oluyoruz. Şehirde Osman Turan'ın Selçuklu dönemine âit 12 hana mukâbil, yalnızca Gök Medrese vakfiyesinde yer alan 6 han dikkat çekmektedir.¹⁴⁷ Evliya Çelebi ise, 17. asır ortaları için 18 hanın varlığından bahseder. 19. asır Sivas şehri çarşılarında 13 hanın ismi kaynaklara yansımıştır.¹⁴⁸ Bedesten'in batısında orjinal planına göre günümüzde restore edilen Lala Sinan Paşa'nın inşâ ettirdiği Subaşı Hanı ile doğusunda bulunan Behram Paşa Hanı günümüzde orjinal haliyle ayakta kalan iki önemli eserdir. Subaşı Hanı'nın batısında, Sivas'ın yiyecek dağıtımının yapıldığı Kapan Hanı, ırmağın hemen sağında günümüz Taş Han'ın civarında Sarraçhâne Hanı bulunmaktaydı.¹⁴⁹ Paşa Cami'nin hemen arka tarafında Semerciler Çarşısı ile aynı isimle anılan Hanı yan yana yer alır. Subaşı Hanı'nın batısında birbirine bitişik olarak Paşa Hanı ile Bekirçavuşoğlu Hanı ise, günümüze gelemeyen hanlar ola-

142 VGMA, 584, s. 285.

143 Bkz. Plan X,XI.

144 Zaralızâde Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, 731, s. 59-61.

145 Bkz. Plan XI.

146 Bkz. Plan XI.

147 O. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 196-215; S.Bayram-A.H. Karabacak, s. 31-69.

148 Demirel, s. 180; Bkz. Liste II.

149 Bkz. Plan XI.

Taş Han

kaynaklarında isimleri bulunan hanlardandır. Günümüzde Taş Han olarak bilinen bir başka han ise, 19. asır sonlarında gayri müslim tüccarlar tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

6. Çarşılar ve Pazarlar

Farsça bir kelime olan çarşı; üstü kapalı pazarlara verilen isimdir.¹⁵⁰ Sivas şehrinde iki tip ticarî faaliyet merkezinden biri olan çarşılarda, genel olarak zanaat ürünleri alışverişinin yapıldığına şahid olmaktayız. Diğer tip ticarî faaliyet yeri ise, yiyecek maddelerinin satıldığı pazar yerleridir.¹⁵¹ Bir başka yaklaşımla pazar, bâc-ı pazar denilen satış vergisinin toplandığı yerdir.¹⁵² Çoğu zaman ayrı olan bu ticaret merkezleri bazen iç

Subaşı Hanı (Lala Sinan Paşa Hanı)

rak zikredilebilir.

Bedesten'in güneyinde, birbirine bitişik olarak Basmacılar Hanı ve hemen arkasında Şeyh Hanı yer alır. Ayrıca yerlerini tespit edemediğimiz Altınoğlu Hanı, Hızıroğlu Hanı, Küçük Han, Nalbantlar Başı'ndaki Han günümüze gelemeyen, fakat 19. asır

150 O. Ergin, "Çarşı", İ.A. C.III; M.Z.Pakalın, **Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İst. 1983.

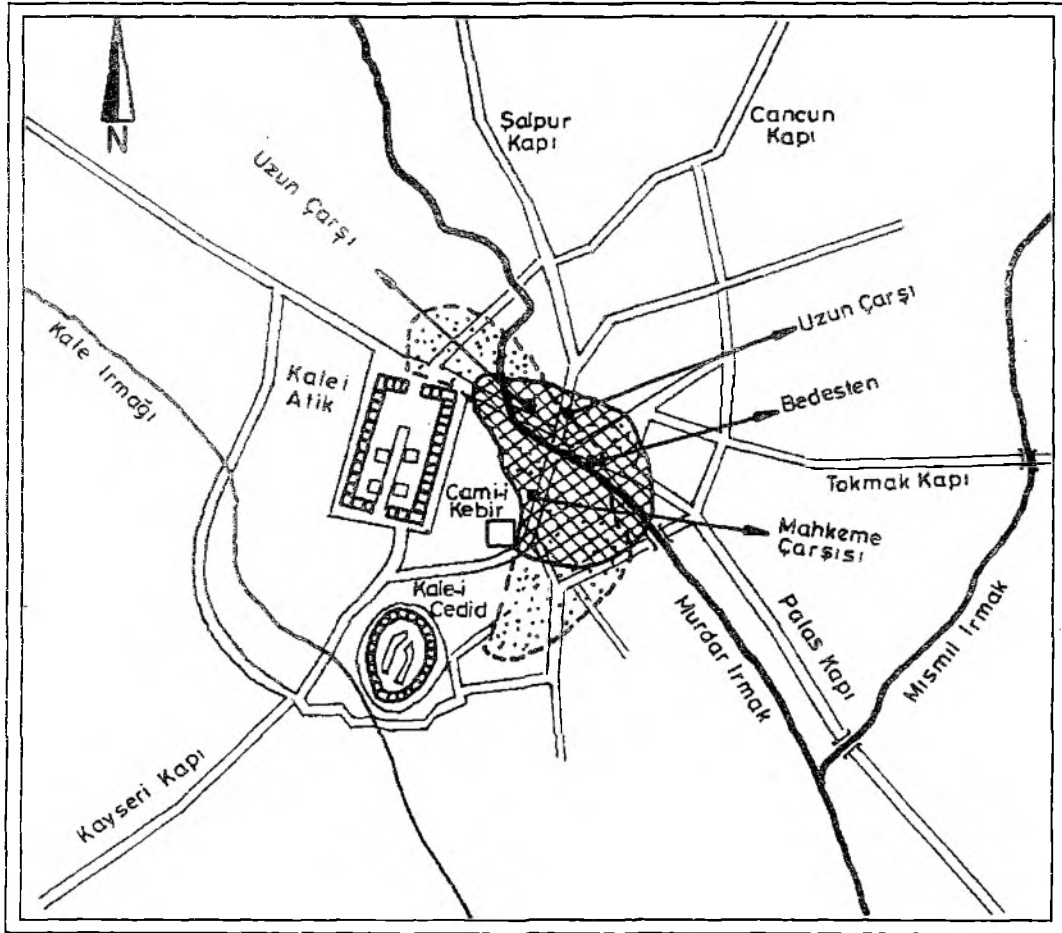
151 Doğan Kuban, a.g.m, s. 174.

152 Suraiya Faroghi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Anadolu Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", **ODTÜ, Gelişme Dergisi**, 1978 Özel Sayı.

içe gelebilirler. Her iki ticaret merkezi de cami ve mescidlerle yan yanadır.

Sivas şehri çarşılarının iki büyük cadde üzerinde veya çevresinde toplandığı görülmektedir.¹⁵³ Bu caddelerden, şehrin Paşa Kalesi'nin doğu yönündeki kapısından başlamak üzere, önce doğu daha sonra güney-doğu istikâmetinde bedestenin yanından, dış surlara kadar uzanır. Bu caddenin çarşı içindeki ismi “**Uzunçarşı**”, sur kapılarına doğru ise “**Bağdat Caddesi**” (özellikle son zamanlarda) diye adlandırılmıştır.¹⁵⁴ Osmanlı şehirlerinin hemen hepsinde bulunan bu çarşı üzerinde her türlü mal ve hizmet üreten çarşılar bulunmaktadır.¹⁵⁵ Bu cadde (çarşı) üzerinde diğer çarşılar ya dikey ya da para-

PLAN X

Sivas çarşı ve Pazarları

153 Bkz. Plan XI.

154 Bkz. Plan XI.

lel yerleşmişlerdir.

Sivas çarşılarının iskeletini oluşturan ikinci cadde, Mahkeme Çarşısı'dır.¹⁵⁶ Günümüzde dahi aynı isimle bilinen ve Ulu Cami'den başlayıp, Uzunçarşı'ya kadar uzanır. Subaşı Hanı ve bedestenin batısından geçen caddedir. Selçuklu ve Osmanlı dönemi boyunca bu iki cadde üzerinde yoğunlaşan şehir çarşılarının 40 adedinin ismini kaynaklardan öğreniyoruz.¹⁵⁷ 19. asırda 31 esnaf çarşısının ismini tespit ettiğimiz bu çarşılarından aynı isimle faaliyetini sürdüren çok sayıda çarşı mevcuttur. Ayrıca Sivas çarşılarında E. Çelebi ve daha sonraki kaynaklardan 1000 civarında dükkân (boyahane, kahvehane, dabbağhane vb.), 9 han ve çok sayıda değirmen bulunduğunu öğreniyoruz.¹⁵⁸ Yine bilhassa yaş sebze-meyve ve hayvan alım satımının yapıldığı 7 ayrı pazar ismi kaynaklarda yer alır.¹⁵⁹ Son olarak, Osmanlı şehrinin temel özelliklerinden olan bir başka önemli mekanı ise, meydan tabir edilen fizikî alanıdır. Sivas şehrinde de Meydan adı verilen ve E. Çelebi'ye göre pazar da kurulan önemli bir alandır. Hasan Paşa Cami önünde çarşılarla çevrili bu alan günümüzde dahi aynı isimle anılmaktadır.

155 Günümüz Atatürk caddesindedir. Ayrıca Uzunçarşı için bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Ektileri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara 1981, s. 106-107.

156 Bkz. Plan XI.

157 Bkz. Liste II; Plan X, XI.

158 E. Çelebi, s. 195-199; Demirel, **Sivas'ta Esnaf Teşkilatı**, s. 36-41; Demirel, s.243..

159 Bkz. Liste II.

2. BÖLÜM

SİVAS ESNAF TEŞKİLÂTI

A- Esnaf Grupları ve Sayısı

1-) Sivas'da Faaliyet Gösteren Esnaf Grupları

Üretimle uğraşan gruplar, öncelikle insanların temel maddi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyet gösterir.¹ Faaliyetlerinin karşılığında zenginlik, hizmet ve tatmin olma gibi maddi ve manevi kazançlar sağlarlar. Her toplum, bulunduğu bölgede-şehir, kasaba ve köy-yapılan üretim sonucunda ihtiyaçlarının bir kısmını veya tamamını, çeşitli faktörlere² bağlı olarak temin eder. Yahut başka bölgelerden satın alınmak suretiyle bu ihtiyaçları temine çalışılır. Ayrıca fazla olan üretim diğer bölgelere sevk edilir.

Osmanlı toplumunda, tüccar, çiftçi ve esnaf üretimle uğraşan gruplar olarak karşımıza çıkar. Genelde şehrin üretim nüfusunu esnaf ve tüccar oluşturmaktadır.³ Sivas şehrinde de üretim faaliyetleri yapıldığına göre, acaba üretimi gerçekleştiren esnaf grupları hangileridir. Bu sorunun cevabını vermek için, öncelikle esnaf gruplarının mesleki farklılıklarının tayininde etkili faktörlerin belirlenmesi gerekir. İlk ve mühim bir faktör, sınır tanımayan insan ihtiyaçlarıdır. Genel olarak şehrin üretim faaliyetlerinde, yeraltı ve yerüstü kaynakları, coğrafi durum ve iklim önemli etken olmaktadır. Umumi sebeplerin yanı sıra, doğrudan bu dönemle ilgili olarak, II. Mahmud'un idâresi altındaki Osmanlı devletinin siyasî ve iktisadî yapısı ile sanayi inkılâbı sonrasında Avrupa devletlerindeki iktisadî gelişmelerin, Osmanlı şehirlerine olan etkilerinin de zikredilmesi gerekmektedir. Ayrıca, baba mesleğini seçme anlayışının hakim olması, meslekî grupların tayininde etkili olmuştur.

Şehir halkının ihtiyaçlarını temin için üretim yapan meslekî grupların tesbiti kaynakların muhtevasına bağlı olup, kesin rakamlarla ifadesi oldukça güçtür. 1827 tarihinde, bazı mali ihtiyaçların temini gayesiyle, Osmanlı şehirlerinde faaliyet gösteren esnaf gruplarının sayımı yapılmış ve Sivas şehri de bu sayımın içinde yer almıştır.

Yapılan bu sayım sayesinde Bursa, Ankara, Tokat, Selânik ve Sivas şehirlerinde üretim faaliyetlerini yürüten esnaf grupları ve meslekî dağılımları hakkında teferruatlı verilere sahip bulunuyoruz.⁴ İşte, konumuzla ilgili olarak, Sivas Şer'ie Sicillerinde kayıt-

1 İnsanın temel maddi ihtiyaçları, giyecek, barınak olarak sıralanabilir. bkz. Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, I, terc. M.A. Kılıçbay-O. Aydoğmuş, İstanbul 1985, s.1.

2 Bunlar; doğal kaynaklar (yeraltı ve yerüstü), aktif nüfus, teknik sermaye, bilgi seviyesi, bkz. Aziz Köklü, **Makro İktisat**, Ankara 1973, s.120, 122.

3 Halil İnalcık, **The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600**, London 1973, s.150.

4 Sivas için , **SSS. 15,s.66**; Tokat için, **TSS. 32,s.118-121**; Ayrıca bkz. Halis turgut Cinlioğlu, **Osmanlılar Zamanında Tokat**, Üçüncü Kısım, Tokat 1951, s.144-147; Ankara için, Halit Ongan, "Ankara Eski Esnafını Açıklayan Bir Vesika" **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Sayı II, s. 56-61; Bursa için, Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991, s. 133-144. Selanik için Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987,s. 167-169.

TABLO - V

1808-1839 YILLARINDA SİVAS'TA FAALİYET GÖSTEREN ESNAF GRUPLARI

1-Abacı	32-Çamaşırcı	63-Hekim	94-Kilitçi	125-Sarıkcı
2-Arabacı	33-Çanakçı	64-Hızarıcı	95-Kiracıbaşı	126-Sebzeci
3-Arpacı	34-Çerçi	65-Hurdacı	96-Kireççi	127-Semerçi
4-Aşçı	35-Çerikçi	66-İcarcı	97-Kitapçı	128-Soğancı
5-Attar	36-Çırıkçı	67-İşçi	98-Kundakçı	129-Suyolcu
6-Babuçu	37-Çilingir	68-Kabancı	99-Kuyumcu	130-Şamdancı
7-Bağçeven	38-Çizmeci	69-Kadayıfçı	100-Höllükçü(Küllükçü)	131-Şekerci
8-Bağcı	39-Çoban	70-Kafesçi	101-Kürkçü	132-Şerbetçi
9-Bakkal	40-Çorakçı	71-Kahveci	102-Leblebici	133-Şevbçi
10-Bakırcı	41-Çömlekçi	72-Kalaycı	103-Lüleci	134-Tabutcu
11-Balıkçı	42-Çubukçu	73-Kalıpçı	104-Madenci	135-Tahmis
12-Baltacı	43-Debbağ	74-Kalpakçı	105-Merkepci	136-Taşçı
13-Balmumcu	44-Değirmenci	75-Kaltakçı	106-Mismâr	137-Tarakçı
14-Barutçu	45-Deveci	76-Kantarıcı	107-Mumcu	138-Tellak
15-Basmacı	46-Dibekçi	77-Karaamele	108-Mutaf (Muytaf)	139-Tellal
16-Bekmezci	47-Dikici	78-Kasap	109-Mücellit	140-Temürcü
17-Berber	48-Dökmeci	79-Kassar	110-Nakkaş	141-Terzi
18-Bezirci	49-Duhancı	80-Kaşıkçı	111-Nalbend	142-Tireci
19-Bezzaz	50-Dülger	81-Katırcı	112-Nalçeci	143-Tuzcu
20-Bıçakçı	51-Elekçi	82-Katırcı	113-Nalinci	144-Tüccar
21-Bina amalesi	52-Enfiyeci	83-Kavuncu	114-Neccar	145-Tüfenkçi
22-Bostancı	53-Eskici	84-Kayakçı	115-Odabaşı	146-Uncu
23-Boyacı	54-Etmekçi	85-Kazancı	116-Oduncu	147-Yağcı
24-Börekçi	55-Fenerci	86-Kazzaz	117-Oturakçı	148-Yağlıkçı
25-Camcı	56-Fişekçi	87-Kebapçı	118-Paçacı	149-Yemenici
26-Canbaz	57-Göncü	88-Keçeci	119-Pasban	150-Yoğurtçu
27-Celeb	58-Haffaf	89-Kelleci	120-Penbeci	151-Zenbilci
28-Cezveci	59-Hamal	90-Kemerci	121-Peşkirici	152-Ziyadeci
29-Cübbeci	60-Hamamcı	91-Kerpiççi	122-Saatçi	153-Zurnacı
30-Çadırcı	61-Hancı	92-Kılıççı	123-Saka	
31-Çahgen	62-Hattat	93-Kilimci	124-Sarraç	

lı muhtelif belgelerden, bu şekildeki esnaf grupları hakkında son derece teferruatlı bilgiler elde etmemiz mümkün olmaktadır. Bu belgelerin tahlilinden, II. Mahmud döneminde Sivas'ta 153 çeşit meslek grubunun mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Tabii ki, bu bizim siciller vasıtasıyla tespit edebildiğimiz bir rakamdır. Şehirdeki meslek sayısının, daha fazla olma ihtimali de vardır. Fakat İstanbul,⁶ Ankara, Bursa, Tokat, Selanik gibi diğer Osmanlı şehirlerinde faaliyet gösteren esnaf gruplarıyla karşılaştırıldığında, Sivas için tespit ettiğimiz rakamın, mevcut olan asıl esnaf grubu sayısına oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Sayı olarak tespit ettiğimiz esnaf gruplarının, şehir halkının değişik ihtiyaçlarını karşıladığı şüphesizdir. Meslekî özelliklere göre yapılan tasnifte şehirde, hangi esnaf grubunun ne kadar yoğunlaştığı ortaya çıkmaktadır.

Esnaf gruplarının, meslekî özelliklerine göre tasnif ettiğimizde 15 değişik kategori ortaya çıkmaktadır.⁷ Bunlardan 32 değişik meslek, yiyecek-içecek kategorisine girmekte ve toplam meslek sayısının % 21'lik bir nisbeti ile ilk sırayı teşkil etmektedir. İkinci sırada, 23 meslek çeşidi ile gıda kadar önemli olan dokuma ve deri sanayi bulunmakta ve yaklaşık % 15'lik bir orana ulaşmaktadır. Diğer kategoriler ise, sırasıyla hizmet üretimi (%13), inşaat (%10), küçük imalât (%10), maden (%5), silah (%4), nakliye (%4), aydınlatma (%3), kullanılmış eşya satımı (%2), hayvan alım-satımı (1.5), gezici küçük tüccar (%2), sağlık (%1.5) ve % 4 nisbetinde de herhangi bir kategoriye girmeyenler vardır.

Esnaf gruplarının bir başka yönüyle değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, değişik bir manzarayla karşılaşmaktayız. Bu değerlendirmeye, şehirdeki esnaf faaliyetlerinin üretim ağırlıklı mı, yoksa alım-satım ağırlıklı mı, sorusu cevap bulacaktır. Ayrıca, şehir ihtiyacının, şehirdeki esnaf grupları tarafından karşılanıp karşılanmadığı ortaya çıkacaktır. Şehirde faaliyet gösteren 153 esnaf grubunun %20'sini teşkil eden 31 tanesi alım-satım yapmakta, geriye kalan 122 esnaf grubu ise (%80) mal ve hizmet üretiminde bulunmaktadır.⁸ Üretici esnafın (70 adet) %46'sı mal üretimi yapmakla birlikte, alım-satım veya satış işini de aynı zamanda yürütmektedir. Mal üretimi haricinde hizmet üretiminde bulunan 52 esnaf grubu %34 yekûn oluşturur. Bu tasnif, esnaf isimlerinin lûgat manalarına (mesela muhtaf), esnaf gruplarının sattıkları mallara (narhlardan ve terekelerden faydalanılmıştır) ve bugün hâlâ devam eden esnaf gruplarının (mesela

5 Bkz. Tablo V.

6 İstanbul'daki esnaf grupları için bkz. Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, 2. terc. M.A. Kılıçbay-E. Özcan, Ankara 1986, s. 17-21, 47-48.

7 Bkz. Tablo VI-A ve VI-B

8 Bkz. Tablo VII

bakkal, kasap) günümüzdeki durumlarına bakılarak yapılmaya çalışılmıştır.

2- Esnaf Sayısı ve Sivas Nüfusu

Fiziki yapıda belirtildiği üzere, şehirde faaliyet gösteren esnaf, belli bir bölgede toplanmıştı. Denilebilir ki, şehir üretiminde faaliyet gösterenlerin hemen hemen büyük bir çoğunluğu çarşı, pazar, han, dükkan ve hamamların bulunduğu bölgededir. O halde esnafın faaliyet gösterdiği dükkan adedi ne kadardır; dükkanlarda çalışanların sayıları nedir; şehir nüfusuna göre oranı nasıldır; şehir nüfusundaki farklı dini kesimin oranı ve esnaf içerisindeki durumu nedir gibi sorular, Sivas şehri esnaf gruplarının yukarıdaki tesbitinden sonra cevaplandırılması gereken hususlardandır. Ancak, bu soruların kesin rakamlarla cevaplandırılmasının kaynakların yetersizliği sebebiyle güç olduğunu belirtmede fayda mülâhaza ediyoruz.

Öncelikle üretimle uğraşanların bir kısmı mekana (dükkan vb.) bağlı olarak çalışmakta, diğer bir kısmı ise mekandan bağımsız olarak faaliyet göstermektedir.

Sivas şehrinin sınai ve ticari mekanları hususunda Evliya Çelebi 1000 kadar dükkan bahsetmektedir.⁹ Onun haricinde esnaf dükkanlarıyla ilgili sahip olduğumuz ikinci rakam, 1827 tarihinde ihtisab rüsumu için yapılan sayımda (bize göre eksik) tespit edilen 998 adet dükkanın varlığıdır. Bu sayıya han, hamam, değirmen ve dükkanlar dahil bulunmaktadır.¹⁰ Yaklaşık olarak, şehirde faaliyet gösteren 1000'i aşkın dükkan mevcuttur. 1835-1836 tarihlerindeki kayıtlardan, 600'e yakın vakıf dükkanının varlığını tespit etmiş bulunuyoruz.¹¹

Bölgelerden anlaşıldığı kadarıyla, XVII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında şehrin ticaret yerleri sayısında fazla bir değişiklik olmamıştır. Denilebilir ki, şehrin üretimi veya iktisadi faaliyetleri aynı düzeyde kalmıştır. 1827 tarihinde tespit edilen 998 adet dükkanın Sivas'ta mevcut meslekler göre dağılımı tablo halinde verilmiştir.¹² Verilen tabloda görüleceği üzere, Sivas'ta en fazla dükkana sahip meslekler sırasıyla, terzi, haffaf-dikici, penbeci, attar, kahvehane, değirmen, kuyumcu, bakkal, çubukçu, bezzaz, temürcü, nalband, kazzaz, sarraç, berber ve lüleci-çorapçı esnafındır. Aynı tarihte, Bursa, Tokat ve Ankara esnaf dükkanlarının daha fazla olduğu görülmektedir.¹³

9 Evliya Çelebi a.g.e., s. 195-199; Evliya Çelebi'nin İstanbul için verdiği rakamlar, Mantran için yegâne kaynak olmuştur; Ayrıca Gabriel Bear, "The Administrative, economic and social Functions of Turkish Guilds", *İJMES*, I (1970), s. 28-50.

10 **ŞŞS**, 15, s.66, bazı mesleklerle ilgili dükkânlar yazılmamıştır. Meselâ, şehirde faaliyet gösteren hekim ve soğancı dükkânları, bkz. **VMD**, s. 217-223.

11 **VMD**, s. 1-223.

12 Bkz. Tablo VIII

13 Tokat'ta 1356, Ankara'da 2450 ve Bursa'da 3252 dükkân bulunmaktadır. bkz. Dipnot 4.

TABLO - VIII
1827 TARİHİNDE SIVAS'TA FAALİYET GÖSTEREN
ESNAF GRUPLARI VE DÜKKAN SAYISI

ESNAF GRUBU	DÜKKAN SAYISI
1-Arpacıyan	9
2-Attaran	27
3-Bakkal	39
4-Balmumcu	1
5-Basmaçıyan	6
6-Berberan	25
7-Bezzazan	52
8-Bıçakçıyan	4
9-Börekçıyan	7
10-Çamaşurcu	1
11-Çanakçı	3
12-Çıkrıkçıyan	8
13-Çilingiran	12
14-Çorapçıyan ve Lülecıyan	43
15-Çubukçıyan	23
16-Debbağhane	2
17-Derziyan	99
18-Duhancı	59
19-Eskiciyan	16
20-Esyab-ı alâ	20
21-Esyab-ı evsat	32
22-Esyab-ı edna	30
23-Göncüyan	5
24-Habbazan	4
25-Haffafan ve Dikiciyan	81
26-Hamameciyan	9
27-Hanân	4
28-Höllükçü (Küllükçü)	1
29-Hurdacıyan	5
30-Kahvehane	46
31-Kalaycıyan	22
32-Kassaban	3
33-Kavukçıyan	3
34-Kazzazan	21
35-Kebapçı	4
36-Kelleci	22
37-Kıhıncıyan	8
38-Kilitçi	2
39-Kireççi	1
40-Kuyumcu	41
41-Kürükçü	10
42-Mumhane	1
43-Muytaban	12
44-Nalband	21
45-Nalçeci	5
46-Nalinci ve Yoğurtçu	21
47-Penberciyan	28
48-Sarıkcıyan	7
49-Sarracan	21
50-Sebzeciyan	9
51-Semerciyan	15
52-Sırap Bazarı	44
53-Şekerci	1
54-Tahmis	1
55-Temülcüyan	20
56-Tuzcuyan	12
57-Tüfekçıyan	6

Esnaf sayıları konusunda ise, malesef elimizde yeterli bilgi yoktur. Sadece, sicillerdeki bazı mesleklerde kaç kişinin çalıştığına dair çok nadir olan kayıtlara tesadüf edilmektedir. Dükkan sayısı hakkında verilen belgeye dayanarak, esnaf sayısı hakkında bazı tahminlerde bulunulabilir. Öncelikle, sicillerde mevcut bazı kayıtlardan, çeşitli mesleklerde bir dükkânda kaç kişinin çalıştığını ortaya çıkarmak suretiyle, yapacağımız tahmin için belli bir kıstas elde etmeye çalışmamız gerekmektedir.

Sivas'ta, 1802 tarihinde 10 dükkan olan arpacı esnafı, 1827 tarihinde 9 dükkân olarak faaliyette bulunmaktaydı. On dükkân içerisinde 15 arpacı ile 11 çerikci (ölçücü), yani toplam 26 nefer çalışmaktaydı.¹⁴ O halde arpacılık mesleğinde, ortalama 1 dükkâna 3'e yakın nefer düşmekteydi. Dükkânlarda çalışan esnaf sayısı hususunda dönemimiz için en teferruatlı bilgi kasap esnafı hakkındadır. Her sene belli taahhüdlere yerine getirmeye söz veren kasap esnafı, yine belli sayıyı geçmeyen dükkânda şehrin et ihtiyacını karşılamaya çalışmaktadır.¹⁵ Kasap dükkânların sayısı yıllara göre 1-4 arasında, bu dükkânlarda ortak olarak çalışanların sayısı ise 2-18 kişi arasında değişmektedir.

Yıllar	1805	1817	1823	1824	1825	1833	1836
Dükkan sayısı	3	4	3	1	1	3	1
Kişi sayısı	3	14	18	5	4	18	2

Görüldüğü gibi, çeşitli tarihlerde dükkân ve çalışanların sayıları değişiktir. Otuziki yılda toplam 64 kişi 16 dükkânda kasaplık yapmıştır ki, bu duruma göre dükkân başına yaklaşık 4 kişi düşmektedir.

Şehir esnafı içerisinde toplam sayı olarak tespit ettiğimiz bir başka grup kalaycılardır. Bir belgede 1816 tarihinde Sivas'ta 1 yıllığına faaliyet gösterecek olan 23 kalaycı esnafın bulunduğunu¹⁶; başka bir belgeden ise 1827 tarihinde burada 22 kalaycı dükkânının mevcut olduğunu¹⁷ öğreniyoruz. Arada on yıldan fazla bir zaman farkı bulunmasına rağmen, bu iki belge bize, kalaycılar için yaklaşık her dükkânda bir kişinin çalıştığı fikrini vermektedir.

Ancak bazı mesleklerde, o meslek kolunun, mesleği ile ilgili olarak şehrin bütün ihtiyacını karşıladığı söylememiz mümkün değildir. Mesela, 1824 ve 1827 tarihlerinde şehirde ekmek üretimi yapan dükkân vardı.¹⁸ Her dükkânda bir usta ismi geçmektedir. Ancak, işin güçlüğü dolayısıyla, öyle zannediyoruz ki, her ekmekçi dükkânında birden fazla kişinin çalışmış olması muhtemeldir. Diğer taraftan, şehrin nüfusuna göre ekmek-

14 SŞS. 7, s.193.

15 SŞS. 7, s.193; 10, s.182; 11, s.201; 13, s.194-195; 14, s.181; 16, s.178-179; 18, s.140.

16 SŞS. 10, s.105.

17 SŞS. 15, s.66.

18 SŞS.13, s.194, 15, s.66.

çi dükkanının azlığı dikkat çekicidir. Şehirde tespit ettiğimiz evlerin hemen hemen hepsinde, "fırın damı" yani ekmek pişirilen bir bölümün bulunması, halkın büyük bir kısmının ekmeklerini kendilerinin pişirdiklerini göstermektedir. Öyleyse, şehirde mevcut 4 ekmekçi dükkanının sadece belli bir kesimin ekmek ihtiyacını karşıladığı söylenebilir.

Görüldüğü gibi dükkan başına düşen nefer sayısı mesleklere göre değişiklik arz etmektedir. Bu bakımdan, esnaf gruplarına âit dükkanlarda kaç kişinin çalıştığını tespit etmek güçtür. Ancak, ortalama en az iki ya da üç kişinin olması muhtemeldir. Klasik Osmanlı esnaf yapısının usta, kalfa ve çırak anlayışına göre şekillendiği düşünüldüğünde, her dükkân için 3 kişi normal olsa gerekir. O halde yaklaşık şehirde 1000 dükkânın varlığı gözönüne alınırsa, 3000 esnaf ortaya çıkar. Ayrıca esnaf gruplarından bir kısmı dükkan haricinde (mekana bağlı olmadan) faaliyet göstermektedir. Yaklaşık 350 esnafın böyle faaliyet içerisinde olduklarını sicillerden öğreniyoruz.¹⁹ Bu verilerin ışığı altında, incelediğimiz dönemde Sivas'ta yaklaşık olarak 3350 kişinin şehir üretim faaliyetlerini yürüttüğü söylenebilir. Şehir esnafının sayısını tespit hususunda izlediğimiz bir başka yol ise, sicillerde 30 yılda muhtelif sebeplerle akseden 915 esnaf isminden çıkardığımız sayıdır.²⁰ Bu yolla tespit ettiğimiz rakamın eksik olması muhtemeldir. Zira sicillere yansımayan daha başka esnafın bulunması gerekir. Dükkan sayısı yoluyla tespit ettiğimiz ihtimali sayının gerçeğe daha yakın olduğu kanaatindeyiz.

Şehir nüfusu hususunda ise, dönem olarak oldukça zengin kaynaklara sahip bulunuyoruz. II. Mahmud döneminde 1827 ve 1831 tarihlerinde yapılmış iki ayrı nüfus sayımı sicillere kaydedilmiştir.²¹ Askerî ve malî ihtiyaçların temini için yapılan sayımlarda, hane sayısı tespit edilmiştir. Berat ehli, dul avrat ve kiracı zimmiler haricinde 1827 sayımında 3634 hane, 1831 sayımında 3847 hane siciline kaydedilmiştir. Hane hususunda yapılan araştırmalarda, Osmanlı ailesi için genellikle ortalama nüfus 5 kabul edilmiştir.²² Buna göre 1827 tarihinde yaklaşık 18.170; 1831 tarihlerinde ise 19.235 rakamı, askeri gruplar, dul kadınlar ve kiracı zimmiler haricindeki şehir nüfusunu oluşturur. Şehir nüfus hanesi ile esnaf sayısı karşılaştırıldığında birbirlerine çok yakın olduğu gö-

19 SŞS. 10,s.83.

20 Bkz. Tablo IX-A ve IX-B

21 Sicillerde kayıtlı ilk nüfus sayımı 1827 yılında yapılmıştır, SŞS. 15,s.194; İkincisi ise, 1831 yılında yapılmıştır, SŞS. 16,s.180-181; Ayrıca vilâyet nüfusu için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı** 1831, Ankara 1943, s.152, 210; Ermeni nüfusu hakkında bkz. Hrand D. Andreasyon, **Polonyalı Simon'un Seyahatnâmesi, 1608-1616**, İstanbul 1964, s.87-88.

22 Ö.Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, X(1953), s.1-26; Ayrıca bkz. Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", İÜEF Tarih Dergisi, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı, XXXII (1979), s.331-438; Ayrıca bkz. Tablo I.

rülmektedir. 3.350 esnafa mukabil 1827 sayımında 3.640; 1831 sayımında ise 3.847 hane mevcuttur. Genelde şehir nüfusunu -askeri gruplar hariç- esnaf grupları teşkil ettiğinden, tespit edilen esnaf sayısı ile nüfus sayımında belirtilen hane sayısının birbirlerine yakın olması tesadüfi olmasa gerekir.

3- Müslim ve Gayr-ı Müslim Esnaf

Anadolu şehirleri içerisinde oldukça fazla zimmî nüfusa sahip olan Sivas şehrinde, Türk olarak Ermenilerin mevcudiyeti dikkati çekiyor. Yapılan her iki nüfus sayımında da müslim hanelerinden az olduğu belirlenen gayrı müslim hanelerinin ilk sayımda 1830 müslim hanesine karşılık 1804; ikincisinde 2005 müslim hanesine mukabil 1842 gayrı müslim hanesi olduğu görülmektedir. Şehir nüfusu içerisindeki askerî grubun sayıma tâbi olmadığı düşünüldüğünde farkın daha da fazla olduğu ortadadır.

Şehir nüfusundaki dinî farklılığın, üretim faaliyetlerini yürüten esnaf arasına da yansıdığı anlaşılmaktadır. Sicillerde tespit ettiğimiz toplam 915 esnaf içerisinde, 507 müslim ve 408 gayrı müslim esnaf geçmektedir.²³ Şehir nüfusundaki müslim ve gayrı müslim oranı ile, esnaf sayısındaki oranda bir paralellik görülmektedir.

Tablo halinde verdiğimiz müslim ve gayrı müslim esnafın mesleklere göre dağılımını üç noktada toplayabiliriz. Bunlardan ilki tamamen müslimlerden oluşan veya büyük farklarla ağırlıklı olduğu meslekler ki, bunlar arpacı, barutcu, bostancı, ekmekçi, canbaz, çerikçi, çubukcu, debbağ, duhancı, hamamcı, kahveci, nalband, oduncu, oturakçı, sarraç ve tüfenkçidir. İkinci grupta ise, gayrı müslimlerin tamamen veya fazla olduğu basmacı, çizmecî, çadircı, dülger, hekim, kalaycı, kuyumcu ve kürkçü esnafı yer almaktadır. Müslim ve gayrı müslim sayı olarak yakın oldukları meslekler ise, berber, kasap, bakkal, tellak, terzi, eskici ve penbecidir.²⁴ Sermaye ve el sanatları ile ilgili mesleklerde gayrı müslim esnafın daha yoğun olduğu gözlenmektedir.

B- Esnaf İleri Gelenleri ve Yönetimdeki Etkileri

Esnaf teşkilâtı, askerî zümreler dışındaki bütün kentin nüfusu bünyesinde örgütlenmiş olarak bulunduran yaygın bir sistemdir. Bu teşkilât, şehrin yönetimi ve ekonomisinde sahip olduğu önem yanında, sanat ve ticaretle uğraşanlarla, ulaşım ve hizmet işçilerinin sosyal hayatlarında da temel olmuştur.²⁵

23 Bkz. Tablo IX-A ve IX-B

24 Bkz. Tablo IX-A ve IX-B

25 G.Bear, "Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi", terc. S.Feriel, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8-12(1970-1974), s.99-119.

Osmanlı cemiyetinde ortak ideal ve çıkarları olan toplum grupları benzer biçimde teşkilâtlanmışlardır.²⁶ Osmanlı şehirlerinin hepsinde görülen bu yaygın ve güçlü esnaf teşkilâtı, gerçekte, XIII. ve XVI. yüzyıllardaki ahî hareketinin bir devamıdır.²⁷ Fakat XVI. yüzyılda, Osmanlı merkezî otoritesi altında zayıflamış, ilk zamanlardaki güçlü ve bağımsız karakterini kaybetmiştir.²⁸ Devlet, hemen hemen her topluluğu, bir lider başkanlığında, birbirlerine karşı sorumlu bireylerden oluşmuş bir birikim olarak kabul etmiş ve reayanın -tebasının-devlet ya da birbirleri ile ilişkilerinde, bu liderleri muhatap almıştır.²⁹ Bu liderler vasıtasıyla kâide ve nizamların uygulanması sağlanmış, devlet yöneticileri ile esnaf arasında veya esnafın birbirleri arasındaki ilişkileri düzenlenmiştir.³⁰ İmparatorluk genelinde mekan ve zaman farklılığına rağmen, oldukça benzer olan esnaf ileri gelenleri; Şeyh, ahibaba, bazarbaşı, nakib, kethüda, yiğitbaşı, duacı, çavuş, ustabaşı ve ustalardır.³¹ II. Mahmud dönemi Sivas şehrinde ise, esnaf liderleri olarak, kethüda, şeyh, bazarbaşı, esnaf ihtiyarları, ustabaşları ve ustalar karşımıza çıkmaktadır. Fakat, incelediğimiz vesikalarda esnaf ihtiyarları, ustabaşları ve ustalar hakkında yeterince bilgi edinilememektedir.

1- Bedesten Kethüdası (Vekil-i Fukara)

Kethüda, büyük devlet adamlarıyla zenginlerin işlerini gören adam hakkında kullanılan bir tâbir olmakla birlikte,³² esnaf yönetiminde ileri gelen zata verilen isimdir.³³ Kethüdalık, esnaf teşkilâtının başlangıcından 1324/1906 senesine gelinceye kadar de-

26 H.İnalcık, a.g.e., s.151-152

27 H.İnalcık, a.g.e., s.151-152; A. Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İÜİFM*, XI(1949-50), s.3-354; N.Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, II. Baskı, Konya 1981, s.3-6

28 İ.H.İnalcık, a.g.e., s.152.

29 Ö.Ergenç, *XVI Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

30 Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", *İÜİFM*, 41 s.1-4, (1984), s.39-46; Ayrıca bkz. R.Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (1785-1860)*, AÜDTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1985, s.233.

31 Esnaf yöneticileri hususunda, imparatorluk geneli ve belli bir bölge hakkında oldukça fazla araştırma yapılmıştır. Bunların bazıları belge neşri, bazıları da monografi ve araştırma şeklindedir. Belge neşri için Halit Ongan, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iye Sicili*, Ankara 1974 ve C.C. Güzelbey-Hulusi Yetkin, *Gaziantep Şer'iye Sicillerinden Örnekler*, C.81-141, Gaziantep 1970; Monografi için ise, Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul 1942, misal olarak verilebilir.

32 M.Z.Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983.

33 Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, İstanbul 1922, s.560, ıstılahi manası, "Esnaf, zenaat ve ticaretten olanların umur ve hususatına bakmak üzere taraf-ı hükümetten nasb olunan adam hakkında ıtlak olunur" denilmektedir.

vam etmiş yarı resmi bir memuriyet olup, şeyh, duacı, nakib, çavuş gibi esnaf amirlerinin görev ve yetkilerini zamanla devralmışlardır.³⁴ Sivas şehrinde ise, kethüda ve şeyhin aynı zamanda, esnaf ileri gelenleri olarak görev yaptıklarını görmekteyiz. Aynı dönemde Ankara esnafı için de benzer durum gözlenmektedir.³⁵

Fizikî yapıda zikrettiğimiz üzere, Sivas çarşılarının merkezi durumunda, birkaç çarşıdan müteşekkil, muhkem ve üstü kapalı bir bedesten bulunmaktadır. Bedesten, Evliya Çelebi'de görüldüğü üzere, çarşıların temsilcisi veya simgesi bir vasıfla tüm çarşılarla ad olarak isimlendirilmiştir. Şehir çarşılarındaki esnafın tümünü temsil eden kethüdanın, bu sebeple Bedesten kethüdası olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca İstanbul bedestenlerinde yalnızca bedesten esnafını temsil eden kethüdalar da Bedesten Kethüdası olarak anılmaktadır.³⁶ Bedesten Kethüdasına sicil kayıtlarında çoğu zaman "Vekil-i Fukara" da denilmektedir.³⁷ Bu deyim bir tevazu nişanesi olarak kullanılacağı gibi, esnafın gerçekten maddi durumunu göstermek amacıyla da olabilir.

Kethüda sayısı hakkında ise, Sivas ile diğer Osmanlı şehirleri arasında bir zıtlık vardır. Sivas'da mevcut esnafın tamamını temsil eden 1, 2 veya 3 kişinin ortak olarak Vekil-i Fukara'lık yaptıkları sicillerde kayıtlıdır.³⁸ İstanbul, Bursa, Ankara ve Antep şehirlerinde her esnaf grubun ayrı ayrı kethüdaları mevcuttur.³⁹

Bedesten Kethüdası'nın göreve tayini valinin buyrulduzu ile olmaktadır.⁴⁰ Valinin kadiya gönderdiği buyruldu öncesinde, esnafın kendi arasında resmî olmayan bir seçimle kethüdayı seçmiş olması mümkündür. Bu durumda kadiya sadece onaylamak ve

³⁴ Osman Nuri, a.g.e, s.560; R. Mantran ve G. Bear'de şeyhin zamanla ortadan kaybolduğunu ve yerine esnaf başkanı olarak kethüdanın aldığını ileri sürmektedirler. Bkz. R.Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, I, terc. M.A.Kılıçbay-E.Özcan, Ankara 1986, s.355; G. Bear, "Türk Loncalarının Yapısı", s.113. Osmanlı geneli için kethüda hususunda açıklamada bulunanların umumiyetle O.Nuri'ye dayandıkları görülmektedir.

³⁵ R.Özdemir, a.g.e, s.233.

³⁶ Etnaf yöneticileri hususunda çok sayıda ve farklı tarihlerde belge neşri için bkz. Ahmet Refik, **Hicri Onuncu Asırda İstanbul (1553-1591)**, İstanbul 1935, s.110-111.

³⁷ **SSS. 9**, s.79, 96; 10, s.52; 11, s.38, 179; 12, s.47; Vekil-i fukara tabirine Osmanlı geneli için yapılan diğer çalışmalarda rastlayamadık. Çalışma dönemimiz öncesinde de Sivas'ta aynı tabire rastlanmaktadır, bkz. S.Savaş, **XVIII. Asrın Son Çeyreğinde Sivas'ın İdari Sosyal ve Ekonomik Durumu**, HÜEF Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986, s.74.

³⁸ Bkz. Dipnot 37.

³⁹ Osman Nuri, a.g.e., s.560 vd.; G.Bear, "Türk Loncalarının Yapısı", s.113-5, İstanbul için bkz. Ahmed Refik, **Hicri Onüçüncü Asırda İstanbul Hayatı (1200-1255)**, İstanbul 1932, s.81, Ahmed Refik, **Hicri Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1595)**, İstanbul 1935, s.81, 112, 118; Ahmed Refik, **Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, İstanbul 1930, s.70, 104; Bursa için bkz. Hikmet T. Dağlıoğlu, **Onaltıncı Asırda Bursa, Bursa** 1940, s.114; Antep için bkz. C.C.Güzelbey-H.Yetkin, a.g.e, s.107; Ankara için bkz. R. Özdemir, a.g.e, s.232-233.

⁴⁰ **SSS. 1**, s.199, 11s.19.

sicile kaydetmek kalmaktaydı.⁴¹

Bedesten Kethüdası olarak atanan kişinin mutlaka esnaf olması şartı yoktu. Bazen esnaf haricinden olan şahıslar da bu vazifeye getirilebiliyordu. Görevlerinden bahsederken göreceğimiz üzere, böyle güç bir vazifeyi herkes yapamıyacağı için genelde belli bir nüfusu olan şahıslar bu işi yürütüyordu. Çünkü, görevin etkili bir biçimde yürütülebilmesi için kethüdanın nüfuzlu bir kimse olması gerekiyordu.⁴² Bedesten Kethüdalığı'nı bazen 1, bazen 3, ama çoğunlukla 2 kişinin ortak yürüttüğü görülmektedir. Görevlerini yapmaları ve tembellik ettikleri durumunda azledilerek, yerlerine başkalarını tayin edilmekteydi.⁴³ Tayinlerin babadan oğula geçmediğini en azından, Sivas şehrinde incelediğimiz dönem için söyleyebiliriz. Zira birbiri ardından değişik şahıslar kethüda tayin edildikleri belgelerimizden anlaşılmaktadır.⁴⁴

Belli bir kaide olmamakla birlikte, kethüdaların görev sürelerinin Sivas'ta 5-10 ay arasında değiştiği görülmektedir. Ancak görevi biten kişinin tekrar aynı işe tayin edilmesi de mümkündür.⁴⁵

Kethüdalık bir yönetim görevi olduğu için genellikle Müslümanların elindeydi. Bununla birlikte bir örnekte, kethüdalık görevinin bir gayri müslimle paylaşıldığı gözlenmektedir.⁴⁶

Kethüdanın görevleri hususunda, Sivas ve haricinde farklı yönlerin bulunduğu görülmektedir. Valinin kadiya gönderdiği Bedesten Kethüdası tayiniyle ilgili belgede "... **Bedesten Kethüdası nasb ve tayin olmuş olduğu malumunuz olduğta bundan böyle merhum hizmet-i mezkureye me'mur bilüb meyyane-i memleketde vaki olan kâffe-i masârîfât ve havâicâtı lede'l-iktiza mârifetiyle idare ve rü'yet ve hıyn-ı tevziinde mübâderet ve ziyade noksanından mücânebet eylesin ve sen ki Bedesten Kethüdası merkumsun sûret-i hayr olacak hususlara vakti yedinden sarf olunan mebâlig dahi bir akçe zam ve noksan itmeyerek defter-i sahihaye rabt ve bent, hıyn-ı tevzide biraz...**" şeklinde kethüdanın görevleri belirtilmektedir.⁴⁷ Belirlenen görevlerin yanısıra Kethüda, esnafı ilgilendiren toplantılara katılmaktadır. Kethüda'nın fa-

41 G.Bear, "Türk Loncalarının Yapısı", s.115-116; Osman Nuri, **Mecelle**, s.564, 565, 566.

42 Osmanlı geneli için de aynı özellik aranmaktadır, bkz. G.Bear, "Türk Loncalarının Yapısı", s.116.

43 **SŞS. 1**, s.199.

44 Toplam yirmi yılda oniki değişik şahıs bu görevi yürütmüştür.

45 1808'den itibaren 1811 yılına kadar Muhzırbaşı Mehmed Ağa ile Saraçlar Şeyhi Süleyman; 1815-1817 yıllarında Kasım Ağa; 1822-1824 tarihlerinde Mustafa Ağa tekrarlanmak suretiyle Bedesten Kethüdalığı (Vekil-i Fukara) yapmışlardır.

46 **SŞS. 10**, s.7.

47 **SŞS. 11**, s.19.

aliyetlerinde kendisine yardımcı olacak bir de kâtibi vardır.⁴⁸

Bedesten Kethüdası veya Vekil-i Fukara, yapmış olduğu görev karşılığında belli bir miktarda ücret de almaktadır. Ücretler genellikle tevzi dönemlerinde, 1000 ve 1500 kuruş olarak geçmektedir.⁴⁹ Ayrıca Bedesten Kethüdası'nın bazı ihtiyaçlarının karşılandığı tevzi defterlerinde kayıtlıdır. Bir defterde Bedesten Kethüdası'na "**ayakkabı baha**" ödendiği kaydı mevcuttur.⁵⁰ Katip de yine ücret almaktadır.

Bedesten Kethüdası'nın görevi, esnaf gruplarının dış işleriyle ve daha çok mali konularla sınırlı kaldığı, esnafın iç işlerinin ise esnaf şeyhlerinin görevleri arasına girdiği görülmektedir. Bazı esnaf grupları Bedesten Kethüdası'nın nüfuzundan istifade edebilmek için kendilerine şeyh olmasını istedikleri anlaşılmaktadır.⁵¹ Ayrıca şeyhler arasından da bu görevi yürütenlere rastlanmaktadır.

2- Esnaf Şeyhleri

Esnaf birimlerinde, yönetimden sorumlu olanların başında Esnaf Şeyhleri bulunmaktadır.⁵² Esnaf Şeyhlerinin göreve tayinleri şöyle olmaktadır: Esnaf gruplarının seçtikleri aday kadıya bildirilmekte ve kadının verdiği mürâsele vali tarafından tasdik edilmektedir. 1824 tarihinde penbeci esnafına şeyh tayininde "**...ehali-i vücuh ve esnaf-ı mezkurların cânib-i şer'e ihbar ve senin esnafı mezbûrede şeyh ve nâzır olman iltimaslarına mebni tâife-i penbeciyana kibel-i şer'îden sen ki şeyh ve nâzır nasb ve ta'yin olunduğunu havi iş bu mürasele tahrir ve yedine itâ olundu...**" ifadesinde görülmüyor. Valinin mürâseleye cevabı ve tasdiki ise "**...işbu mürâsele-i şer'îye mucibince merkurum Mustafa Ağa tarafından dahi penbeci esnafına şeyh ve nâzır nasb olunmağla ber mucib-i buyruldu olunmak deyu...**" şeklinde olmaktadır.⁵³ Bazen de esnafın seçtiği şeyh kadıya bildirilmekte, kadı, berat alınması için İstanbul'a ilâm yazıp berât-ı şerif istemektedir. Ayrıca mürâsele-i şer'îye ile de atamanın olduğu belirtilmektedir.⁵⁴

48 SŞS. 8,s.113.

49 SŞS. 9,s.146; 13,s.7, 84; 1,s.34, 109; 19,s.131.

50 SŞS. 14,s.11, 13.

51 SŞS. 13,s.77.

52 H.İnalçık, Araplardaki esnaf yöneticilerine şeyh denildiğini belirtiyor, bkz. H.İnalçık, a.g.e., s.156; Ayrıca Mısır lonca başkanları da şeyh olarak anılmaktadır, bkz. G.Bear, "Türk Loncalarının Yapısı", s.113.

53 SŞS. 13,s.77.

54 R.Özdemir, **Ankara**, s.312; Ayrıca bkz. G.Bear, "Türk Loncalarının Yapısı", s.115.

Şeyh seçilecek şahsın, sözü geçerli, dürüst ve gayretli olması gerekmektedir.⁵⁵ Tayinlerde aranan belli şartlar bulunduğu gibi, şeyhlerin azledilmesinde de yine bazı şartlar aranmaktadır: Görevini yapmama, tembellik gösterme gibi durumlar aranan şartlar arasında yer almaktadır.⁵⁶

Esnaf şeyhlerinin görev süreleri ne kadardı, belli bir süre var mıydı? Yoksa kayd-ı hayat süresince mi bu vazifeyi sürdürmekteydiler? Konuyla ilgili Sivas veya diğer şehirler için, II. Mahmud dönemi veya öncesi hakkında kesin bir bilgi ya da belge tespit edemedik. Elimizde 1831 ve 1833 tarihli iki tevzi defterinde **"Esnaf Şeyhleri tecdid olundukta mut'ad olan destâr"** ifadesi vardır.⁵⁷ Bu bilgidен Esnaf Şeyhlerinin 2 yıllığına tayin edildikleri anlaşılabılır. Fakat pek sağlam bir tahmin olmasa gerektir. Bu konuda bir başka kayıt, 1778 ve 1791 tarihlerinde belli sayıda esnaf şeyhlerinin isimlerinin zikredilmesidir. İlk tarihte 10, ikinci tarihte 14 esnaf şeyhi mevcuttur. Bu iki belgede 18 ayrı esnaf grubunun şeyhlerinin isimleri zikredilmiştir.⁵⁸ İlk tarihle ikinci arasında 13 yıl gibi uzun bir süre olmasına rağmen, kasap, tellâk ve sarraç şeyhlerinin aynı şahıslar olduğunu müşahade ediyoruz. Bu da bize kayd-ı hayat şartının (görevini iyi bir şekilde yapanlar için) varlığı fikrini veriyor. Yahut, şeyhlik vazifesini düzenli bir şekilde sürdürenlerin, birkaç defa aynı göreve getirilebileceğidir.⁵⁹

Esnaf Şeyhleri, yöneticisi oldukları esnaf gruplarının her türlü işlerini yapmakla mükelleftirler. 1824 tarihli bir belgede, penbeci esnafı şeyhinin **"...penbeci esnafının umûr ve hususlarını ezkadim şeyhleri marifetiyle rü'yet ve nezâret oluna geldiği..."** şeklinde belirtilmektedir.⁶⁰ Ekmekçiler şeyhi nasb edilen Kadızâde Mehmed Ağa'nın **"...nân-ı azizin 64 dirheminin 1 akçeye satılmasını temine müteahhid olduğunu..."** görmekteyiz.⁶¹ Belgedeki ifadeden şeyh, ekmeğin gram ve fiyatının verilen narha göre çıkartılması hususunda, ekmeği esnafı adına teahhüdde bulunmaktadır. Esnaf şeyhi, aynı zamanda esnafta bulunan malların kaydı ile alınacak vergilerin miktarını tespit etmektedir.⁶² Esnaf ihtiyarları ve Bedesten Kethüdası ile birlikte şeyhlerinin de katıldığı meclis-i şer' de yapılan toplantılarda, vali tayinâtı ile esnafın payına düşen diğer vergilerin toplanılması karara bağlanmakta, esnaf şeyhleri bu hususlarda esnaf adına müteahhid olmaktadırlar.⁶³

55 SŞS. 13,s.77; Ayrıca bkz. Ç.Uluçay, **XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı**, İstanbul 1942, s.113.56 SŞS. 6,s.197.

57 SŞS. 16,s.6,64.

58 SŞS. 1,s.180; 3s.260.

59 Bu konuda Balıkesir'de aynı ailenin 75 yıl süre ile kethüdalık yaptığı görülmektedir, bkz. Kamil M.Su, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Şehir Hayatı**, İstanbul 1937, s.41.

60 SŞS. 13,s.77.

61 SŞS. 6,s.197.

62 SŞS. 17,s.147.

63 SŞS. 17,s.32.

Kefillğin haricinde Esnaf Şeyhleri vali ve kadı tarafından hanlarda kaçak satışların engellenmesi için me'mur olarak vazifelendirilebiliyor. Sivas hanlarına gelen tüccarların, el altından odabaşları vasıtasıyla kahve sattıkları vaki olmuş ve bu durumun önlenmesi işi, odabaşları üzerine kontrol mahiyetinde duhancılar şeyhi ve esnaftan iki kişi me'mur kılınmıştır.⁶⁴ Ayrıca esnafın cezaî durumlarında ve esnaf içi anlaşmazlıklarda arabuluculuk, esnaf şeyhinin vazifeleri arasındadır. Bedestenin, Meydan Cami kapısından dua ederek sabahları açılması, şeyhin dinî vazifeleri arasında yer alır.⁶⁵ Esnafa yapılan haksızlıklar, şeyh ve ileri gelenlerin müracatı sonucu düzeltilmektedir.⁶⁶

Dönemimiz sicillerine aksetmeyen, fakat esnaf arasında devam ettiği muhakkak olan ustalık ve kalfalık merasimleri, şeyhin başkanlığında yürütülmektedir.⁶⁷ Ayrıca şeyh, bazı cezaya mücip hallerde deynek ve para cezası yetkisine de sahiptir.⁶⁸

Esnaf grupları arasında şeyh bulundurma şartı veya hakkı neye göre tespit edilmektedir. Konuyla ilgili herhangi bir kayıt olmayıp, sicillerden edindiğimiz kanaat, belli bir çoğunluğu olan esnaf grubunun şeyhinin bulunduğudır.⁶⁹ Şeyhler, kethüdalarda da olduğu gibi, genellikle Müslüman esnaf arasından seçilmektedir.

Şeyhlerin yapmış oldukları bu görevleri karşılığında, Bedesten Kethüdasının aksine, ücret alıp almadıklarını tespit edemedik. Sadece, daha önce zikrettiğimiz üzere tevzi defterlerine göre, şeyhin toccdidinde kendilerine sarık parası ödenmektedir.

3- Bazarbaşı

Bakkal esnafının her türlü işini yürütmek amacıyla, bazen bakkal esnafı ileri gelenlerinden, bazen de şehrin ileri gelenlerinden tayin edilen görevliye bazarbaşı veya bakkalan bazarbaşısı denilmektedir. Esnaf şeyhleriyle benzer görev ve yetkileriyle mücehhez (dini görevler hariç) olan bazarbaşı, diğer Osmanlı şehirlerinde de görülen bir yet-

64 SŞS. 20, s.166.

65 Cumhuriyete kadar bu durumun devam etmiş olduğu, hâlen hayatta olan yaşlı esnaflar tarafından şifahi olarak belirlenmiştir.

66 C.C.Güzelbey-H.Yetkin, a.g.e, s.100.

67 Sivas'ta konuyla ilgili herhangi bir kayıt tespit edemedik. Osmanlı şehirleri için bkz.

Ç.Uluçay, *Manisa'da Esnaf Teşkilâtı*, s.21-26; Ayrıca bkz. Hacı Hasan Şeyhoğlu,

Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilâtı, Çankırı 1932, s.8-9.

68 Ç.Uluçay, *Manisa'da Esnaf Teşkilâtı*, s.112.

69 O.Nuri de aynı şekilde zikretmektedir, bkz. *Mecelle*, s.557.

kilidir.⁷⁰

Bazarbaşı tayini beratla yapılmakta ve bu görev kendisine malikâne usûlüyle verilmektedir.⁷¹ Bazarbaşılık makamı, beratı yenilenmek şartıyla babadan oğula geçebiliyordu.⁷² Bazarbaşılık kayd-ı hayatla tevcih edildiği için, uzun süre belli ailelerin tekelinde kalmaktadır. Sivas bazarbaşılığı 40 yılı aşkın bir süre, şehrin güçlü aillerinden olan Kenanzâde Feyzullah Ağa'nın uhdesinde olan bazarbaşılık, 1837 tarihinde oğlu Mehmed Ağa yedindedir. Bu zaman zarfında Kenanzâdeler bazarbaşılık görevini tasarruflarında kalmak şartıyla yakınlarına ihâle ve tefviz yoluyla vermişlerdir.⁷³ Bazarbaşı esnafa zulmettiği veya işlerini yapmadığı zaman görevden alınmaktadır.⁷⁴

Bazarbaşının görevlerinden ilki, pazara gelen malları bakkal esnafına taksim etmesidir.⁷⁵

Bazarbaşı, bakkal esnafından alınan vali tayinâtı için kefil olmakta ve esnaf adına teahhüdde bulunmaktadır.⁷⁶ Ayrıca bazarbaşı, bakkal esnafının her türlü vergisini zamanında vereceklerine dair kefillik görevini üstlenmekte ve bu konuda teahhüdde bulunmaktadır. XVII. Yüzyıl Konya şehrinde, daha geniş yetki ve görevlere haiz olan bazarbaşı, tüm esnafın her konuda vekili durumundadır.⁷⁷

Bazarbaşılar kendi ücretleri karşılığında, pazara gelen yaş meyva yükü başına 4, her

70 Bazarbaşı'nın varlığı ve görevleri hakkında Konya için bkz. Yusuf Oğuzoğlu, **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyal Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma, AÜDTCF Basılmamış Doktora Tezi/Ankara 1980**, s.116, Y.Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Konya Şehrindeki Üretim Faaliyetleri Hakkında Bazı Bilgiler", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.12 (1981-1982), s.611-620; Bursa için bkz. H.T.Dağlıoğlu, Bursa, s.68-102; İstanbul için bkz. Ahmed Refik, **Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı/İstanbul 1931**, s.38; Ankara için bkz. Rifat Özdemir, **XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara (1785-1860)**, AÜDTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1985, R.Özdemir, "Ankara Esnaf Teşkilâtı (1785-1840)", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.1(1986), s.156-182; Musul için bkz. Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, İstanbul 1969, s.125.

71 "...Bakkal esnafı bazarbaşılığına ber vech-i mâlikâne bâ berât-ı şerif-i âlişân mutasarrıf olan..." **SŞS**, 18,s.133.

72 Sivas bazarbaşılığına, babaları ölen iki kardeş müştereken bazarbaşı olmuşlardır. Kardeşlerden birinin ölmesi üzerine hissesi oğullarına geçmiştir, bkz. **SŞS**, 1,s.62.

73 **SŞS**, 4,s.266; 6,s.197; 7,s.193;18,s.133.

74 **SŞS**, 4,s.24; Bursa bazarbaşısı da aynı durumda görevden alınmış ve yerine başkası getirilmiştir, bkz. H.T.Dağlıoğlu, **Bursa**, s.68; Ankara'da bkz. Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara 1985, s.76-77; Tayinle ilgili Ankara için bkz. Ö.Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", VII. **TTK Bildirileri**, Ankara 1981, s.1265-1273.

75 Ahmed Refik, **Onbirinci Asırda İstanbul**, s.38; H.T.Dağlıoğlu, **Bursa** s.91.

76 **SŞS**, 7s.193.

77 Y.Oğuzoğlu, "Konya Şehrindeki Üretim Faaliyetleri", s.615 vd.

esnaftan sattığı eşya yükü başına 2 para almaktadır. Zimmî katırcılardan da belgelere göre "mut'ad olan miktar" da ücret alındığı anlaşılmaktadır, ancak bunun miktarı belli değildir.⁷⁸

C- Esnafın Sosyal Durumu

Esnafta dinî durumu, giyim-kuşamı ve kullandıkları eşyalarından bahsedeceğimiz bu bölümde belli bir vesika kümesinden yararlanmış bulunmaktayız.⁷⁹

1- Dinî Durumu

Yönetim prensiplerini genelde İslâm dininin teşkil ettiği Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan müslim ve gayrı müslim halkın da bu prensiplerden soyutlanması elbette mümkün değildir. Devlet, halkın dinî hayatını kontrol etmek amacıyla bazı görevliler tayin etmişti. Bu arada esnaf gruplarını kadı ve muhtesip vasıtasıyla teftiş etmeye çalışıyordu. Bu iki görevli bir bakıma şehir halkının tümünü kontrol ediyordu. Fakat kadının adlî işlerinin çok olması sebebiyle, dinî ve ahlâkî alanda halkın davranışlarından sorumlu olan kişi muhtesipti. 1827 tarihli bir ihtisab emrinde, muhtesibin ilk vazifesi, "Emri bi'l-ma'ruf ve neyhi ani'l-münker" yani iyiliği emretmek ve kötülükten vazgeçirmek şeklinde tanımlanmıştır. Muhtesip, Müslümanları cemaatle namaz kılmaya teşvik ettiği gibi, zaman zaman kol gezerek onların oruç tutup tutmadıklarını ve namaz kılıp kılmadıklarını kontrol etmekteydi. Ayrıca hamamlarda gayr-ı müslime verilen peştemalların Müslümanlara verilmesini de engellemekteydi.⁸⁰

78 ŞŞS. 4,s.24, 18,s.133.

79 Esnafın sosyal hayatı ile ilgili kaynağımız olan sicillerden tespit ettiğimiz 40 adet terekeyi toplu olarak vermeyi daha uygun bulduk: Bostancı Ali, ŞŞS.10,s.79; Kasap İstefan, ŞŞS.10,s.58; Semerci Gabriel, ŞŞS.10,s.79; Kürkçü Basil, ŞŞS.10,s.81; Mücellid Ahmed, ŞŞS.10,s.118; Temürcü Hüseyin, ŞŞS.10,s.128; Tüccar Ömer, ŞŞS. 10,s.134-135; Oturakçı Ahmed, ŞŞS. 11,s.60; Kalaycı Agob, ŞŞS.11,s.78; Debbağ Halil, ŞŞS. 11,s.99; Nalband Mustafa, ŞŞS. 11,s.174; Tüccar Mehmed, ŞŞS. 11,s.195; Tüccar Acem Şahin, ŞŞS. 12,s.27; Tellâk Bebek, ŞŞS. 12,s.28; Tütüncü Emin, ŞŞS. 11,s.152; Tüccar Acem Hacı Baba, ŞŞS. 13,s.188; Tellâl Receb, ŞŞS. 14,s.31; Bıçakçı Hasan, ŞŞS.14,s.13; Mumcu Abdülkerim Alemdar, ŞŞS. 14,s.122; Tüfenkçi Mehmed, ŞŞS.14,s.137; Oturakçı Osman, ŞŞS. 14,s.56; Tüccar Hacı İbrahim, ŞŞS. 14,s.107; Oturakçı Abdülhalim, ŞŞS. 17,s.15; Bakkal Seyyid İbrahim, ŞŞS. 18,s.108; Kasap Hacı Bekir, ŞŞS. 19,s.16-17; Bezzaz Agob, ŞŞS. 19,s.73-75; Tüccar İsmail, ŞŞS. 19,s.47; Tüccar Artin, ŞŞS. 19,s.224-226; Pasban Feyzullah, ŞŞS. 19,s.262; Ayrıca gündelik hayatla ilgili Batı Anadolu Bölgesi hakkında bkz. Tuncer Baykara, *Yatağan Her Şeyi İle Tarihi Yaşatma Denemesi*, Tokyo 1984, s.123-162.

80 ŞŞS. 15,s.66.

Acaba devletin bu alandaki emir ve yasakları halkın günlük hayatını nasıl etkilemekteydi? Tespit ettiğimiz ilk özellik, esnafın Ahmed, Mehmed, Ali, Abdullah, Süleyman, Mustafa, Osman, Ömer, Hasan, Hüseyin ve Halil gibi ilk devir müslümanların adlarını taşımasıdır. Bu durum, Osmanlı toplumunda İslâm'a ve İslâm ileri gelenlerine olan bağlılık ve saygının ifadesidir. Yine İslâm'da nikah şartı olan mehirin, sicillerdeki evlilik kayıtlarında mutlaka belirtildiğini görüyoruz. Miras paylaşımının da İslâm hukukuna göre yapıldığına sicillerde rastlıyoruz. Esnaf veya diğer şahıslar, hacı, hoca veya şeyh olarak anılmaktadır. Bu, onların hacca gittiklerini ve belli bir seviyede dinî kültüre sahip olduklarını göstermektedir.

Halkın dinî davranışlarının başka bir temel göstergesi de namazdır. Osmanlı toplumunda buna çok dikkat edildiği şüphesizdir. Sivas şehrinde oldukça fazla mescid ve cami bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Öyle ki, çok sayıdaki büyük camiler çarşı ve pazar çevresinde yer almaktaydı. Namaz vecibesinin esnaf tarafından yerine getirildiğinin daha canlı bir ifadesi, terekelerde görülen bazı eşyadan müşahhas bir şekilde anlaşılmaktadır. Bunlar Enâm-ı Şerif, abdest leğeni, abdest ibriği, halı ve kilim seccade, mesh ve tesbihtir. Esnaf terekelerinin hepsinde bunların tamamına rastlanmasa da bir kısmı mutlaka yer almaktadır.

Esnafa âit terekelerde sıkça "sakal tarağı"na rastlanması, esnafın belli bir bölümünün dinî bir vecibe olarak veya gelenek ve göreneğe uyarak sakal bıraktıklarına delâlet etmektedir.

İslâm dininin büyük önem verdiği yardımlaşma hadisesinin bir tezahürü olan borç alıp-verme işlemlerine de terekelerde oldukça sık tesadüf edilmektedir.

2- Giyim-Kuşam ve Ev Eşyaları

Esnafın sosyal hayatının tezahürlerini, onların kullanmış oldukları giyim-kuşam ve ev eşyalarında da bulmaktayız. Sicillerde yer alan esnaf terekeleri, bu dönemde esnafın kullanıldığı giyim-kuşam malzemesini, onların aile hayatını ve gündelik yaşantısını ortaya koyacak mahiyettedir.

Terekelerde giyim-kuşam eşyasının çeşitli vasıfları yani bunların yeni, eski, az kullanılmış, küçük veya büyük oldukları açıkça yazılmıştır. Kumaşın cinsi, rengi, giyeceğin çeşiti ve fiyatı ardarda belirtilen diğer özelliklerdir. Bütün giyecekler için hakim renkler alaca, beyaz, mavi, kırmızı, yeşil, çividi ve siyahlardır. Bu vasıflar çerçevesinde tespit ettiğimiz çok sayıda malzeme ile esnaf kıyafetlerinin nelerden meydana geldiğini ve Sivas esnafının baştan ayağa neler giydiğini tasvir etmeye çalışalım:

Baş için en yaygın örtü kavuk, sarık ve festir. Kavuk ve sarık genellikle birlikte yazılmaktadır. 1828 tarihinde II. Mahmud tarafından umûmî serpuş olarak kabul edilen

fes, dinî gaye ile kullanılan kavuk ve sarığa nazaran daha azdır ve tüccarlar gibi maddî imkanları iyi olanların terekelerinde rastlanılmaktadır.⁸¹

İç kıyafetler, içlik, mintan, gömlek ve belden aşağıya giyilen dondan ibaret olup, bunların bez gömlek, alaca içlik, mâi içlik, çuka mintan gibi çeşitleri vardır.

Meslek ayrımı olmaksızın hemen hemen bütün esnaf tarafından dış elbise olarak kullanılan entarinin de çeşitleri son derece boldur: Entari, gezi entari, mâi entari, çividi bez entari, siyah entari, şitari entari, çuka entari, abaniye entari, bez entari, vs... Bunlar, erkekler kadar kadınlar tarafından da giyilmektedir. Kışlık entari ve çuka entari iklimin zaruretlerinden kaynaklanmış olmalıdır. Gömleğin üzerinde hırka ve yelek bulunmaktadır. En üstte ise, bugünkü palto veya pardesü karşılığı olarak cübbe, aba ve kürk giyilmektedir. Cübbe, yünlü kumaş olan çuka ve yün-ipek karışımı şaldan yapılmaktadır. Sivas'ta Ankara cübbeleri ünlü ve son derece yaygındır. Kürk ise, yönetici grup ve esnafın zenginleri arasında moda olan diğer bir giyecektir. Sivas'ta çuka yüzlü kürk, mâi bez kürk, koyun kürkü, kurt kürkü, çuka yüzlü nafe kürk gibi çeşitleri bulunmaktadır.

Şalvar ve çakşır, bilindiği gibi, belden aşağıya giyilen elbiselerdir. Sivas'ta çuka çakşır, şâlî çakşır ve şayak şalvara sıkça rastlanılmaktadır. Bütün giyimlerle birlikte bele bağlanan kuşak ve kemerin çeşitleri oldukça fazla olup, Hamakâri kuşak, Tosyakâri şal kuşak, kırmızı şal kuşak, çividi keçe kuşak, şâlî kuşak revaçta görülmektedir.

Esnaf arasında meslekî gruplarına göre giyim farklılığı tespit edemedik. Yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız kıyafetlerin sahipleri, temürcü, bıçakçı, oturakçı, tüccar, mücellid, oduncu, bostancı, tuzcu, mumcu, bakkal gibi mesleki farklılıklara sahip şehir esnafıdır. Giyimdeki farklılık sadece maddî durumuna göre olup, tüccar, bakkal, oturakçı gibi mali bakımdan iyi olan esnafın çeşitli ve pahalı giyime sahip oldukları görülmektedir.

Gayrı müslim esnafın kırmızı veya yeşil elbise giymesi yasaklanmıştır. Bunların başlarına beyaz sarmamaları da kendilerine tenbih olunmaktadır.⁸²

Ev eşyaları: Osmanlı şehir toplumunda, insan hayatını veya aile hayatını temelde iki noktada toplamak mümkündür: Bunlar ilki aile reisi olan erkeğin sabah erkenden işine

81 Aynı tarihlerde Samsun halkı için yapılan fes ve sarığın tespit edilmesine rağmen kavuğa rastlanılmamıştır, bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, V. Ciltten Ayırbasım, Ankara 1983, s.271-284.

81.A Osmanlı geneli için bkz. Ömer Demirel, A. Gürbüz-M. Tuş, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX) "**Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.II. Ankara 1992.

82 **SŞS. 15**,s.66, "...Reaya makûlesi ehl-i İslâma mahsus olan yeşil ve kırmızı esbâb iktiza itmeyüb başlarına daha beyaz sarmamaları..." şeklinde zikredilmiştir.

gidip rızık temini gayesiyle çalışmasıdır. Bu faaliyet sabah namazı ile akşam namazı arasındaki zamanı ihtiva eder. İkincisi ise, hane halkının -kadın, çocuklar ve ebeveyn sürekli faaliyet gösterdiği, gündüz ve gecesini aynı mekanda geçirdiği ev hayatıdır. Bizim burada merak ettiğimiz konu acaba hane halkının çeşitli faaliyetleri olan yemek, içmek, oturmak, yatmak gibi ihtiyaçlarını gidermek için, neleri kullandığı ve hangi eşyalara sahip olduğudur.

Evlerde kullanılan mevcut eşya ve erzak, kullanıma göre evin muhtelif bölümlerinde bulunmaktadır. Konuyla ilgili kaynağımız 31'i müslim, 9'u gayrı müslim olan 40 esnaf terekesinden yalnızca birinde eşya ve erzakların odalara göre dağılımı yazılmıştır. Diğer terekelerde ise bunlar, karışık halde kaydedilmiştir.

Önce aile bireylerinin geceleri yatıp uyumak için kullandıkları malzemeyi görelim: Her evin zaruri ihtiyaçlarından olan, döşek, yorgan, yastık ve bunların yüzleri, terekelerde eskilik ve yenilik vasıfları ile belirtilmektedir (cedid, müsta'mel, köhne). Yüzleri, bez, kutnu, basma, çit, dimi ve beldar gibi pamuklu kumaşlarla kaplı olan döşek takımlarının içleri genellikle yündür. Sadece bir tereke bunun çaput olduğu görülmektedir. Çoğunlukla pamuklu ve keten dokuma olan bez, kutnu, çit, basma, dimi ve beldar Sivas'da imâl edilmekle birlikte, bunlar bölgeye Sivas haricinden de gelmektedir. En yaygın olanı çit ve dimi yüzölçümlü pamuklu dokumalardır. Yastıklarının bazıları kadife yüzölçümlü ve nakışlıdır. Renk olarak kırmızı-mai ve beyaz çoğunluktadır. Evlerde, yatak-yorgan sayısı maddi duruma göre değişmektedir. Yatak takımları, umumiyetle kış odasında, taşra odasında ve harem odasında mevcut olup, bunlar akşam serilip sabah kaldırılmaktadır. Müslim ve gayrı müslim evlerde yatak takımları açısından herhangi bir farklılık görülmemektedir.

Esnaf evlerinde, bir başka ve oldukça önemli eşya grubu, yaygı tabir edilen halı, kilim, hasır, minder, mak'at şiltesi, yastık, çul ve üzerinde namaz kılmak için kullanılan seccadelerdir. Yaygıların seccade hariç sürekli serili bulunması muhtemeldir. En yaygın kullanılanı kilim olup, bunun yan kilim, kebir orta kilim, çul kilim, alaca kilim, deve yünü kilim, nakışlı kilim, al kilim, kırmızı ve beyaz kürt kilimi gibi çeşitleri vardır. Kilimlerin yünden imâl edildiği ve halı ile aynı fiyatlara satıldığı görülmektedir. Sergi olarak son derece revaçta olduğu anlaşılan kilime, örneklerimiz arasında en çok sahip olan kişi Bedesten Kethüdası Mustafa'dır. Onun evinde, 15 kilim mevcuttur. Kilim kadar yaygın olmasa da evlerde kullanılan diğer bir yaygı da halıdır. Özellikleri kullanım yerine, büyüklüğüne ve üretilen yere göre değişmekte olup, ocak başı halı, orta halı, yan halı, Zile ve Acem halısı diye adlandırılanları, en meşhurlarıdır.

Mısır'dan getirilen hasır, halı ve kilimlere de rastlanmaktadır. Çıplak tabana serilen yaygılar üzerine konulan minderler, yaslanmak amacıyla kullanılan yastıklar, günümüzdeki sandalye ve koltukların görevini yerine getiren eşyalardır. İçleri yün, çaput ve

kuş tüyü olan yastık ve minderlerin, yüzleri çit, dimi gibi kumaşlarla kaplıydı. Minderler ve yastıklar kullandıkları yerlere göre köşe minderi ve köşe yastığı adını almaktaydılar. Bu arada, iskemleye, sadece mesleği basmacı olan bir zimminin terekesinde rastlamaktayız.

Evlerde aydınlatma aracı olarak kullanılan sepet, kandil, fenar, fiske, sagır ve kebîr şamdan sicillerde sık sık geçmektedir. Evlerin bir köşesini oluşturan ocak ve ocaklık, hem ısınmak hem de yemek pişirmek için kullanılmaktadır. Ocakta genellikle gürgen ve meşe odunu yakılmaktadır. Ocakla ilgili eşya arasında ocak temürü, maşa, saç ayağı, köz tavası, köz leğeni, temür ocak merkebi, ateş tavası, körtük ve mangal vardır. Erzurum mangalları ve bakır mangalların meşhur olduğu anlaşılmaktadır.

Terekelerde kahve ile ilgili olarak rastladığımız araç ve gereçler, ortak bir kullanımı olan önemli eşyalardandır. Bilindiği gibi, Osmanlı toplumu zengin bir kahve kültürüne sahiptir. Bu sebeple, esnaf terekelerinde kahve ile ilgili çok sayıda eşyaya rastlanılmaktadır. Zaten Sivas'ta, esnaf çarşılarında mevcut 40'ı aşkın kahvehaneden, bu yörede de, kahve kültürü ve alışkanlığının yaygın ve etkili olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, hemen hemen her çarşıda bir kahvehane mevcuttur. Kahve kültürü evlere de aynı şekilde yansımıştı. Diyebiliriz ki, tespit ettiğimiz terekelerde her ev bir veya birden fazla, aşağıda belirttiğimiz araç ve gerece sahipti. Bunlar, kahve tavası (kahveyi kavurmak için kullanılıyordu. Şehirde bu iş tahmishânede yapılmaktaydı), kahve değirmeni, oturak kahve değirmeni, kahve güğümü (pişirmek), kahve ibriği (pişirmek ve dağıtmak için), cezve (kebîr ve sagır) kaşığı, fincan (fağfûrî), fincan kutusu ve zarfından ibaretti. Şüphesiz, bunların hepsine, bazıları hariç aynı terekede rastlamaktayız.⁸³ Şerbet ibriği ve güğümünden, kahve haricinde diğer bir içeceğin varlığını öğreniyoruz. Yine Sivas'ta incelediğimiz dönemde, tütün alışkanlığının oldukça yaygın olduğunu ve bu alışkanlığın günden güne arttığını, belgelerdeki veriler bize açıkça göstermektedir. Tütünle ilgili olarak duhan çubuğu, duhan tablası ve duhan takımı gibi eşyalar kullanılmaktadır ki, bunlardan Sivas ve Şam yapımları en rağbette olanlarıdır. Terekelerde çok sık rastladığımız enfiye kutusu, esnaf arasında enfiye kullanımının yaygın olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Sivas'ta enfiye mukataası ve eminliğinin mevcudiyeti, enfiye tüketiminin fazlalığını gösterdiği gibi bunun devlet için mühim bir gelir kaynağı teşkil ettiğini de göstermektedir.

Abdest leğeni, abdest ibriği, esbab leğeni, el leğeni ve ibriği abdest almak, gerektiğinde el-yüz ve çamaşır yakmak için kullanılan eşyalardır. Bunların hepsi bakırdan

83 Kahve kültürü hakkında bkz. Fekete Lajos, "XVI. Yüzyılda Taşralı Efendi Evi", terc. M.T. Gökbilgin, *Bellefen*, XLIII (1979). s.170.

mamüldür.

Yemekler, "**evâne-i nühâs**" denilen bakır kap-kacakta pişirilmektedir. İncelediğimiz terekelelerde "**baklava sinisi**" hariç bakır kap-kacağın diğer çeşitleri belirtilmemiştir.⁸⁴ Ancak bütün değişmelere rağmen, folklor araştırmaları sayesinde bu eksikliği kısmen gidermemiz mümkündür. Mesela, bölgenin eski kültürüne âit Sivas'ta, sofraya ve yemek takımı olarak sofraya tahtası, sini ayağı ve sini ile bunları tamamlayan su tası, hoşaf tası, maşraba, cam bardaklar, porselen tabaklar, tahta veya demir kaşıklar, bıçak, kase, çorba leğeni, çanak ve tavanın yöre halkı tarafından inceleme dönemimizde ve günümüzde hâlâ kullanıldığı müşahade edilmektedir.

Eşyaların tereke defterine yazım biçiminde Sivaslıların ev düzeni hakkında bir fikir edinmemiz mümkündür.⁸⁵ Kap-kacak ocak başlarında bulunan tahta raflarda veya açık ve kapalı, gömme dolaplarda (göz) saklanmaktaydı. Yiyeceklerden bir kısmı kış mevsimi için kurutularak saklanırdı. Bu tür yiyecekler arasında, un, bulgur, mercimek, nohut, yarma, pirinç, tuz, bekmez (küçük derununda) besdil, çir, don yağı, kuyruk yağı, ekşi, fişne kurusu, üzüm, kişniç, kahve, fasulye, asel ve pastırma yer almaktaydı. Terekeler arasında çeşitli yiyeceğe sahip olan esnafın sayısı, (Bedesten Kethüdası, Bakkal, Temürücü ve Kassab) bir kaç kişiden öteye gitmemektedir. Un ve bulgur herkesin ortak yiyeceğini teşkil etmekteydi. Torba, sanduka veya tulum içine konulan yiyecekler, kilerlerde saklanmaktaydı. Bekmezin muhafaza edildiği yer ise belgelerde "**küllük derûnu**" olarak nitelendirilmektedir. Öküz, inek, dana, tavuk, ve arıya sahip olan evlerde yem olarak arpa ve fiğ bulunmaktadır. Ayrıca bazı yiyeceklerin öğütülmesi ve döğülmesi için havan ve dibek de ev eşyaları arasında yer almaktadır.

Sivas esnaf evlerinde mevcut bir başka eşya grubu da silahlardır. Bunları, ateşli ve kesici silahlar olarak iki grupta inceleyebiliriz: Ateşli silahlar arasında şeshane tüfenk, kara temür tüfenk, küçük tüfenk, İngilizkârı çifte piştov ve kabı (kubur), tek piştov, Pizrekârı piştov, kara takım piştov, kara temür piştov zikredilmektedir. Kılıç, kama, pala ve bıçaktan müteşekkil kesici silahların Şam'da yapılanları daha pahalı ve meşhur olmakla beraber, bunların Sivas'ta da yapıldıkları müşahade olunmaktadır.⁸⁶ Silahlara gayri müslimlerin terekelerinde değil sadece Müslümanların terekelerinde rastlanılmaktadır.

84 Bu konuda bkz. Ö.L.Barkan, "Edirne Askerî Kasamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", **Türk Tarih Kurumu Belgeler**, III/5-6 (1966), s.85-434.

85 Tereke kayıtlarının birinde eşyalar bulundukları odalara göre yazılmıştır. Fakat genellikle listeler, Mushâf-ı Şerif başta olmak üzere kitaplar, silahlar, mefruşat, yiyecek, altınlar, kap-kacak, yiyecek, hayvanlar, ev, borçlar veya alacaklar şeklinde tanzim edilmiştir.

86 Saim Savaş, "Hicri 1214-1219 (1799-1804) Tarihleri Arasında Sivas Halkının Kullandığı Eşyalar ve Silahlar", **CÜFEF Sosyal Bilimler Dergisi**, 3, Sivas 1984, s.41-53.

Bilindiği gibi, İslâmiyette özellikle namaz vakitlerinin belirlenmesi için belli vakitlerin tespiti son derece önemli bir işur. Bu iş için Sivas'ta incelediğimiz dönemde saat kullanıldığını terekelerden anlamaktayız. Genellikle yabancı menşeli olan saatler, Fransa, İngiltere, Lehistan ve Acem ülkesinden gelmekteydi. Sicil kayıtlarında, bunlar, çalar saat veya sadece saat olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca umuma hizmet için Sivas Valisi Alâeddin Paşa, Sivas'ta bir saat kulesi de yaptırmıştır.

Sivas esnafının kullandığı eşya listesini tamamlamak için, belirtmiş olduğumuz çeşitli gruplardaki eşyalar haricinde terazî, makas, endâze, kalemtraş, divit gibi esnafın meslekleriyle ilgili bazı maddeleri de burada zikretmemiz gerekmektedir. Burada belirtmemiz gereken bir husus da şudur: Belgelerden anlaşıldığına göre, Sivas'ta yönetici zümreye nazaran esnaf, yabancı menşeli eşyayı son derece az kullanılmaktadır ki, o da onların bizzat bu eşyanın yerlisini üretmelerinden kaynaklanmaktadır.

3. BÖLÜM

SİVAS ESNAFININ ÜRETİM FAALİYETLERİ

A-Üretime Hazırlık: Gedik Usulü ve Dükkânlar

1. Gedik Usulü

Türkçe olan ve tek el ve imtiyaz anlamına gelen "**gedik**" kelimesi, hukuki bir ıstılah olarak, Osmanlılarda esnafın herhangi bir sanatı icrâ edebilme yetkisi manasına gelmekteydi. Gedik kelimesi, ilk kez 1727 yılında kullanılmıştır.¹ Bu tarihte esnafın sayısı "**ustalık**" adıyla sınırlandırılmıştı. Daha sonraları yukarıda zikrettiğimiz sanat icrâ edebilme yetkisi, her zanaat kolunun belli bir sayıyla sınırlandırılması, bu zanaat için gerekli dükkân ve içindeki âlet ve edevât umumiyetle "**gedik**" tabiriyle ifade edilmiştir.² Zira esnaftan biri, elinde bulunan ustalık hakkını esnaf içinde yetişmiş bir kalfaya verirken âlet ve edevâtını da ona satardı.³ Gedik usulüyle, bir sanat dalında kaç kişinin uğraşacağı ve bu iş kolunda kaç dükkân açılacağı belirleniyordu. Buna hem esnaf, hem de hükümet özen gösteriyordu. Gerekmedikçe esnaf ve dükkân sayısında azaltma ve çoğaltma yapılamazdı. Bu sebeple, önce çıraklık ve sonra kalfalıktan geçerek mesleğinde yetişen bir kişi boş olan veya ihtiyaç üzere yeniden açılan ustalık makamına geçmedikçe, yani gedik sahibi olmadıkça dükkân açarak icrây-ı sanat ve ticaret edemezdi.⁴

Belgelerden anlaşıldığına göre, gedik sahibi olmanın birkaç yolu vardı. 1835 tarihinde muhtelif vakıflara bağlı bahçe, tarla, değirmen, mağaza ve bazı mesleklerle ait 25 adet gedik, muaccelât nâzırı marifetiyle vaz' olunmuştur. Toplu halde tahsis edilen bu gediklerden alınacak vergiler defterlere kaydedilmiş, fakat gediklerin şahıslara tevdi şartları belirtilmemiştir.⁵ Ayrıca aynı tarihte, Zıralızâde Mehmed Paşa'nın Haremeyn Vakıflarına bağlı olan 164 adet dükkân gediği ve bunlardan alınan rüsumât (harç) ve kirâ (Muccele ve müeccele) sicillere kaydedilmiştir.⁶

Bir veya birkaç kişinin ortak olarak aynı gediğe sahip oldukları da vâkidir. Bu ortaklık müslimler arasında olabileceği gibi gayri müslim ve müslim ortaklığı şeklinde de olabiliyordu. Sahibi öldüğü zaman gedik, genellikle ölenin evladına kalıyordu. Bu konuyla ilgili bir belgede "**mersûm mürd olmuş gediği oğluna intikâl eylemiştir**" denilmektedir.⁷ Şayet gedik sahibinin çocuğu yoksa, tasarrufunda olan gedik tâlip olanlar-

1 M.Z.Pakalın, a.g.e. I; Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehri", s.108.

2 N.Çağatay, **Ahilik**, s.128-130; Sıdkı, **Gedikler**, 1325, s.19.

3 Bir cins mülkiyet sertifikası olan gedik, ustalık hakkına da denilmektedir. Bu sayede dükkân ve atelye sayısı sınırlandırıldığı gibi usta sayısı da sınırlandırılmıştır. Bir oğul, ilgili meslekte çırak olduğunu kanıtlarsa babasının yerine geçebilirdi. Fakat gedik, ustanın mirasçıları tarafından satınalabilir veya terkedilebilirdi, bkz. R.Mantran, **İstanbul**, I, s.351.

4 Sıdkı, **Gedikler**, s.15.

5 **VMD**.s.217-224

6 **VMD**.s.3

7 **VMD**.s.3.

dan birine verilmekteydi.⁸ Diğer taraftan, çocuksuz olan bir esnaf, tasarrufunda olan gediği hayatta iken bir başkasına devredilmekteydi. Bu durumda, gediğin gedik sâhibinin "**kendi hüsn-ı rızasıyla**" bir başkasına verildiği bilhassa belgelerde belirtilmekteydi.⁹ Bir belgede iki gedik tasarrufunun, 805 ve 1600 kuruşa bir başkasına satıldığını müşahade etmekteyiz.¹⁰ Gedik fiyatları, getirdiği kazanca göre değişmekteydi.

Gediklerin çeşitlerine gelince bunlar, "**mustakar**" yani yeri sabit olan gedikler ve "**havâi**" gedikler, yani sahibinin istediği yerde ticaretini yapabileceği gedikler olarak ikiye ayrılmaktaydı.¹¹ Sivas'ta müstakar gedik sayısının 1000 civarında olduğu tespit edilmiştir. Müstakar gediğin haricinde çok sayıda havâi gedik de bulunmaktaydı.¹²

2. Dükkân Kiralama ve Vakıf

Esnafın mesleki faaliyette bulundukları yer olarak karşımıza, dükkân, han, hamam, mağaza, değirmen çıkmaktadır. Sivas'ta incelediğimiz dönemde, çeşitli mesleklerin icrâ edildiği, diğer bir ifadeyle perakendeci tüccarın malını sattığı zanaatkârın mesleğini icrâ ettiği küçük veya büyük binalara, daha doğrusu kapalı yerlere genellikle dükkân deniliyordu. Bu sebeple incelediğimiz belgelerde kullanılan en yaygın tabirlerden birisi dükkândır. Ancak bazı mesleklerin icrâ edildiği, debbağhâne, mumhâne, tahmishâne, kahvehâne, han, hamam ve değirmen gibi iş yerleri, buralarda icrâ edilen mesleklere bağlı özel adlar taşıyorlardı.

Dükkanların en belirgin özelliği çok küçük olmasıydı. Bu nedenle küçük bir çarşıda çok sayıda dükkân bulunuyordu.¹³ Vakfiyelerdeki ifadelerden anlaşıldığı üzere, umumiyetle dükkânların üç tarafı birbirlerine yapışık ve bir tarafı yola bakıyordu. Hemen hemen bütün işyerleri (bazı han ve hamamlar hariç) ahşaptan yapılmışlardır. Bu sebeple yangın gibi felaketlerde büyük zarar görmekteydiler. Sivas'ta bu tür felaketlerden sonra, devlet esnafa sosyal yardım olarak katkıda bulunmak üzere kendilerine vergi indirimi uygulanıyordu.¹⁴

8 "Merkum bilâ veled fevt olarak mahlûlünden mürâdi inkıtâından sonra marifet-i şer' ve Defterdar Beyefendî marifeti ve cümlelerin rey'i ve ittifakiyle Ohan zimmiye gedik-i mezburun nizam üzere tezkiresi itâ şüd" denilmektedir, bkz. VMD.s.220.

9 VMD.s.221.

10 VMD. s.221.

11 Ö.Ergenç, "Osmanlı Şehri", s.108; Ayrıca bkz. H. Bowen-H.A.R.Gibb, *Islamic Society and the West*, I, London 1950, s.282.

12 SŞS. 15,s.66.

13 İstanbul dükkânlarının özellikleri hakkında bkz. R.Manfran, *İstanbul*,I, s.70-71.

14 SŞS. 15,s.34; 16,s.136.

Zikredilen iş yerlerinden çok azı esnafın kendi mülkü idi. Geriye kalan büyük kısmı ise genellikle vakıflara veya üçüncü şahıslara âitti. Esnaf bu dükkanları kira karşılığında tasarruf ediliyordu.

Osmanlı toplumunda çok güçlü olduğu müşahede olunan, hayır işleme ve vakıf yapma temâyülü ve duygusunun tezâhürü neticesinde Sivas'ta mülk dükkanlardan çoğu vakıflaştırılmıştır. Bu sebeple belgelerde mülk dükkânları çok az rastlanılmaktadır. Bununla birlikte, 1000 dükkândan 600'ünün vakıf, geriye kalan 400'e yakınının ise mülk olması ihtimali sözkonusudur.¹⁵ Haffaflar çarşısında mülk bir dükkanın senelik icârı 200, bir bıçakçı dükkânı 78 kuruştur.¹⁶

Dükkân kiralalarının haricinde belgelerde bir de zemin, yani arsa kirasından söz edilmektedir. Burada, sadece dükkân kirasına oranla zemin kirasının, çok daha az olduğunu söylemekle yetineceğiz. Dükkân ve zemin aynı kişinin mülkiyetinde toplandığı gibi, farklı şahısların mülkiyetinde de bulunabilmektedir.

Sivas şehrindeki dükkânların büyük bir kısmının vakıf olması, bu konuda daha fazla bilgi edinmemize imkân sağlamaktadır. Vakıf dükkânların, şehrin fiziki yapısını şekillendirmekte oldukça etkili olduğu söylenebilir. Öyle ki, bazı vakfa âit dükkânların yan yana, birden fazla olduğu ve bazen bir çarşının tümünü ihtiva ettiği görülmektedir. Hurdacılar, Soğancılar ve Attarlar çarşısında Mehmed Paşa vakfına bağlı 30 dükkân, Sipah pazarında Numan Efendi kütüphanesi vakfına bağlı 35 dükkân, Kuyumcular çarşısında Hasan Paşa vakfına bağlı 27 dükkân bu duruma örnek teşkil etmektedir.¹⁷

Belirtilen bu dükkânların çoğunda aynı meslekler icrâ edilmekteydi.

Sivas'ta vakıf dükkânlar, Osmanlı genelinde olduğu gibi üç şekilde kiraya veriliyordu: Bu kiralama usûllerinden ilki icâre-i sahiha¹⁸ (icâre-i vahide) dır. Bu usulle akdedilen kira mukavelenâmesinde süre 1-3 yıl arasında sınırlandırılmıştır.¹⁹ Sivas'ta vakıf dükkânların yarıdan fazlası bu şekilde icâre verilmiştir. Bilhassa XVI., XVII., XVIII. yüzyılda Sivas'ta kurulan vakıflar arasında daha çok icâre-i vahide usulünün yaygın olduğu anlaşılmaktadır.²⁰

15 SŞS. 15, s.66'da kayıtlı toplam 1000 adet dükkân mevcuttur. VMD. s.1-224 arasında kayıtlı yaklaşık 600'e yakın vakıf dükkânı mevcuttur. Geriye kalan 400 dükkânın mülk olması ihtimali söz konusudur.

16 SŞS. 14, s.13, 68.

17 VMD. s.155; Ayrıca Ankara'da 92 dükkândan oluşan Haffaflar Çarşısı vakıf dükkânıdır, bkz. Ö. Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980), s.84-108.

18 A.Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966.

19 Bahaeddin Yediyıldız, "XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *VD, XVIII(1985)*, s.5-41.

20 VMD.s.70, 127, 156.

Diğer iki kiralama usûlü ise, "**çift kira**" anlamına gelen icâreteyn ile "**mukata'a**" dır.²¹ İcâre-i sahiha ile kiralanmış vakıf binalarının yaygın ya da diğer sebeplerle harap olması halinde, vakfın gücü bunları yeniden yapmaya kâfi gelmezse, kiracının binayı yeniden inşa etmesi ve daha düşük bir kira ödemesi sözkonusu oluyor ve bu tür kiralama icâreteyn adı veriliyordu.²² İcâreteynin diğer bir uygulaması da şöyle idi: Kiracı mukavelenin yapılışı sırasında bir defaya mahsus olmak üzere vakıf mütevellesine, icâre-i muaccele (peşin kira) adıyla akarın satış fiyatına yakın bir meblağ ödüyor, bununla akarın onarımı, bakımı veya yeniden inşâası sağlanıyor, aylık veya yıllık kira olarak ise icâre-i müeccele adıyla normal kiradan son derece düşük bir kira bedeli alınıyordu.²³ Sivas'ta Zaralızâde Mehmed Paşa'nın vakıflarına ait 180 vakıf iş yeri (dükkân, han, hamam, boyahâne) icâreteyn yoluyla şehir esnafına kiralanmıştı. Bu vakıf, Sivas şehrinde mevcut en zengin vakıflardan biriydi.²⁴ Mukata'a yani kesim usulü ile kiraya verme uygulamasına sadece 1 örnek tespit edilebilmişti. O da Sinan Paşa vakfına âit zemini senelik 90 akçelik bir bedelle mukata'aya verilen bir bab terzi dükkânıdır.²⁵ Bu arada farklı bir özelliği de belirtmemiz gerekmektedir: Bu da arası kiralanmış mülk binalara rastlanabilmesidir.²⁶ Bu durumda arsalar mukata'a usulüyle kiralanıyordu. Hasan Paşa vakfına âit arsalar üzerindeki 27 kuyumcu dükkânı müslim ve gayri müslimlerin mülkiyetindeydi. Bunlardan 7'si de sahipleri tarafından başka gayelere vakfedilmişti. Burada da olduğu gibi, bazı dükkânların arsası ile binası farklı vakıfların akarı olabilmekteydi.²⁷ Arsa kiralari bina kiralari göre son derece düşüktü. İcâre-i vahide bedeli ile icâreteyn bedeli arasında oldukça büyük fark görülmektedir. Hatta vakfın kurulmasından itibaren uzun senelerin geçmesi ve Osmanlı para değerinin düşmesi sonucunda sözkonusu kira bedelleri büyük değer kaybına uğramıştır. Misallendirmek gerekirse, kuyumcularda yeralan 27 dükkânın arsalarının icârının 70 kuruş olduğu, buna karşılık bir adet kuyumcu dükkânı (bina olarak) nın senelik 100 kuruşa kiralandığı söylenebilir. Bir boyahânenin zeminin icârı 80 kuruş iken binası icâre-i vahide ile senelik 1900 kuruşa kiralanmıştı.²⁸

Vakıf dükkânlardan elde edilen kira gelirleri, öncelikle bu dükkânların tamiri için

21 B.Yediyıldız, "Vakıfların İktisadi Boyutu", s.20-21.

22 Aynı eser, s.20

23 Aynı eser, s.20-21.

24 VMD. s.217-223.

25 ŞŞS. 16, s.60.

26 Kiralanan vakıf toprakları hakkında imparatorluk geneli için bkz. B.Yediyıldız. "Vakıfların İktisadi Boyutu", s.21.

27 VMD. s.70.

28 VMD. s.70, 108, 171.

kullanılıyordu.²⁹ Bu suretle hayrâtın gelir kaynakları olan vakıf dükkânların sürekli olarak ayakta kalması sağlanmış oluyordu. Tespit ettiğimiz vakıflarda, tamire ayrılan miktar oldukça fazla görülmektedir.³⁰ Buna rağmen, bazı vakıflarda dükkânların harap olduğu ve bakımsızlıktan ya tamamen veya kısmen yıkıldığı belgelerde kayıtlıdır.³¹

3- Kefillik ve Taahhüd

Esnafların mesleklerini icra etmeleri bakımından gedik sahibi olmaları kadar önemli diğer iki husus da kefillik ve taahhüdlük mevzuudur. Osmanlı Devleti, belli grupları birbirlerine karşı sorumlu tutmak suretiyle toplumda bir iç kontrol müessesesi tesis etmişti. Kefillik müessesinin işleyişi şöyleydi: Genelde, aynı meslekte olan kişiler, kadı huzurunda birbirlerine kefil olduklarını beyan ediyorlar ve bu durum sicile kaydolunuyordu. 1824 tarihinde Sivas Valisi Mehmed Paşa'nın hazine-i devletlerinden dört dükkânlık sermaye vererek desteklediği "**Medine-i Sivas'ta vâki' tâife-i etmekçiyan-dan Seyyid Ömer ve Usta Halil ve Usta Ahmed ve Usta Seyyid Mehmed birbirlerine kefil**" olmuşlardı.³² Sicillerde Arpacıların birbirlerine kefil olduklarına dair belgeler vardır.³³ Bakkallık yapmak isteyenler de kendilerine aynı meslekten bir kefil bulmak zorundaydılar. Kefil bulamayanlar, dükkânlarını açtıkları gün 25 kuruş salyâne ödemekle mükelleftiler. Bu konuyla ilgili bir belgede "**... Bakkal esnafı tâifeleri huzûrî şer'ide sene-i mezkûre itmamına değin bakkallık itmek üzere kendi hasen ve rıza ve ihtiyaçlarıyla taahhüd idüb ve birbirlerine tekeffül eydelikleri sicil-i mahfûza kayd şüd**" denilmekte ve herkesin kefilini ayrı ayrı kaydedilmiş durumdadır.³⁴ Bir kişi, birden fazla esnafa kefillik yapabilmekteydi. Müslim esnaf kendi aralarında birbirlerine kefil olurken, gayrî müslim esnafın da kendi aralarında birbirlerine kefil oldukları gözlenmektedir. Aynı mesleklerde esnaf birbirlerine kefil oldukları gibi, arpacı esnafında olduğu gibi, yanlarında çalışanlara da kefil oluyorlardı. Arpacı esnafı sattıkları arpanın ölçüm işini yapan çerikçilerin kefilliğini de yapmaktadılar.³⁵

Esnaf arasında görülen kefillikten başka, esnaf yöneticileri de toplayacakları vergile-

29 VMD s.217-223.

30 Numan Efendi Kütüphanesi'nin toplam geliri 27120 kuruş idi. Bunun 5542 kuruşu tamir masraflarına ayrılmıştı, bkz. VMD. s.17.

31 VMD 1-220, SŞS.9,s.118.

32 SŞS. 13,s.194.

33 SŞS. 1,s.212; 2,s.241; 7, s.193

34 SŞS. 1,s.39-140.

35 SŞS. 7,s.193

re veya kendi nefislerine kefil oluyorlardı.³⁶ Genelde bütün esnaf yöneticileri (Şeyh, Bazarbaşı, Bedesten Kethüdası) esnaftan toplanacak vergiler için devlete karşı kefillik yapıyorlardı.³⁷

Esnaftan çalışma izni her yıl yenilendiği için kefillik süresi de bir yıldır.³⁸ Esnaflığa devam edenler için bu süre uzatılmakta ve yine kefil göstermek mecburiyeti hasıl ol-maktaydı. Kefillik müessesesi sayesinde ki, esnaf arasındaki asayişin sağlanması, devletin esnaftan alacağı verginin toplanması, esnaftan mesleğiyle ilgili şartları yerine getirmesi sağlanmış oluyordu. Ayrıca, esnaf yöneticilerinin esnafı kontrolü ve idaresi bu şekilde gerçekleşiyordu.

Mesleğini icrâ edebilmek için bir kefil bulmak zorunda olan esnaf, mesleğinin gere-ği olan bazı şartları yerine getirmek için kendisi de taahhüde bulunuyordu. Taahhüd edilen hususlar, mesleğin gereklerine göre değişmekteydi. Meselâ arpacılar, buğday alıp satmamayı, noksan ölçü (çerik) kullanmayı, nizamla saygı göstermeyi taahhüd ediyorlardı.³⁹ Bir belgeye göre kalaycılar da, salyaneden üzerelerine düşen payı vereceklerini, buna itirazda bulunmayacaklarına, ayrıca "**vali mutbahı**" için 500 kuruş ödeyeceklerini taahhüd etmişlerdi. Bakkal esnafı da "**... salyânelerin ve iktizâ iden tayinâtı buyruldu da derc ve beyan olunan eyyâmda virmek üzere taahhüd...**" de bulunmuşlardı.⁴⁰

Genel teahhüdler dışında, sene boyunca herkesin günlük ihtiyacını karşılamak ka-sapların göreviydi. Bununla ilgili olarak sicillerde, kasap esnafının, "**... ganem ve ba-kar beher yevm zebh idüb belde-i Sivas ahalisine zarûret çektürmeyüb herkese bulunmak üzere müteahhid**" oldukları yazılıdır.⁴¹ Kasaplık mesleğinin riskli ve kül-fetli olması, her sene farklı şahısların müteahhid olmasına yol açıyordu. Bu riskinden olsa gerek, bazı senelerde hiç kimsenin kasaplık talebinde bulunmadıkları da oluyordu. 1836 tarihinde şehir ayânı ve kadının teklifi ile bir dükkân açan beş şahsın ilgililere ba-zı şartlar öne sürdükleri müşahede olunmaktadır.

Bu şartlar sicillere, "**... narh fiyatından aşağı fiyatta teklif itmeyüb gerek mîri ve gerekse gayrıdan esnaf üzerine bakar ve ağnam tarh olunmayub ve esnaftan kesti-**

36 Bolu ekmekçi esnafının yiğitbaşı kendi nefisini kefil oluyor, bkz. Halil Sahillioğlu, "Bolu'da Eşya Narh Fiyatları 1669-1679", **ÇELE, S.12**, 1964, s.8-18; Yine İstanbul iğneci esnafının kefilsiz dükkân açamayacağı ve iğneci taifesinin kethüdası, şeyhleri, yiğit başları ve ehl-i hibrenin iğnecilere kefil oldukları görülmektedir, bkz. Ahmet Refik, **Onuncu Asırda İstanbul**, s.111-112.

37 **SŞS. 1**, s.80.

38 S.Savaş, **XVIII. Asırda Sivas**, s.72.

39 **SŞS. 7**, s.193.

40 **SŞS. 10**, s.105 ve 1, s.139, tayinâtı vermeyen bakkal dükkânları kapatılmaktadır.

41 **SŞS. 16**, s.179.

ğinden hariç ağnam ve bakar kesib başka satmamak ..." ifâdeleriyle kaydedilmiştir.⁴² Bu ifâdeden gerek resmî görevlilerin ve gerekse şehir ileri gelenlerin esnaftan ucuz fiyatlarda et talep ettikleri, diğer taraftan kasap esnafı haricinde, bazı kişilerin izinsiz hayvan keserek sattıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca dikkati çeken bir husus da kasap esnafının herkesin et ihtiyacını karşılamayı taahhüd etmeleridir.⁴³ Taahhüdnâmelere bu kaydın konulması, bize, zaman zaman Sivas'ta et sıkıntısı çekildiğini düşündürmektedir. Ekmekçi esnafı da "vali mutbâhı" için tayinât vereceklerine, ekmegi pişkin ve beyaz işleyeceklerine müteahhid olmuşlardır.⁴⁴

4- Bedesten ve Çarşıların Güvenliği

Bedesten ve Esnaf çarşıları, şehirde en kıymetli malları içinde bulunduran ticari bölgelerdir. Gündüzleri şehrin en kalabalık merkezi olan çarşılar, geceleri tam aksine kimsenin bulunmadığı ve her türlü tehlikeye maruz olan mekânlardır. Bu nedenle hırsızlık ve yangın gibi tehlikeleri berteraf etmek için şehirdeki çarşı ve bedestenin, bekçiler tarafından korunması icap etmektedir. **Sûk-ı Sultanî** adıyla anılan Sivas çarşılarında meydana gelen yangınlar neticesinde, eşya, erzak ve dükkânların yanması ve zaman zaman hırsızlık vak'alarına rastlanılması esnafın zarar görmesine ve huzursuz kalmasına sebep olmuştur. Bu sebeple belirtilen tehlikelerden, esnaf çarşılarını korumak için güçlü ve cesur pasbân (bekçi) ların geceleri çarşıları dolaşmaları gerekmiştir. Ahâlinin ileri gelenleri ve esnaf tâifesinin ittifaklarıyla Sivas sakinlerinden Kenanzâde Çırağı Hacı Mehmed pasbânbaşı tayin edilmiştir. Emrinde 14 nefer cesur ve güçlü pasbân bulunan pasbânbaşı tayin edilmiştir. Emrinde 14 nefer cesur ve güçlü pasbânlara ise aylık 40'ar kuruş ödenmektedir.⁴⁵

Pasbânların tayin usulü ise, şehrin ileri gelenleri ve esnaf tâifelerinin ittifakla kabul ettikleri şahıslara, kadı tarafından mürâsele verilmekte, vali, kadının vermiş olduğu mürâseleye binâen buyruldu verip ilgili şahısları tayin etmekteydi.⁴⁶ Bekçilerin yapmış oldukları hizmet karşılığında alacakları ücret, esnafın gücüne göre, her üç ayda bir tevzi ve taksim edilmekteydi.⁴⁷ Ülkenin diğer şehirlerinde de durum aynıydı. Meselâ İstanbul çarşılarında da gece bekçileri çalıştırılıyor ve bunlar şüphelileri tutuklama yetkisine sahip bulunuyorlardı.⁴⁸

42 SŞS. 14, s.181.

43 SŞS. 13, s.140.

44 SŞS. 4, s.289.

45 SŞS. 16, s.178.

46 SŞS 16, s.186.

47 SŞS.16, s.178.

48 R.Mantran, İstanbul, I, s.71.

B- Üretim

İktisat tarihi, insanların maddi ihtiyaçlarını giderme çabalarını tasvir eder.⁴⁹ İnsanın maddî ihtiyaçları basit olarak yiyecek, giycek ve barınak ile başlamaktadır. Bu ihtiyaçların temini için birtakım faaliyetler gerekmektedir. Yapılan faaliyetler neticesinde bir üretim veya hizmet gerçekleşir.⁵⁰ Esnaf grupları, malın üretiminden tüketiciye ulaştırılmasına kadar gerekli bütün işleri yapan kişilerden müteşekkildir.

Yapılan hizmetin ve faaliyetin özelliklerine göre, şehir esnafı birtakım ana gruplara ayrılabilir. Bunlar üretim ve alım-satım (tüketim bölümünde ele alınacaktır) la uğraşan esnaf gruplarıdır. Şehirde faaliyet gösteren esnaf gruplarının yaklaşık % 80'i üretimle (bazıları aynı zamanda alım-satımla), % 20'si hazır eşya ve erzak alım-satımıyla uğraşan bir nevi küçük tüccar ve toptancı vasfındadır.⁵¹ Üretimle uğraşan esnafı da temelde hizmet ve mal üretimi ayırımına tâbi tutmak mümkündür. Toplam üretim içerisinde hizmet üretimi yapan esnafın oranı yaklaşık % 34 ve mal üretimi yapanları ise % 46'dır.

1- Hizmet Üretimi

Sivas şehrinde faaliyet gösteren toplam esnaf grupları içinde 52 değişik meslek mensubu hizmet üretiminde bulunmaktaydı. Hizmet üretiminde çalışan esnaf sayısının veya gruplarının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Esnafın bu yönde meylinin bir kaç sebebi olabilir. Herşeyden önce, hammadde azlığı, bazı grupları mal üretimi yerine hizmet üretimine yöneltmiştir. Bu tür işlerde, sermayeye ihtiyaç duyması da bu tür mesleklerin tercihinde büyük rol oynamış olmaktadır. Bu tercihte şüphesiz talep fazlalığı da unutulmamalıdır. Daha çok el emeği ve bedenî gücün yeterli olduğu hizmet üretiminde çalışan esnafın az bir bölümünde sermaye gerekmektedir. Meselâ, nakliye grubu olarak nitelendirebileceğimiz esnaf (merkepçi, arabacı, deveci, katırcı) ın en azından nakliye vasıtalarına sahip olabilmesi için belli bir sermayeye ihtiyacı var demektir.

Hizmet üretimiyle uğraşan esnaf, nakliye, inşaat sektörü, yiyecek, sağlık-temizlik ve diğer bazı alanlarda faaliyet yapmaktadır.⁵² Bunlardan en kalabalık olanı inşaat sektö-

49 H. Heaton, *İktisat Tarihi*, s.1.

50 A. Köklü, *Makro İktisat*, s.120-122; H.Heaton, *İktisat Tarihi*, s.1; Ayrıca Osmanlı esnaf üretiminin bağlı olduğu hususlar için bkz. S.F.Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, İkinci Baskı, İstanbul 1981, s.87, 148-162; S.F.Ülgener, *Darlık, Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Ankara 1984, s.151-159.

51 Bkz. Tablo VII.

52 Bkz. Tablo VII; Sivas Harici için bkz. Ahmet Refik, *Onüçüncü Asırda İstanbul*, İstanbul 1932 s.20-21; R. Mantran, *İstanbul, II*, s.18.

TABLO - VII

ESNAF GRUPLARININ FONKSİYONLARINA GÖRE DAĞILIMI

MAL ÜRETİMİ		HİZMET ÜRETİMİ	ALIM-SATIM
1-Abacı	36-Kavukcu	1-Arabacı	1-Arpacı
2-Babuccu	37-Kazgancı	2-Asçı	2-Attar
3-Bağcı	38-Kececi	3-Balıkçı	3-Bakkal
4-Bağcevan	39-Kemerci	4-Baltacı	4-Bekmezci
5-Bakırcı	40-Kılıççı	5-Berber	5-Camcı
6-Balınmucu	41-Kilimci	6-Bina amalesi	6-Canbaz
7-Barutçu	42-Kilitçi	7-Çahgen	7-Celeb
8-Başmacı	43-Kundakçı	8-Çerikçi	8-Camasırcı
9-Bezirci	44-Kuvumcu	9-Çıkrıkçı	9-Cerci
10-Bezzaz	45-Kürkçü	10-Çoban	10-Dökmeci
11-Bıçakçı	46-Leblebici	11-Değirmenci	11-Duhancı
12-Bostancı	47-Mismar	12-Dellal	12-Enfivenci
13-Boyacı	48-Mumcu	13-Deveci	13-Eskici
14-Börekçi	49-Mutaf	14-Dibekçi	14-Göncü
15-Cezveci	50-Nalinci	15-Dülger	15-Hurdacı
16-Cübbeci	51-Penbeci	16-Elekçi	16-Kasap
17-Cadırcı	52-Peskirci	17-Hamamcı	17-Kazzaz
18-Çanakçı	53-Sarıkcı	18-Hamal	18-Kelleci
19-Cizmeci	54-Sarraç	19-Hancı	19-Kirecci
20-Cilingir	55-Semerci	20-Hattat	20-Kitapçı
21-Çorapçı	56-Soğancı	21-Hekim	21-Oduncu
22-Cömlekçi	57-Samdancı	22-Hızarcı	22-Oturakçı
23-Cubukçu	58-Sekerci	23-İcârcı	23-Pacacı
24-Debbağ	59-Şerbetçi	24-İşci	24-Saatçi
25-Dikici	60-Sevbcı	25-Kafesci	25-Saka
26-Etmekçi	61-Tabutçu	26-Kahveci	26-Sebzeci
27-Haffaf	62-Tarakçı	27-Kalaycı	27-Tuzcu
28-Fişenkcı	63-Temürcü	28-Kaurcı	28-Tüccar
29-Fenerci	64-Terzi	29-Kalıpcı	29-Uncu
30-Kabancı	65-Tireci	30-Kantarçı	30-Yağlıkcı
31-Kadıyıcı	66-Tüfenkcı	31-Kara amele	31-Ziyadeci
32-Kalpakçı	67-Yağcı	32-Kassar	
33-Kaltakçı	68-Yemenici	33-Kavakçı	
34-Kasıkcı	69-Yoğurtçu	34-Kebapçı	
35-Katrançı	70-Zenbilci	35-Kerpicçi	
		36-Küllükçü	
		37-Kilerci	
		38-Kıracıbaşı	
		39-Madenci	
		40-Merkepçi	
		41-Mücellit	
		42-Nakkas	
		43-Nalbent	
		44-Nalceci	
		45-Neccar	
		46-Odabaşı	
		47-Pasban	
		48-Suyolcu	
		49-Tahmis	
		50-Taşçı	
		51-Tellak	
		52-Zurnacı	
% 46		% 34	% 20

rüdür. İnşaat sektöründe çalışanlar, dülger, neccar, çıkırıkçı, çahgen, kireççi, işçi, elekçi, kalıpçı, kerpişçi, kafesçi, kara amele, bina amelesi, madenci, nakkaş, baltacı, hızarıcı ve camcı'dır.⁵³ Kalabalık bir esnaf grubunun bu sektörde çalışması, şehirde yeni bina yapımının fazlalığı veya mevcut olanların tamir ve bakımları ile izah edilebilir. Şehir nüfusunun fazla bir artış kaydetmediği düşünüldüğünde yeni mesken veya ticarî yapılara ihtiyacın fazla olmayacağı açıktır. Diğer taraftan şehir ikliminin olumsuzluğu binaların ömrünü kısaltmaktadır. Bu sebeple yıpranan binaların yeniden bakım ve tamirleri için bir esnaf grubuna ihtiyaç göstermektedir. Vakfiyelerde bu durum müşahhas bir şekilde görülmüyor. Vakıf yapıları olan cami, mescid, medrese, zâviye, han, hamam, dükkân ve bazı evlerin tamirlerine ayrılan masrafların fazla olması bu fikri desteklemektedir. Vakıf yapılarına kıyasla sayı bakımından daha çok ve ahşapla yapılmış olan sivil binaların yıpranma oranı şüphesiz daha fazladır. Bu sektörlerdeki, çoğunlukla yaz aylarında çalışan mevsimlik işçilerdir.

TABLO - X

HİZMET ÜRETİMİ YAPAN ESNAFIN ÇEŞİTLİ KATEGORİLERE GÖRE DAĞILIMI

NAKLİYE	İNŞAAT	YİYECEK	SAĞLIK-TEMİZLİK	DİĞERLERİ
1-Arabacı	1-Baltacı	1-Aşçı	1-Berber	1-Çoban
2-Çerikçi	2-Bina Amelesi	2-Balıkçı	2-Hamamcı	2-Hancı
3-Deveci	3-Çahgen	3-Değirmenci	3-Hekim	3-Hattat
4-Hamal	4-Çıkırıkçı	4-Dibekçi	4-Tellal	4-Höhlükçü (Küllükçü)
5-Katırcı	5-Dülger	5-Kahvehane		5-İcarcı
6-Kayakçı	6-Elekçi	6-Kebabçı		6-Kalaycı
7-Merkepçi	7-Hızarıcı	7-Tahmis		7-Kantarcı
8-Nalbant	8-İşçi			8-Kassar
	9-Kafesçi			9-Kıracıbaşı
	10-Kalıpçı			10-Mücellit
	11-Kerpişçi			11-Nalçeçi
	12-Kara Amele			12-Odabaşı
	13-Lüleci			13-Pasban
	14-Madenci			14-Tellal
	15-Nakkaş			15-Zumacı
	16-Neccar			
	17-Suyolcu			
	18-Taşçı			
% 15.4	% 34.6	% 13.4	% 7.6	% 29

53 Bkz. Tablo X.

Saray gibi büyük binaların yapımlarında, şehir mevcut inşaat işçisinin yetmediği ve çevre kazalardan Sivas'a işçi getirildiği müşahade olunmaktadır.⁵⁴

İnşaat sektöründe çalışanların ücretleri genellikle, yemekleri kendilerine âit olmak üzere, kısa günde 16 para, uzun günde 20 paraydı.⁵⁵ 1816 tarihinde vali sarayı inşaatında çalışan bina taifesinin ücretleri ise günlük 33 paraya gelmekteydi.⁵⁶ Bu binanın yapımı için işçilere 41291 kuruş ödenmiş, 68709 kuruşluk da malzeme alınmıştı. Bu rakamlar karşılaştırıldığında hizmet üretiminin, toplam masraf içinde oldukça önemli bir yer tuttuğu açıkça görülmektedir.⁵⁷

Hizmet üretimi alanında çalışan bir diğer esnaf grubu nakliyeciler ve onun ikmâli ile uğraşanlardır. Şehir içi nakliyesinde, hamal ve arabacı, şehir dışında, yakın mesafeler için merkepçi, uzun mesafelerde katırcı ve deveci esnafı, kış mevsiminde ise kayakçı esnafı faaliyet göstermektedir. Şehir içi veya dışında yükler umumumiyetle öküz ve camus arabalarıyla taşınmaktadır. Şehir içi taşımacılığı yapan hamallara, bulundukları yerden (Meydan câmi önü) dolayı meydan hamalları denilmekte, bunların sayılarının ise 7 adet (vergi verenler) olduğu görülmektedir. Bunların ücretleri, mesafenin uzunluğuna göre değişmektedir. Hamallar, Ece Mahallesi, Bâb-ı Kayseri, Çayırağzı, Mevlevihâne ve Kılâğuz tarafına götördükleri yük için iki ve yakın mahalleler için bir para almaktaydılar. Adını zikrettiğimiz mahalleler Sivas şehrinin kuzey-güney ve doğu-batı yönünde en uç noktalarda bulunmaktaydı.⁵⁸

Şehir içi ve dışı nakliyesinde arabalara da önemli işler düşmekteydi. Meselâ ordu için Sivas'tan Kangal'a mühimmât ve top götürülmek üzere 382 camus (top çeken), 277 araba ve 17 bargir kullanılmıştı. Camus, bargir ve arabanın 1 saati için 60 para ücret ödenmiştir.⁵⁹ Yine ticarî ve askerî emtia taşımacılığında, aynı anda çok mal taşıyabildiği için deve nakliyeciliği revaçta idi. Bu nedenle ordu için Sivas vilâyetinden sık sık deve istenmektedir.

Dönemimiz nakil vasıtalarının birer ikmâl ve tamir atölyesi niteliğinde olan iş yerlerinde çalışan nalbant ve arpacı esnafı ile birlikte çerikçiler de hizmet üretimi yapmaktaydı. Şehirde 21 nalbant dükkânı nakliyeciler esnafına büyük ölçüde bağımlı olarak çalışmaktaydı.⁶⁰ Nalbant dükkânlarının sayısı oldukça çoktu. Bu durum nakliyede kulla-

54 SŞS. 10,s.83.

55 1198-1199 Tarihli SŞS. s.137.

56 SŞS. 10,s.83.

57 SŞS. 10,s.83.

58 1198-1199 Tarihli SŞS s.136.

59 SŞS. 19,s.157.

60 SŞS. 15,s.66; Bolu'da 18 nalband ustası geçmektedir, bkz. H.Sahillioğlu, "Bolu'da Eşya Narh Fiyatları", s.21-26.

nılan hayvan sayısının fazlalığını gösterir. Mevcut dükkânların, hem şehir içinin, hem de çevre köy ve kazalarının ihtiyacını karşılaması muhtemeldir. Sivas Şer'îye Sicillerinde nalbantlıkla ilgili olarak "**giyim**" tabiri geçmektedir ki, bununla hayvana çakılacak 4 nal kasdolunmaktadır. Fiyatlar, nal çakılacak hayvanın cinsine göre farklılık arz etmekte, meselâ bir giyim at nalının 170, katır nalının 150 ve merkep nalının 85 para olduğu görülmektedir.⁶¹ Verilen fiyatlar, değişik tarihlere göre de farklıdır. Eskiye mihların yenileme işine "**kayarlama**" denilmekteydi. Eski nala yeni mih çakılmasında, giyimin yarı fiyatı alınmaktaydı. At kayarı 85, katır kayarı 75 ve merkep kayarı 43 para idi.

İnsan sağlığı ve temizliği ile ilgili hekim, berber, tellak ve hamamcı esnafı da hizmet üretiminde bulunmaktaydılar.⁶²

TABLO - XI

MAL ÜRETİMİ YAPAN ESNAFIN ÇEŞİTLİ KATEGORİLERE GÖRE DAĞILIMI

DOKUMA	DERİ	MADEN	GIDA	DİĞERLERİ
1-Abacı	1-Babuçu	1-Bakırcı	1-Bağcı	1-Balmumcu
2-Basmacı	2-Çizmeci	2-Bıçakçı	2-Bağçevan	2-Barutçu
3-Bezzaz	3-Debbâğ	3-Cezveci	3-Bezirci	3-Çanakçı
4-Boyacı	4-Dikici	4-Çilingir	4-Bostancı	4-Çölmekçi
5-Cübbeci	5-Göncü	5-Fişenkçi	5-Börekçi	5-Fenerci
6-Çadırcı	6-Haffaf	6-Kazancı	6-Etmekçi	6-Kaşıklı
7-Çorapçı	7-Kaltakçı	7-Kılınççı	7-Kadayıfçı	7-Katrançı
8-Kabancı	8-Kernerci	8-Kilitçi	8-Leblebici	8-Mumcu
9-Kalpakçı	9-Kürkçü	9-Kundakçı	9-Soğancı	9-Nalinci
10-Kavukçu	10-Sarraç	10-Mismâr	10-Şekerci	10-Tabutçu
11-Keçeci	11-Semerci	11-Şamdancı	11-Şerbetçi	11-Tarakçı
12-Kilimci		12-Temürcü	12-Yağcı	12-Zenbileci
13-Mutaf		13-Tüfenkçi	13-Yoğurtçu	
14-Pembeci				
15-Peşkirici				
16-Sankçı				
17-Şevbçi				
18-Tireci				
19-Yemenici				
% 28,5	% 16	% 18,5	% 18,5	18,5

61 SŞS. 16,s.174.

62 Bkz. Tablo X.

2- Mal Üretimi

Osmanlı şehirlerinde, halkın ihtiyaçlarını giderecek her tür malı esnaf grupları üretiyorlardı. İstanbul, Ankara, Antep, Konya ve Manisa şehirleri hakkında yapılan çalışmalar bunu açık bir şekilde göstermektedir. Şehirlerdeki üretim herşeyden önce şehir halkının ihtiyacını karşılamak için kullanılıyordu. İhtiyaç fazlası yakın çevreye ve diğer bölgelere gönderiliyordu.

Sivas'ta esnafın % 46'sı mal üretimi yapmaktaydı. Bunlar aynı zamanda alım-satım işiyle de uğraşıyorlardı. Şehir içindeki yoğun faaliyete rağmen birçok hammadde ve mâmül mal Sivas haricinden getiriliyor ve tüketiciye sunuluyordu. Bu duruma göre üretim mallarını Sivas dahilinde üretilenler ve Sivas haricinden gelenler olmak üzere iki bölümde incelemek mümkün olacaktır.

a) Sivas'ta Üretim

Üretimin, insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapıldığı şüphe götürmez. Şehirde esnaf gruplarının ürettiği malları, üretim ve kullanım özelliği gözönünde tutulduğunda belli bir sınıflamaya tâbi tutmak mümkündür. Üretilen mal çeşitlerini gıda, dokuma, deri, maden ve diğerleri (küçük el ürünleri) olarak tasnif edilebilir.⁶³

İklimin sert ve kış mevsiminin uzun olması, Sivas'ta zirai üretimi olumsuz yönde etkilemekteydi. Soğuk iklime rağmen tarıma dayalı gıda üretimi, çoğunlukla şehir dışında yapılmaktaydı. Sivas'ta genel olarak, buğday, arpa, mercimek, nohut, fiğ, lahana, sarımsak ve soğan üretiliyordu.

Lahana, sarımsak ve soğan gibi bazı tarım ürünleri, az da olsa bizzat esnaf tarafından yetiştiriliyordu. Fakat temel gıda olan tahıl üretimi şehir dışında yapılmıyordu. Sivas çevresinde üretilen tahıl, vilâyetin hatta ülkenin diğer bölgelerine de gönderilmekteydi.⁶⁴ Sivas halkının temel ihtiyacını Sivas'ta üretilen tahıl rahat bir şekilde karşılıyordu. İstanbul'un çektiği tahıl sıkıntısı hiç bir zaman Sivas'ta mevcut değildi.⁶⁵ Bu sıkıntının giderilmesinde Sivas'ın da belli ölçüde bir payı vardı.

Gıda üretimi dışında Sivas'ta dokuma sektörü de önemli bir yere sahipti. Osmanlı toplumunda, pamuklu, yünlü ve ipekli kumaşların giyim-kuşam ve döşemelik olarak

63 Bkz. Tablo XI.

64 Tevzi defterlerinin hemen hepsinde gönderilen tahılla ilgili kayıtlar vardır.

65 Zira Sivas'ın tahıl üretimi mevcut nüfusa yettiği gibi, artan miktar Samsun limanı vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmektedir.

geniş kullanım alanı vardı. Bunu tereke defterleri, saray eşya defterleri ve gümrük kayıtları ile narh defterleri açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁶ Erkek giysileri, kadın giysileri, mefruşat, havlu ve yatak takımları gibi çeşitli eşyalar, pamuklu, yünlü, ipekli ve keten kumaşlardan yapılmaktaydı. Esnafın giyim-kuşam ve ev eşyalarının da belirtilen kumaşlardan yapıldığını daha önce belirtmiştik. Bu geniş talep, şehir ve köylerde çok çeşitli ve yaygın bir dokuma sanayi ile karşılanmaktaydı. Zaten bilindiği üzere pamuklu sanayi, üretim ve ticaret boyutları ile Osmanlı ekonomisinin hububattan sonra en önemli sektörünü oluşturmaktaydı.⁶⁷ Sivas şehri de Selçuklular'dan itibaren, yünlü ve pamuklu dokumaların yapıldığı bir merkezdi.⁶⁸ Evliya Çelebi Sivas'ta üretilen pamuklu bezin gayet ince ve beyaz, yorgan bezi ile basma ve işli perdelerin meşhur olduğunu yazmaktadır.⁶⁹

II. Mahmud döneminde, Sivas'ta pamuk işleriyle uğraşan 80 penbeci dükkânı (daha sonraları bu sayı 28'e düşüyor), 52 bezzaz, 6 basmacı, 99 terzi, 8 çıkırıkçı ve 5 boyahane vardı.⁷⁰ Ayrıca 46 çorapçı-lüleci dükkânı mevcuttu. Dokumacılıkla uğraşanlar, mal üretimi yapan esnafın % 28.5'ini oluşturmaktaydı.⁷¹ Şehir nüfusunun giyim-kuşam, mefruşat, yatak ve yorgan takımları gibi zaruri ihtiyaçları, Sivas'ta üretilen mallarla karşılanmaya çalışılıyordu. Ayrıca, belirtilen dükkânlarda bol miktarda yabancı mamüllerin de satıldığı müşahade olunmaktadır. Bilhassa lüks ve pahalı dokuma mamülleri, Sivas dışından getirilmekteydi.⁷² Gerçi bunların kullanıcısı daha çok resmî devlet görevlileri ile şehir ileri gelenleriydi.

Dokuma sanayinde, Adana'dan getirilen ham pamuk, kassar taifesi tarafından attırılmakta, tireci ve çıkırıkçı esnafı tarafından iplik haline getirilmekteydi. İplik olarak veya dokunduktan sonra bunları boyacı esnafı çeşitli renklere (yeşil, kırmızı, karanfili, mâi, neftî ve siyah) boyuyorlardı. Daha sonra dikilerek veya kumaş halinde satışa sunulmaktaydı. Dokuma çeşitleri, çit (basma), bez, astar, destar, yorgan ve yatak yüzlerinden

66 H.İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", s.1-66; M.S.Kütükoğlu, **Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul 1983; M.S.Kütükoğlu, "1624 Sikke Tashihiinin Ardından Hazırlanan Narh Defteri", **İÜEF Tarih Dergisi**, Prof. M.C.Ş.Tekirdağ **Hatıra Sayısı**, 1984, s.122-182.

67 H.İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", s.1-66.

68 O.Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, s.196.215.

69 Evliya Çelebi, a.ğ.e., s.195-199

70 **SŞS.** 15,s.66; Penbeci dükkânı 1808 öncesinde 80, 1827'de 28 dükkân kalıyor, bkz. **SŞS.** 8,s.185; Basmacı esnafı ise, 1818'de 18 dükkân, 1818 sonrası 8 ve 1827'de 6 dükkân kalıyor, bkz. **SŞS.** 11,s.41.

71 Bkz. Tablo X.

72 Şehir ileri gelenlerinin bu tip tüketim yapmaları hakkında bkz. H.Ünal Nalbandoğlu, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı Ürün ve Kent Ekonomisi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, 8-10 Haziran 1973, s.33-65.

ibaretti. Çorapçı esnafının ürettiği çoraplar büyük bir ihtimalle yünlü dokuma mamulüydü, zira bu gelenek bugün de hâlâ devam etmektedir.

Üretim araçları, basit el tezgahlarından ibâretti. Bu sebeple üretim oldukça yavaş ve az olmaktadır. Üretimi etkileyen önemli bir sebep de talep mevzuudur.⁷³ Hammaddenin Adana gibi uzak yerlerden gelmesi üretimi olumsuz yönde etkilemekteydi. Diğer taraftan, rekabet ve fazla üretim de yasaktı. Rekabet ancak daha kaliteli mal üretmekte olabilirdi.

Şehir üretimini tespit ettiğimiz tereke ve narh defterlerinde, genellikle dokuma mamullerinin yapım yerleri, cinsleri ve fiyatları yazılı bulunmaktadır. Üretim yeri belirtilmeyen mallar, muhtemelen Sivas'ta üretilmiş olabilirler. Veya başka yerlerden geldikleri halde, bu durum belirtilmemiş de olabilir.

Sivas'ta üretici esnafın % 16'sını deri sanayiinde çalışanlar teşkil etmekteydi. Bu alanda 11 değişik esnaf vardı. Bunlar arasında, haffafan-dikiciyan, sarraç, semerci, göncü ve debbağ en kalabalık olan gruplardı.⁷⁴ Penbecilerden sonra en fazla vergi veren grup haffaflardı.

Sivas şehrinde kesimi yapılan hayvanların derileri, işlenmek üzere debbağhâneye veriliyordu. Ayrıca şehir haricine de deri gönderilmekteydi.⁷⁵ Debbağlar ham deriyi uzun bir işleme tabi tutarak sahtiyan, meşin ve kösele haline getiriliyordu.⁷⁶ Boyacı esnafı tarafından istenilen renklere boyanan işlenmiş deriler, haffaf, çizmeci, babuççu, semerci ve deriyle uğraşan diğer esnafa satılıyordu. Deri setöründe en fazla ve çeşitli üretimi haffaf esnafı gerçekleştiriyordu. Üretilen ayakkabı çeşitleri, kullanılan meslek, yaş ve cinse göre adlandırılmaktaydı (Tatar çizmesi, deveci çizmesi, zenne, on yaş, yedi yaş, beş yaş vb). Satışlar belli süreler için garantili idi.⁷⁷ Sicillerdeki kayıtlara göre,

73 Osmanlı şehir üretiminde talebi fazla olan malların üretimi hakkında bkz. Özer Ergenç, "1600-1615 Yılları arasında Ankara İktisadi Faaliyetleri Tarihine Ait Araştırmalar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, s. 144-168; Yeni kurulan ordu için Bulgaristan esnafına ısmarlanan aba üretimi artmıştır, bkz. Nikolay Todorov, "19'üç Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilâtında Batı Karakter Değişimleri", **İÜİFM, XXVII (1967-68)**, s. 1-36.

74 Bkz. Tablo XI

75 **SŞS**, 11, s. 73.

76 Derilerin mâmul hale gelebilmesi için 6 ay ile 1 sene arasında süre geçmesi gerekiyordu.

77 Büyük şehir ihtisab kanunnâmelerinin hemen hemen hepsinde süre ile ilgili kayıt vardır, bkz. Ö.L.Barkan, "XV. Asrın Sonucunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", **Tarih Vesikaları, I/5(1942)**, s. 326-340; "Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa", **Tarih Vesikaları, II/VII, İstanbul 1942**, s. 15-40; "Kanunname-i İhtisab-ı Edirne", **Tarih Vesikaları, II/IX, İstanbul 1942**, s. 168-177; R.Mantran, "Reglements Fiscaux Ottomans La Police Des Marches De Stamboul Au De But du XVI eme Siecle", **Les Cahiers De Tunisie, C.IV, 1956**, s. 223-25.

haffaf esnafı kalp mal işlememeleri, eski meşin kullanmamaları hususunda sıkı bir şekilde uyarılıyordu.⁷⁸ Üretimi yapılan ayakkabı çeşitleri babuç, çizme, yemeni, ve mesh-ten ibâretti. Ayakkabılarda kırmızı, siyah ve sarı renk hakimdi. Ham deriyi işleyen esnaf arasında sarraç, semerci ve kemerciler de vardı. İlk ikisi nakliye hayvanları için gerekli koşum takımlarını üretmekteydiler.

Osmanlı genelinde daha çok Konya, Kayseri, Maraş ve Manisa deri sanayi alanında ileri seviyede üretim yapan merkezlerdendi.

Sivas şehrine yakın demir ve bakır madenleri vardı. Dolayısıyla burada maden işleme sanatı gelişmişti. Sivas'ta 13 değişik esnaf grubu madencilikle uğraşıyordu. Bunların üretici esnaf grupları arasındaki nisbeti % 18.5'ti. Sivas çarşılarından bir kısmı, Temürcüler, Bakırcılar, Kuyumcular, Kazancılar, Kılıççılar, Bıçakçılar ve Çilingirler gibi isimler taşıyordu. Bu işlerle ilgili dükkânların sayısı da bir hayli kalabalıktı. Bu hususlar, Sivas'ta madenden eşya üretiminin önemini ve yaygınlığını açıkça gösterecek niteliktedir.⁷⁹

Madenle ilgili ürünler arasında, silahlar, kapkacak vs. önemli bir yere sahipti. Ev eşyaları bölümünde, önemini zikrettiğimiz bakır kap-kacağın şehirde yaygın bir kullanım alanı bulunduğu görülmektedir. Bakır eşyalara bağımlı olarak çalışan kalaycı esnafının çokluğu bakır kullanımı hakkında fikir verebilir.

Silah sanayinde tüfenkçi, kundakçı, fişenkçi, kılıççı ve bıçakçı esnafı kendi ürettikleri yanında, yabancı mallar da satıyorlardı. Bunların üretimi için basit el aletleri kullanılıyordu. Üretim yavaştı fakat maharet gerektiren bir işti. Sivas'taki bir bıçakçı esnafının dükkânında mevcut aletlerini tespit edebilmekteyiz. Bu belge, ayrıca üretilen bıçak miktarı ve bir bıçakçı dükkânındaki mevcut mal hakkında da bize bir fikir verecek niteliktedir. Bu belgeye göre söz konusu bıçakçı dükkânında, sağır ve kebîr bıçak (1028 adet), körük, makas, kekiç (kebîr, sagîr), testere, yalak, kazan, su tası, abdest leğeni, bir miktar temür ile nal parçası, balmumu, matkap, kömür ve temür mevcuttu.⁸⁰ Sivas'ta üretilen kılıç ve bıçaklar pahalılık ve yaygınlık bakımından Şam kılıçlarından sonra gelmektedir. Temürcü, kilitçi, çilingir ve mismar adını taşıyan zanaatkârlar demiri işletmekte ve muhtelif mallar üretmekteydiler. Temürcüler çarşısında, nal, kazma, kürek, tırpan, balta ve çeşitli ev eşyaları üretilmekteydi. Çilingir esnafının ürettiği mallar arasında ise, mih, toka, nalin temürü, çadır temürü, kapı geçürmesi, zincir, cam çerçevesi, dolap ve yük geçürmesi, keçe mih, mandal, nalçe ve mih, iri ve ufak çatal ve aydınlatmada kullanılan şamdan (kebir, sagır ve fiske) yer almaktaydı.

78 SŞS. 2,s.241.

79 Bkz. Tablo X.

80 SŞS. 14,s.13.

Şamdanlarda yakılmak üzere, mumcu ve balmumcu esnafı da şem'i asel, çiğ yağ ve şem'i rugan üretiyorlardı. Sivas'ta günümüze kadar sirayet etmiş bir üretim maddesi de tütün içimi için kullanılan çubuk ve duhan takımıdır.

B- Sivas Haricinde Üretim

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Sivas'ta bir çok malın üretimi yapılmasına, hatta esnaf gruplarının % 80'e yakınının üretimle meşgul olmasına rağmen, bu üretim ihtiyaca kâfi gelmiyor ve şehir halkı ihtiyaçlarının bir kısmını, şehir harici üretimle karşılamaya çalışıyorlardı.⁸¹ Bilhassa, sebze ve meyve üretimi, iklimin olumsuzluğu sebebiyle burada yapılamamaktaydı. Şehirde üretilmeyen ve özellikle zenginler arasında alıcı bulan, lüks ve kaliteli mallar da dışarıdan gelmekteydi. Yine dışarıdan gelen ucuz mallar da Sivas'ta çok alıcı bulmaktaydı. Bu konularda tereke ve narh defterleri son derece önemli verilerle doludur. Çünkü bu defterlerde kayıtlı malların büyük bir bölümünün menşe'leri de belirtilmektedir.

Sivas haricinden gelen malları, iki ana grupta toplamak mümkündür; 1. Osmanlı ülkesi dahilinde (Anadolu, Arap Yarımadası, Kuzey Afrika ve Rumeli); 2. Osmanlı ülkesi haricinde (Avrupa, Asya ve Amerika) üretilen mallar. Tespitlerimize göre, Sivas'ta kullanılan mallar, Osmanlı ülkesinin 59 merkezinde ve ülke dışında da 15 yerde üretilmişti. Sivas'ta kullanıldığını tespit ettiğimiz 233 kalem malın % 72'si, imparatorluk dahilinden ve % 28'i ise imparatorluk haricinden gelmişti. Ülke içindeki dağılım şöyleydi: Anadolu % 43, Arap Yarımadası % 19, Rumeli % 8 ve Kuzey Afrika % 2. Ülke dışından gelen malların kıtalara göre dağılımı da şöyleydi: % 14.5 Avrupa, % 12.5 Asya ve % 1 Amerika.⁸²

Sivas'a dışarıdan gelen mallar arasında ilk sırayı dokuma mamülleri almaktaydı. Bunu haffafiye, silah, saat, yiyecekler, mutfak malzemeleri takip ediyordu. Dokuma mamülleri, giyim-kuşam, mefruşat, yaygı ve daha çok yünlülük ve pamuklu, ipekli, keten-pamuk veya pamuk-ipek karışımı kumaşlardı. Ham pamuk Adana'dan geliyordu.⁸³ Kırmızı zemin üzerine sarı çubuklu renklerden oluşan ve daha çok entari yapımında kullanılan alacanın, en meşhur üretim merkezleri, Diyarbakır, Halep, Şam ve Hindistan'dı. İsmi altı renginden alan "altı parmak alaca"nın ise, yine Halep, Şam ve Hind yapımları Sivas'ta yaygındı. Daha çok entari dikiminde kullanılan kutni, halkın rağbet ettiği pa-

81 Bkz. Tablo XII.

82 Bkz. Tablo XII.

83 SŞS. 16,s.176-179; Ayrıca Tokat'da satılan pamuğun da Adana'dan getirildiği anlaşılmaktadır, bkz. TŞS. 32,s.177.

muklu bir kumaştı ki daha çok Halep, Diyarbakır ve Hindistan'da üretiliyordu. Yatak takımları ve minder yüzü olarak kullanılan ve çit ya da basma diye adlandırılan pamuklu dokumalar Halep, Kıbrıs, Urfa ve Antep'de yaygın bir şekilde üretilmekteydi. İngiliz ve Leh basmaları da Sivas'ta en çok kullanılan kumaşlardandı. Hatta çit ya da İngiliz basmasının Osmanlı genelinde yerli üretimi engelleyecek ölçüde fazla ithal edildiği de gözden kaçmamaktadır.⁸⁴

Sivas'ta 1837 tarihinden itibaren terekelerde ve tüccar mallarında görülen Amelikan (Amerikan) bezleri ise, çividi, mâi ve beyaz renktedirler.⁸⁵ Daha çok Tokat'tan karşılanan ipek ve mamülleri de şehirde kullanılan dokuma çeşitlerindendir.

Sivas'ta kış mevsiminin soğuk ve uzun geçmesi, halkın yünlü kumaşlara rağbetini artırmıştır. Bilhassa turuncu ve fındıkî çuhadan yapılan cübbe, entari ve çakşur, terekelerde görülen yünlü giyeceklerdir. Bir başka yünlü kumaş şaldır ki, cübbe, kuşak, entari, örtü imâlinde kullanılan şalın üretim merkezleri Ankara, İstanbul, Tosya ve Halep'tir. Osmanlı haricinde üretilen kaliteli ve pahalı cinsleri ise, İngiliz, Acem, Hind ve Lahor şallarıdır.

Kumaşların yanı sıra mâmul olarak çeşitli entariler (zenne, çocuk), cübbe, gömlek, şal ve aba Sivas haricinden getirilmekteydi. Maraş, Balıkesir ve bilhassa Rumeli abaları meşhurdur.⁸⁶ Kadınların kullandıkları yemeni, değirmi gibi ince örtülerin Üsküdar, İstanbul ve Hind menşeli olanları rağbettedir. Terekelerde yaygın olarak kullanıldıklarını tespit ettiğimiz, en ünlü kuşak cinsleri Arapkir, Hama, Ankara, Trablus, İran (Acem) ve İngiltere (İngiliz) de üretilenlerdir.

Sivas halkının, şehir haricinden temin etmek mecburiyetinde kaldığı diğer mâmüller ise, sebze ve meyve gibi gıda maddeleridir. Bu alandaki ihtiyaçları daha çok Kayseri, Tokat, Zile, Ürgüp, Antep, Nazilli, Amasya gibi Anadolu şehirleri karşılamakta, uzak bölgelerden sadece Yemen ve Frenk kahvesi gelmektedir.

Sivas'ta kullanılan silahların mühim bir kısmı da dışarıdan gelmekteydi. Şehirde silah imali yapılmasına rağmen, imparatorluk içinden ve dışından oldukça fazla silah ithal edilmekteydi. Hattâ bazı merkezler sadece silah ürünleri ile anılıyorlardı. Karahisar piştovları, Pizrekârı piştovlar, Trabzon tüfenkleri, adı sık sık geçen silah türleridir.

Sabun, İzmir ve Halep'ten getirilmekteydi. Sivas'a yakın olmasına rağmen Tokat sicillerinden farklı bir merkez Girid'in de bir sabun üretim merkezi olduğunu anlıyoruz.⁸⁷

84 H.İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", s.1-66.

85 Osmanlı Amerikan ticari münasebetlerinin bu dönemde arttığı görülmektedir, bkz. A.Üner Turgay, "Ottoman-American Trade During The Nineteenth", **Osmanlı Araştırmaları**, III(1982), s.189-246.

86 N.Todorov, "Bulgaristan Esnaf Teşkilâtı", s.1-36.

87 **TŞS.** 22,s.66-67.

Sivas halkının kullandığı mâmulîler bakımından en fazla çeşidi (keyfiyet ve kemiyet açısından) üreten merkezler Halep ve Şam, Osmanlı haricinden ise, İngiltere, Acem ve Hindistan'dır.

Tespit ettiğimiz mallar ya ticarî yollardan veya farklı yerlerde görev yapmış olan vali ve diğer yöneticiler tarafından getirilmiştir.

C- Şehir Esnafı ve Vergiler

Esnaf üretiminin devletle ilgili yönü, elbette devletin esnaftan alacağı vergilerdir. Mesleğini icrâ eden her esnaf, belli şartlara bağlı olarak, devlete vergi vermek durumundadır. Osmanlı devleti, bu dönemde tebasından dört değişik grupta vergi almaktadır: Tekâlîf-i şer'iye, tekâlîf-i örfiye, tekâlîf-i divâniye (avârız-ı divâniye) ve tekâlîf-i şâkka.⁸⁸ Burada vergilerin menşei veya herbiri hakkında ayrı ayrı mâlumât vermekten ziyade, II.Mahmud döneminde Sivas esnafının bu dört grup vergiden çeşitli isimler adı altında ödedikleri vergilerin neler olduğu ve dönemin siyasî, iktisadî olaylarının esnaf vergilerini ne oranda etkilediği tespit edilmeye çalışılacaktır.

En önemli şer'î vergi olan cizye, bütün gayr-ı müslimlerden (esnaf içindeki gayri müslimlerde buna dahil) alınmaktaydı.⁸⁹ Şehirdeki gayr-ı müslim nüfusun imâlâtla uğraşması sebebiyle, cizye vergisini verenlerin hepsinin esnaf grupları içerisinde düşünmek gerekmektedir.

İstanbul'da cizye evrakları bohçalar şeklinde mühürlenmek suretiyle hazırlandıktan sonra, cizyeyi iltizam eden mültezim, mühürlü evrak bohçasını Sivas'a getirmekte ve bohça kadı huzurunda kontrol edilerek açılmaktaydı.⁹⁰ Alınan cizye gayri müslimlerin mâli durumuna göre 3 grupta toplanmaktaydı: Ednâ, evsat ve âlâ (yani aşağı, orta ve yüksek). Şehre gelen cizye bohçalarından 1810-1823 tarihleri arasında cizye miktarlarında herhangi bir değişiklik olmamış, 546 âlâ, 1052 evsat ve 1846 ednâ ile toplam 3444 rakamı aynen muhafaza edilmiştir. Bu tarihten sonra rakamlar, 1835 yılına kadar sürekli azalma göstermiştir. Toplam evrak sayısındaki düşmenin yanısıra âlâ ve ednâ'da bir azalma, evsat'ta da artma görülüyor.⁹¹ Cizye evrak sayısıyla birlikte, her evrakın pa-

-
- 88 Osmanlı vergileri hususunda yapılan toplu çalışmalar; Çağatay Uluçay, **18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul 1944, s.36-49; B.Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", terc. Ş.Altındağ, **Bellelen, VIII(1944)**, s.559- 652; Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Resûmu", **Bellelen, XXIII(1959)**, s.575-609; M.Akdağ, **İktisadi ve İctimai Tarih**, s.273 vd.; M.Z.Pakalın, a.g.e, III; Sivas için bkz. Saim Savaş, **XVIII. Yüzyılda Sivas**, s.92-109.
- 89 Cizye gayri müslim erkeklerden askerlik mukabili alınan vergidir, bkz. B.C.Nedkoff, a.g.m., s.599-652; M.Z.Pakalın, a.g.e.III.
- 90 S.Savaş **XVIII. Yüzyılda Sivas**, s.93.
- 91 Bkz. Tablo XIII.

ra değeri de sürekli değişiklik göstermiştir. II. Mahmut döneminde, Asâkir-i Mansure-i Muhammedî ordusuna kaynak yaratmak için bazı artışlarda bulunulmuş ve son şekli itibariyle âlâ 60, evsat 30 ve ednâ'dan 15 kuruş alınmaktaydı.⁹² 1833-1834 tarihlerinde yeni kanunlarla vergi memurları ve mültezimlik kaldırılıp, cizyenin toplanması kadı başkanlığında bir meclise verildi. Bu hizmet karşılığında kadı 80, kâtipler (kalemiye) 10, hademeler (huddamiye) 5 ve muhızrlar (muhzırıye) 5 kuruş olmak üzere toplam 100 kuruş ücret almaktaydı.⁹³

Cizye haricinde, esnafı doğrudan ilgilendiren ve 1826 tarihinde yeniden düzenlenen ihtisâb vergisi de oldukça önemli bir şer'î vergi türüdür. Bu düzenleme ile yeni kurulan orduya gelir temin edilmesi amaçlanmıştır.⁹⁴ Şehir merkezlerindeki pazar yerlerinde satılan mallardan çeşitli adlarla alınan vergilerin tümüne genel olarak ihtisâb vergisi denilmekteydi; Damga, ölçü ve tartıdan alınan vergilerle, dükkân yevmiyesi, pazar bacı

TABLO - XIII

1810-1835 YILLARINDA SİVAS CİZYE EVRAKI

	Alâ	Evsât	Ednâ	Toplam
1810	546	1052	1846	3444
1811	546	1052	1846	3444
1812	546	1052	1846	3444
1821	546	1052	1846	3444
1823	546	1052	1846	3444
1827	300	1200	1646	3144
1833	195	2447	260	2902
1834	103	2147	626	2876
1835	84	2116	506	2706

92 B.C.Nedkoff, a.g.m. s.599-652; Cizye zammı hususunda bkz. Yavuz Gezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul 1986, s.247-248.

93 SŞS. 14, s.173.

94 Y.Cezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım**, s.250; İhtisab Nezareti için bkz. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet, XII**, İstanbul 1309, s.178 SŞS. 15/64-66.

gibi adlarla toplanan vergiler de bu gruba giriyordu. Osmanlı geneli için geniş mâlumât gerek bâc-ı pazar, resm-i kantar, resm-i kapan ve ölçü tartı ile ilgili bilgiler, Osmanlı Kanunnâmelerinde teferruatlı bir şekilde mevcuttur.⁹⁵ İhtisâb vergisiyle ilgili İstanbul'da başlatılan faaliyet Selânik, İzmir, Edirne, Tokat, Ankara, Bursa ve diğer Osmanlı şehirleriyle beraber, Sivas'ta da, 1827 tarihinde başlatılmıştır.⁹⁶ Mahiyeti itibarıyla bu vergi, genelde esnafı ve gündelik hayatta alım-satımı yapılan zarûri ihtiyaç maddelerini hedef almaktaydı. Verginin miktarı şehre giren tüccar mallarının ve taşradan gelen diğer malların cinsine göre, yük başına değer biçilmek suretiyle hesaplanmaktaydı. Şehir içindeki ticari mekânlar için vergi matrahı ve oranının tespitinde temel kıtas şöyle konulmuştu; **".. Asâkir-i Mansûre-i Muhammedî masarrufu layühasına medâr olmak için fukaraya bâr olmayacak vecihle medine-i mezbûrede kâin ehl-i ticaret ve erbâb-ı hırfetin derece-i hâl ve keyfiyetlerine ve ol tarafın usûl ve ahvaline göre her bir sınıftan emsâline tatbikan ber vech-i itidâl resm-i ihtisâb tanzim olunması"**. Keyfiyet tesbitinde konulan bu ölçünün yanısıra kemiyet tesbitinde de **".. medine-i mezkûrede kâin kâffe-i dekâkin ve han ve hamam ve değirmen ve kahvehâne marifet-i şer' ve cümle marifetleriyle yegân yegân taharrî ve tahkik ile sebt-i defter istidâr ittirilerek her bir sınıfın haline ve ahz ve itâ'sının tahümmülüne göre yevmiye bir mikdar resm tertib kılınmış..."** denilmektedir. Sivas'ta yapılan sayım neticesinde 55 değişik meslek ve 1000'e yakın dükkân tespit edilmiştir.⁹⁷

Günlük 63 kuruş 36 para olmak üzere, Sivas'ta vâki, han, hamam ve dekâkinin bir aylık ihtisâb resmi 1617 kuruş, âlâ, evsat ve ednâ olan üç tip değirmenin bir aylık ihtisâb resmi 361.5 kuruş tutmaktaydı.⁹⁸ Sivas'a nazaran Bursa, Ankara ve Tokat gibi Osmanlı şehirlerinin daha fazla dükkân ve iktisadi potansiyele sahip oldukları görülmektedir. Nitekim, Tokat'ta esnaftan günde 113 kuruş, Ankara'da 280 ve Bursa'da 551 kuruş ihtisâb alınmaktaydı.⁹⁹

Sivas şehrinin zayıf iktisadî potansiyeli **".. Sivas'ın tüccar ve erbâb-ı hırfinde me'l olmayub mahsulâtının âzamı hububât ve hayvanât"** olduğunu aynı belgede

95 Ö.L.Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları, I, Kanunlar**, İstanbul 1943, s.14-401; yine bkz. Hadiye Tuncer, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Kanunları (1299-1730)**, Ankara 1965, s.58-62, 70, 142-145; Aynî Ali Efendi (1018/1602), **(Kanunnâme-i Al-i Osman) Osmanlı Devleti Arazi Kanunları**, çev. Hadiye Tuncer, Ankara 1962, s.47-48; Hadiye Tuncer, **Osmanlı İmparatorluğu Arazi Kanunları 952-1536**, Ankara 1963, s.69, 72, 76.

96 Bkz. İkinci Bölüm Dipnot 4.

97 **SŞS. 15**, s.64-66.

98 **SŞS. 15**, s.69.

99 Tokat aylık 4590, Ankara 8400, Bursa 16530 kuruş ihtisâb vergisi vermektedirler, bkz. İkinci Bölüm Dipnot 4.

belirtilerek, hayvan ve hububât için de **".. fukaraya bâr olmayacak vecihle bu makûle şeylere dahi birer mikdar resm tahsis lazım geleceğine mebni bazar yerinde fûruht olunan hınta ve şairin beher kilesinden ve hayvanâtın lâıyığına göre beher reisinden ve kömür ve hatabın beher araba hamûlesinden ve sâir eşya ve erzakdan dahi münasibi vecihle resm-i ihtisâb tanzim oluna.."** denilmekte ve dükkân haricindeki mahsulleri ve alınacak vergiyi belirlenmektedir.¹⁰⁰ Bac, kantar ve kapan vergilerini içine alan bu grupta şehre gelen çarşı ve pazarlarda satılan eşya ve erzaklardan alınan vergiler bulunmaktaydı. Çoğunlukla yük başına (araba, deve, katır ve hama) tespit edilen ihtisâb rûsûmunun miktarı, malın cinsine göre değişir. Boya, balmumu, şeker, kâğıt, şal, kurşun ve barut, kav, mürdeseng, zırnıh, demir, sac, kına, çuha gibi yükte hafif fakat pahalı mallarda, katır yükünden 3 kuruş, deve yükünden 6 kuruş alınmaktadır. Kuru meyve, helva, haffafiye, sabun, üzüm, kahve vb. eşya ve erzaklarda ise deve yükünden 60, katır yükünden 30 para alınması öngörülmüştür.¹⁰¹ Şehre gelen yirmi günlük muhtelif eşya ve erzakın toplam ihtisâb rûsûmu, 2590 kuruş tutmuştu ki, 30 gün için bu rakamın ortalaması 3885 kuruş olmalıdır. Belirlenen rakam, dükkân ve benzeri ticari işyerlerinden alınan ihtisâb rûsûmunun iki katından fazladır. Yapılan bu tespit bize Sivas şehri ticarî potansiyelinin, üretim faaliyetlerine nazaran daha fazla olduğu sonucunu vermektedir.¹⁰² Ayrıca, ihtisâb rûsûmu içinde zikredilen resm-i arûs (evlilik), gayri müslim cizye kâğıtlarına göre, âlâ'dan 30 kuruş, evsat'dan 20 kuruş, ve ednâ'dan 10 kuruş olmak üzere tespit edildiğini ve zecriyye denilen içki vergisinin de ihtisâb rûsûmuyla birlikte alınmaya başlanıp, yaş üzüm yükünden 2 kuruş alındığını aynı kaynaktan öğreniyoruz.

İhtisâb rûsûmu dahilinde esnaftan alınan tüm vergiler Mansure askerleri için mukâta'at hazinesine gönderilmekteydi.¹⁰³ Yeni çıkarılan ihtisâb rûsûmu ile kurulan nezâret vasıtasıyla, birkaç verginin yed-i vâhîde ile toplanması sağlanmıştır.¹⁰⁴ Önceleri ihtisâb memurunun vezifesini yerine getiren subaşının ücreti olan 300 kuruş dahi, ihtisâb memuruna devredilmiştir. Sivas şehri ihtisâb memuru Ağacıkzade Mehmed Ağa, Sivas valisi tarafından verilen buyruldu ile görevlendirilmişti.¹⁰⁵

Tespit ettiğimiz bir başka şer'i vergi, Sivas haricinden getirilen hayvan çeşitlerinden alınan **"Bâc-ı Kırtıl"**dır. Bu vergi mukâta'at usulüyle ihâle olunmak suretiyle mülte-

100 SŞS.15,s.64-66.

101 SŞS.15,s.64-66.

102 SŞS.15,s.69.,

103 Y.Cezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım**, s.252.

104 Zira esnafa ilgili bac, kapan, kantar, dükkân yevmiyesi gibi vergiler ayrı ayrı iltizama veriliyordu.

105 SŞS.15,s.66.

zimlere verilmektedir. 1837 tarihinde iltizam eyleyen Asadır zimmî, Beratlu Avrupa tüccarlarının Erzurum ve Kars havalisinde satın aldıkları ve Sivas'a getirdikleri karasığır, camus ve diğer hayvanâtın bâc-ı kırtıl vergisini ödemekten kaçındıklarını şikâyetle bulunmuştur.¹⁰⁶

İki seneliğine iltizama verilmek suretiyle toplanılan Rüsûm-u Penbe de şer'i vergilerdendir. Dönemimiz öncesi İrâd-ı Cedîd hazinesine ayrılan penbe rüsûmu, yine iki seneliğine iltizama verilmektedir. Tokat, Bozok, Çorum, Amasya, Vezirköprü, Merzifon ve Sivas'a bağlı kaza ve köylerden hâsıl olan ve izinsiz olarak gelip geçen penbeden alınmaktaydı. Bu vergi daha çok ham pamuk çeşitlerinden (rişti penbe, kozalı penbe) farklı miktarlarda ve mart ayı girdiğinde toplanıyordu.¹⁰⁷ II. Mahmut döneminde ise, mart ayı başında, Sivas ve kazalarında (Mecidözü, Sivas İli, Kazabad, Gelmişad, Zile, Tokat, Taşabad, Hüseyinabad, Karahisar, Behramşah, Sunisa, İnalluballu, Şarkpare, Karayaka, Yıldızeli, Artukabad ve İlbelü) mukata'a usulüyle, Çaparzâde Süleyman Bey'e iltizam edilmişti (1809-1810 tarihlerinde). Vergi, ham pamuktan çok, pamuktan mâmul malları konu edinmekte, penbe alacası ve penbe bezinden ikişer akçe, penbe peştemalinden birer akçe, beledî yastığın beher çiftinden ikişer akçe resim alınmaktaydı.¹⁰⁸

Tekâlif-i şer'îye dışındaki vergiler, gencl olarak Tevzî Defterleri şeklinde düzenlenen ve bünyesinde menzil ücreti, ağnam bedeli, hizmet-i mübâşiriyye, imdâd-ı seferiyye, imdâd-ı hazeriyye, deve, arpa ve buğday bedeli, nühâs nakliyesi, vali tâyinatlari, konak kiralari, saray, taşhan ve mahkeme binası masraflari, şehre gelen bütün devlet ileri gelenlerinin masraflarini ihtiva etmektedir.

Tevzi defterleri genellikle 5-10 ayda bir meclis-i şer'îde, vali, kadı, vekili, fukara, ayan eşraf ve esnaf ihtiyarlarının iştirakiyle yapılan toplantıda düzenlenmekteydi. Bu toplantıda, yapılan masraflar ve devlet tarafından istenen vergiler hesaplanıp, köylere, mahallelere, kazalara ve esnafa taksim ediliyordu. Tespit edilen miktarlar ile tevzi ve taksim şekilleri bütün teferruatıyla sicillere kaydedilip, tevzi defterlerinin birer nüshası İstanbul'a gönderiliyordu.

Toplam vergi tutarı her zaman aynı olmayıp, yapılan tevziatta esnafa düşen miktar % 80 civarındadır. Dönemimizde yalnızca bir defa mahallâta fazla ayrıldığını tespit ettik.¹⁰⁹ Bizim buradaki ilgimiz, daha çok esnafa yönelik vergi miktarları olmaktadır. Es-

106 ŞŞS.19,s.251.

107 S.Savaş, XVIII. Yüzyılda Sivas, s.100-101.

108 ŞŞS.8,s.174.

109 1814 tarihinde Sivas'da çıkan isyanda (Şânizâde fitne olarak nitelendiriyor) şehirde meydana gelen masraf neticesinde mahallâta fazla vergi yükleniyor, bkz.ŞŞS. 10,s.52; Şânizâde Mehmed Ataullah, Şânizâde Tarihi, II, İstanbul 1290-1, s.394.

nafa düşen vergilerin esnafa taksimi, şehirde faaliyet gösteren esnaf gruplarını dükkân sayısı ve kazancına göre tespit edilen bindelere göre yapılmaktaydı. Esnaf bindesi, mevcut esnaf gücüne göre 1000 kuruştaki hisseleridir. Tevzi defterlerinde hesaplanan vergiler, bu binde hesabına göre bölünmekteydi. Esnaf bindeleri sicile kaydedilmiş olup, zaman zaman değişikliklere de konu olur. 1801 tarihinde esnaf bindeleri 882 kuruş üzerinden hesaplanırken, bu miktar 1833-1834 tarihlerinde 690 kuruşa inmiştir.¹¹⁰

Binde kayıtlarında şehirdeki her esnafın ismi geçmez; bazen 3 esnaf bir arada, bir isim halinde, her esnaf kendi bindeleri üzerinden vergi vermektedir. Esnafın iktisadi durumlarının iyi olmadığı zamanlarda, İstanbul'a arzuhal ile binde indrimi yapılması sağlanmaktaydı. Bazı esnaf grupları ise, kesim usulü ile senede iki defa (altı ayda bir) belli miktarlarda vergi vermektedirler. Genellikle, bu usulle vergi veren esnafın mâli durumunun bozuk olduğu müşahade edilmektedir. Mâli durumu iyiye giden esnafa ise, (Bu dönemde tek ve istisnâî bir örnek tütüncü esnafı) binde miktarı artırılmıştır.

II. Mahmud dönemi, savaşlar ve isyanlar açısından oldukça zor ve hareketli günlerin yaşandığı bir devirdi. Osmanlı- Rus harbi, Sırp isyanı, Yunan isyanı, İkinci Osmanlı- Rus harbi ve Osmanlı devletine büyük bir darbe vuran Mısır isyanı ardarda gelmişti. Savaş ve isyanların getirdiği ağır mâli külfet, Osmanlı devletinde olumsuz bir etki yaptığı gibi, buna paralel olarak Sivas şehrindeki esnaf gruplarının durumlarını da daha da kötüleştirmiştir.

II. Mahmud döneminde siyasi merkezileşmeyle beraber, mâli bir merkezileşmeye de gidilmiştir. Mültezimlerin gücünü kırmak için eyalet dahilindeki mukata'alar, vali ve ileri gelen devlet memurlarına iltizama verilmişti.¹¹¹ Fakat bu tip uygulamada valilerin aşırı zenginleşmesini sağlamış ve bazen bu tahakküm halka zulüm derecesine varmıştır. Bu dönemde Sivas Valisi Osman Paşa'nın bu sebeple malları müsâdere edilmiş ve kendisi başka yere sürülmüştü.¹¹² Müsâdere uygulaması da devlete yeni bir mâli kaynak oluşturmuyordu. Fakat bu usul, 1826'dan sonra kaldırılmıştır.¹¹³ Yine, II. Mahmut savaşlar nedeniyle sıkıntıya giden maliyeyi ferahlatmak amacıyla yeni kaynak için " **cihad îanesi** " kampanyası başlatmış, vezirler ve taşranın zenginleri "cihad îanesi " vermeye çağırılmıştır.¹¹⁴

110 SŞS.7,s.5,17,s.6,40

111 Bu sayede hem devlet idarelerine, mültezimlere karşı güç kazandırılacak hem de kâr peşinde koşan mültezimlerin halkı ezmesi önlenecekti. Ayrıca, idarecilerin halka yüklenen harcamaları (tekâlif-i şakka) azalacaktı, bkz. Y.Cezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım**, s.242.

112 SŞS. 10,s.113-130, paşanın yaklaşık 300.000 kuruş nakid parası mevcuttur.

113 II. Mahmud'un böyle bir karar almasına (Avusturyalı Baron Sturnar'ın ifadesine göre pişmanlık duyduğu) saltanatının son yıllarda tebasının zengilerini bir limon gibi sıkıdığı belirtilmektedir, bkz. Şerif Mardin, **Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi; 1838-1918**, Ankara 1962, s.7-8.

114 Y.Cezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım**, s.241.

Bütün bu çabalara rağmen 1808-1839 tarihleri arasında tevzi defterlerinde geçen vergilerin, esnaf üzerine oldukça fazla külfet getirdiği anlaşıyor. Aylık esnaf vergilerinin 4'er yıllık ara ile değişiminde büyük iniş ve çıkışlar olduğu görülmektedir.¹¹⁵ En fazla vergi veren, penbeci, haffaf, bakkal ve bezzaz esnaf grupları olup, toplam vergi içerisindeki oranları % 50'ye yakındır.

D- Sivas Esnafının Çöküşü

II. Mahmut dönemi, Osmanlı iktisadî hayatı bakımından önemli değişikliklerin yapıldığı, gerek ticaret gerekse üretim faaliyetleri açısından yeni ve köklü kararların alındığı bir dönemdir. Devletin ard arda girdiği savaşların mâli külfeti, çıkan isyanların olumsuz etkileri, iktisadî çöküntünün dahili sebeplerini teşkil eder. Diğer yandan, Avrupa'da sanayi inkılâbı yeni bir devir başlatmış,¹¹⁶ bu meyanda İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa devletlerinin üretimi artmış, pazar ve hammadde kaynağı ihtiyacı duymaya başlamışlardır. Birbirlerine karşı gümrük duvarlarını oluşturmaları, onları daha uzak ülkelere pazar ve hammadde arayışına itmiştir. Neticede iktisadî alandaki üstünlükleri siyasî alandaki başarılarıyla birleşip, Osmanlı devleti aleyhinde Serbest Ticaret Antlaşmaları imzalamalarına sebep teşkil etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca, imparatorluk dahilinde bazı yabancılar tarafından Osmanlı İktisadî düşüncesini liberalleştirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹¹⁸ Yapılan ticaret anlaşmalarıyla, Osmanlı dahilinde yabancı malların girişindeki artış hızlanmış ve bir kaç katına çıkmıştır.¹¹⁹ Bu artış sayesinde ki, zaten bir bocalama döneminde olan yerli sanayinde hızlı bir çöküş başlar. İngiliz ve diğer yabancı malları zengin tabaka için aranan lüks ve pahalı mallar iken, şimdi her vatandaş için aranan iyi ve ucuz mallar olmuştur. Bu durum birçok merkezde, bilhassa dokuma sanayinde âni bir çöküntü başlatmıştır.¹²⁰ Dokuma sektörü haricinde de aynı gerilemenin başladığı muhakkaktır.

II. Mahmut döneminde Sivas esnafı bütün meslekî dallarda üretim yapmakla beraber, genel olarak iktisadî kriz içindedir. Dükkân sayılarındaki azalma 1810-1840 yılları

¹¹⁵ Bkz. Tablo XIII.

¹¹⁶ Avrupa'nın inkişafının 1815-1825 yıllarında başladığı hakkında bkz. Ömer Celal Sarç, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat*, 1940, s.423-440,

¹¹⁷ Rusya ve İngiltere siyasi baskılarla bunu gerçekleştirmişlerdir, bkz. Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul 1986, s.191-235

¹¹⁸ A. G. Sayar, a.g.e. s. 191-235

¹¹⁹ H.İncik, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", s.1-66; Ö.C.Sarç, a.g.e. s.423-440; AlLe Genissel, *L'Ouvrier D'industrie en Turguie*, Beyrouth 1948, s.39-41; Sevim Ünal, "1830-1840 Yılları Arasında Türk-İngiliz Ekonomik İlişkileri", *VIII. TTK Bildirileri*, II(1981), s.1367-1376.

¹²⁰ H.İncik, "Osmanlı Pamuklu Pazarı", s.1-66.

arasında had safhaya ulaşmış, hatta bazı mesleklerde vergi muafiyeti tanındığı gibi bazıları vergi veremeyecek durumda olduklarından, tevzi ve taksim defterlerine isimleri kaydedilmemiştir.

Hammadde kıtlığı veya çok pahalıya temin edilmesi, satışlarda narhın düşük olması, vergi arışları, esnafın perişan olmasına sebep teşkil etmiştir.¹²¹ Ayrıca dışardan gelen yabancı malların imparatorluğu istilasını, esnafı olumsuz yönde etkilemiştir. Şehir esnafı sürekli İstanbul'a (Padişaha) arzuhal gönderip perişan hallerini dile getirmişler, vergilerin indirilmesini ve narhların yükseltilmesini istemişlerdir. Gelen cevaplar, bu durumun düzeltilmesi yönünde olmuştur. Şehir esnafının en kalabalık bölümünü teşkil eden ve vergi yükünün çoğunu çeken penbeci esnafının İstanbul'a gönderdiği bir arzuhalde "**.. Bu kulları penbeci esnafından olup esnafımız birkaç sene mukaddem seksenden müteceviz dekâkin olup üçyüzyetmiş gurus bazargândan penbe iştirâ olunup ve astarın beşer gurusu narhı olduğundan bir vecihle idareye liyakatimiz kalmayup ve el-yevm esnafımız sekiz on dükkândan ibaret olmağla zarâr-ı külliye düçâr ve perişan rûnümâ olmağın hasbeten lillahi teâlâ keyfiyet bu vecihle idüğü mâlumen ilm-i devletleri buyruldukta astarın beher zirâin birer para ve penbeye dönder para zam buyrularak..**" ifadesiyle hallerini ve isteklerini belirtmişler, padişah bu durum üzerine penbeci esnafının dileğini kabul edip, fiyatları artırmıştır.¹²² Fakat aynı esnaf sayısında devamlı düşme kaydedilmiştir.¹²³ 1824-1825 yıllarında tertip edilen tevzi defterlerinde vergi verebilecek güçleri olmadığından penbeci esnafına vergi yüklenmeyişi dikkat çekicidir.¹²⁴

Dokuma alanında, başka bir esnaf grubunun, bezzaz, basmacı ve boyacı esnafının şikâyetleri üzerine kadının valiye gönderdiği i'lâmda istenilen vergi indiriminin de kabul edildiğini görüyoruz.¹²⁵ 1818 yılında yapılan bu indirimden sonra 1825 yılında başka bir müracaatla yeniden indirim yapılmıştır.¹²⁶ Benzer olumsuz gelişmeler kavukçu esnafını da etkilemiş ve vergi veremeyecek hale gelmiştir. Şehirde dokuma üretimini gerçekleştiren esnaf gruplarının bu dönemde bir çöküş içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Diğer alanlardaki esnaf gruplarında aynı çöküntü gözlenmektedir. 1818 tarihinde çilingir esnafından sultana gönderilen arzuhalde "**.. Devlet-i ikbal ve saâdet-i iclâl ile sağ olsun, arzuhal kulları budur ki kulunuz çilingir esnafından olmâğla efendimi-**

121 Penbeci esnafında bu durum açıkça görülüyor. Bkz. Tablo XIV.

122 SŞS. 8, s.185.

123 SŞS. 9, s.20, 14, s.5.

124 SŞS. 13, s.124, 154, 14, s.17.

125 SŞS. 11, s.91.

126 SŞS. 14, s.2.

zin ma'lûm mahkeme-i şerif'i sicilinde akçe veriliyor şimdi hurdacı esnafı dağıldı bu fukara kulunuz onsekiz dükkân iken altı dükkân kaldık bu kulunuz ağalara halimizi ifade eyledik bu kulunuz reayâ olduğumuz ecilden değinmiyorlar benim efendim hurdacı esnafının gurusda on akçesi için gönül izânı çeküp mahbus oluyoruz efendimizden niyazımız budur ki mahkeme-i sicilden ref itdürüp.." denilmektedir.¹²⁷ Bu ifadeden hurdacı esnafın tamamen ortadan kalktığı ve faaliyetlerinin durduğu anlaşıyor. Aynı tarihlerde çilingir esnafının da 18 dükkândan 6 dükkâna düştüğü zikredilmektedir.

Şehirde faaliyet gösteren nalbant esnafı da sultana yazdıkları arzuhalde iâne isteyecek, nal ve mihın batmanının pahalı olduğu ve çıktıkları bir reis hayvan giyiminin ise ucuz olduğunu ifade ederek ücretlere zam ve vergilerinde indirim talebinde bulunmuşlardır. Sultan'ın kadiya gönderdiği cevabî yazıda, nalbant esnafının durumunun araştırılıp gereğinin i'lâm ile verilmesi tenbih olunmuştur. Esnafın bu isteği, şehir ileri gelenleri arasında huzûr-ı şer'îde görüşülüp bindelerinin üçte biri tenzil ve paylarına düşen verginin bir kısmı iâne edilmiştir.¹²⁸ Sivas şehrinde katırcılık yapan esnaf da aynı durumda olup, evvelce 20 nefer iken 1826 tarihinde 4 nefer kaldıkları ve vergi indirimi talep ettikleri şahede olunmaktadır.¹²⁹ Gıda ile ilgili mesleklerde de aynı durum gözlenmektedir. Düşüş en çok ekmekçi,¹³⁰ börekçi¹³¹ esnafı arasındadır. Görüldüğü üzere II. Mahmud döneminde, Sivas esnaf gruplarında hızlı bir çöküş başlamıştır.

127 SŞS.11,s.84.

128 SŞS.14,s.182.

129 SŞS.15,s.1.

130 SŞS.13,s.194.

131 SŞS.15,s.66,17,s.8,86,107.

4. BÖLÜM

PAZARLAMA VE TÜKETİM

A- Pazarlama

1. Ticaret Yolları ve Güvenliği

Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar döneminde Sivas, önemli bir ticaret merkezidir.¹ Bu ticarî potansiyelin başlıca sebebi şehrin ticarî trafiğinin önemli yollar üzerinde yer almasıdır.

Anadolu'da, anayollar üç kola ayrılmakta olup, bunlar sağ, sol ve orta kollar olarak gruplandırılmıştır. Sivas, Anadolu'yu baştan başa kateden doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının kavşak noktasında bulunuyordu. Böylece Sivas, güneyde; Antalya, Şam, Halep, Mısır, kuzeyde; Samsun ve Trabzon limanları vasıtasıyla İstanbul ve Kırım'a, doğuda; Erzurum ve Tebriz'e ve batıda, İzmir ve diğer anadolu şehirlerine bağlanıyordu.² Bu yollar üzerinde çok sayıda menzil, derbend ve kervansaray bulunmaktaydı.³

Belirlenen yolların Sivas ile bağlantısı, tamamen karayolu ile gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, ticari mallar ve ordu için istenilen her türlü emtiâ, kervanlarla taşınmaktadır. Kervanlar at, katır, eşek ve develerden meydana gelmektedir. Deve kervanları, daha çok düz arazide, katır, eşek ve daha seyrek olarak da atlar, dağlık arazide kullanılıyordu.⁴

Kervanlarda emniyet önemli bir husustur. Bu nedenle kervanlar, genellikle ücretli askerlerden oluşan muhafızların refaketinde yolculuk yapmakta ve geceleri nöbetçiler, soygunculara karşı dikkatli olmak zorundadır. Kervandan, kervanbaşı sorumlu olup bir veya iki yardımcısı bulunmaktadır. Kervandaki her tüccar, sahip olduğu deve ve atlar için kervanbaşına ücret verirdi.⁵ İnceleme dönemimizde, Sivas'tan da geçmiş olan Moltke, seyahati sırasında 400'e aşkın devenin bulunduğu bir kervanı, Fırat kıyısında gördüğünü anlatır⁶ ki, bu dönemde deve kervanlarının en yaygın nakliye araçları oldu-

-
- 1 O.Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, s.196-215; İlhanlılar dönemi için bkz. Claude Cahen, **Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler**, terc. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s.261-337.
 - 2 O.Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, s.201-202; Ayrıca R.Mantran, İstanbul,2, s.86-87; Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Osmanlı Araştırmaları**, II(1981), s.123-142.
 - 3 H.İnalcık, *The Ottoman Empire*, s.121.
 - 4 Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, Derleyen: S.Özbaran, İzmir 1984,s.140-141; Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul 1993, s.59-90.
 - 5 C.Orhonlu, **Şehircilik ve Ulaşım**, s. 143-144.
 - 6 Helmuth Von Moltke, **Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar, (1835-1839)**, terc. H.Örs, Ankara 1960, s.176

ğunu anlıyoruz. Ayrıca katır kervanları da aynı özelliğe sahip olup, İzmir'den al getirmek için katırcıların tüccarlar tarafından tutulduğu sicillerde geçmektedir.⁷ İhtisâbla ilgili belgede de katır ve deve yükü ifadesi yer alıyor.

Dönemimiz ve öncesinde, Sivas çevresinde aşiretlerin kervan ve tüccarlara saldırıklarını biliyoruz.⁸ Tüccarların yol güvenliği ve diğer bazı ihtiyaçların temini için, menziller ve menzil teşkilâtı faaliyet göstermektedir. Ticarî güvenliğin yanısıra İstanbul'dan gönderilen emirlerin zamanında yerine ulaştırılması, vergilerin İstanbul'a götürülmesi için anayollar üzerine menzilhâneler kurulmuştu.⁹ Menzilhâneler askerî seferler esnasında da büyük kolaylık sağlıyordu.¹⁰

Menziller, sancak idarecileri (metesellim ve mutasarrıf) tarafından 1 yıl süreyle ve çoğunlukla şehirde ileri gelen bir veya birkaç kişiye iltizama veriliyordu.¹¹ Menzillerin iltizama verilebilmesi için mârifet-i şer' (kadı), ayan ve eşrafın tasdik etmesi gerekiyordu. Menzilhanelerde, belirli sayıda beygir ve hayvanların ihtiyacı olan yem (arpa) bulundurmak şarttı. Ayrıca, güvenliği için bekçi ve dizdar, belli ücretler karşılığında görev yapmaktaydı.¹²

Menziller, 1824 tarihine kadar, menzilci adı altında iltizama verilmek suretiyle idare edilmiştir.¹³ Bu tarihten sonra Kiracıbaşılardan bu vazifeyi üstlendikleri görülmektedir. Altı ayda bir masraflar hesaplanıp, ona göre fiyat verilerek, menzilhâneler idare edilmeye başlanmıştır. II. Mahmud, ulaşımın verimli olması ve masrafların azaltılması amacıyla bu düzenlemeye ihtiyaç hissetmişti.

Menzilci veya kiracıbaşı masraflarını (ister iltizam veya nasb veya tayinle olsun) şehir esnafı karşılamaktadır. Altı ayda bir tevzi defterlerinde ayrı veya beraber olarak, yapılan masraf miktarları, esnaf bindeleri üzere taksim edilip toplanmaktadır.¹⁴ Toplanan miktarların kâfi gelmemesi durumlarında, menzil îanesi ve kiracıbaşı îanesi gibi ye-

7 SŞS. 12,s.4.

8 SŞS. 13,s.188

9 Musa Çadircı, "Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda "Menzilhâne ve Kiracıbaşılık", VIII. TTK Bildirileri, II(1981), s.1360.

10 Sivas çevresindeki menzilhaneler hakkında bkz. Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi menzilhânesi", İÜEF Tarih Dergisi, M.C.Ş. Tekirdağ Hatıra Sayısı, 1984, s.183-246; Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdaş Seferi Menzilhânesi", Türk Tarih Kurumu Belgeler, II/3-4(1965), s.37.

11 SŞS.16,s.186.

12 SŞS.16,s.6,64.

13 M.Çadircı, "Menzilhâne ve Kiracıbaşılık", s.1363; 1824 yılında menzillerin iltizam usûlüyle verilmesinin kaldırıldığı belirtildiği halde, 1833 tarihinde Sivas'da bu usûlün hâlâ devam ettiği görülmektedir, bkz. SŞS. 16,s.186, 1834 tarihinden itibaren ise, iltizam usûlünün katkısı anlaşılmaktadır, bkz. SŞS. 17,s.25,95.

14 SŞS.11,s.15;13,s.18,17;s.25,64,95,123,19; s.2.

15 SŞS.19,s.2; 20,s.13.

ni ücretler alınmaktadır.¹⁵

Menzilcilerin bulundurması mecburiyetinde olduğu arpanın, kıtlık nedeniyle az olmasından dolayı, kiracıbaşılığa kimsenin tâlip olmadığı da görülmektedir.¹⁶ Menziller haricinde, güvenliği temin ve تنها yerleri imâr etmek gayesiyle faaliyet gösteren derbendler de Sivas çevresinde mevcuttur.¹⁷

2- Tüccarlar

Şehir dışından malların getirilebilmesi için, ticaret yolları, bu yolların güvenliğinin sağlanması ve üzerinde faaliyet gösteren tüccarlar esas unsurdur. Tüccarlar, üretici ve tüketici arasındaki şehirler arası nakliyatı sağlayan birer aracı durumundadır. Bunların görevleri, şehirdeki hanlarda son bulmaktadır. Bu nedenle şehirler arası ticaret yapan tüccara "**Götürücü**", şehirde satış yapana "**Oturucu**" denilmiştir. Tüccarların bu faaliyetlerini, dağıtımın ilk safhası olarak nitelendirebiliriz. Dağıtımın ikinci kademesinde hanlardan alınan mallar veya yerli mâmüller dükkânlarda, pazarlarda tüketici eline geçmektedir.

İki bölümde gerçekleşen dağıtım ve pazarlama işini kimler ve nasıl yapmaktadırlar? Üretim bölümünde, Sivas haricindeki üretimin, şehir tüketiminde oldukça önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştik. Sicillerde tespit ettiğimiz 9 tüccar terekəsi, bize, şehir harici malların kimler tarafından getirildiği hakkında örnek bilgiler vermektedir.¹⁸ terekelerini tespit ettiğimiz tüccarlardan 3'ü Darende'li, 1'i Divriği'li, 1'i Kayseri'li, 4'ü İranlıdır. Dini durumları; 1'i zimmi ve diğerleri Müslümandır. Etnik dağılımı itibarıyla 1'i Ermeni, 4'ü Acem ve 4'ü Türktür.

İranlı tüccarlar Sivas, Tokat, İzmir ve İstanbul'dan aldıkları malları Sivas üzerinden İran'a götürmektedirler.¹⁹ Tüccarların alıp, İran'a götürdükleri mallar, çoğunlukla giyim- kuşam, kumaş çeşitleri, kahve ve tönbaki gibi mallardır.²⁰ Tüccarlar, Sivas hanlarında birer oda kiralayarak, Sivas ve çevresindeki malları toplamak için de kalmaktadırlar. Acem tüccarlarının götürmüş oldukları mallar olduğu gibi, Sivas'ta kullanılan İran mallarını da getirmiş olmaları mümkündür. Zira, Osmanlı haricinden gelenler arasında Acem malları ikinci sırada yer almaktadır. Sivas' a mal getiren diğer tüccarlar da, şehirde mevcut hanlardan Paşa Hanı, Şeyh Hanı, Bekirçavuşoğlu Hanı, Küçük Han veya Basmacılar Hanı'nda birer oda kiralamak suretiyle şehir haricinden aldıkları malları

16 SŞS.16,s.154.

17 S.Savaş, **XVIII. Asırda Sivas**, s.67.

18 Tüccar terekeleri hakkında bkz. İkinci Bölüm dipnot 81.

19 SŞS. 12,s.4;11,s.195.

20 SŞS.11,s.195;12,s.4,15;13,s.188.

satmaktadırlar. Tüccar mallarının menşei daha çok Halep, Şam, Hama, Antep, İstanbul, Tosya, Üsküdar ve Merzifon şehirleridir. Miktar ve çeşit açısından en fazla malın Halep'ten geldiği görülmektedir.²¹ Yabancı mallarda ise, Hind, İngiliz ve Amerikan malları tüccar terekeleri içinde yer almaktadır. Amerikan ve İstanbul menşeli malları bir zimmî tüccar getirmiştir.²² Tüccarların, han odalarında sahip oldukları eşyaların menşei hakkında tespit ettiğimiz bilgiler. Sivas'a hangi bölgelerden mal geldiğini gösteriyor. Müslüman tüccarlar, daha çok Osmanlı dahilinden mallar getirdikleri halde, zimmi tüccarlar yabancı malları satmaktadırlar. Osmanlı genelinde de, yabancı tüccarlarla, Osmanlı tebası zimmilerin, yabancı malların alım-satımıyla uğraştıkları dikkat çekicidir. II. Mahmud, bu tüccarlara karşı Hayriye (beratlu) tüccarlarına bazı imtiyazlar vermek suretiyle, yerli bir tüccar grubu oluşturmak istemiştir.²³

Şehir haricinden gelen ipek ve pamuk çeşitleriyle ilgili iki belge, bize enteresan malumatlar veriyor. İpek, eyâlet dahilinden, yani Tokat'dan gelmektedir. İpeğin Sivas'taki satış fiyatı tespit edilirken, Tokat'tan alış fiyatı, Sivas esnafının kârı ve Sivas'ta alınan salyane, belirtilmektedir. Adana'dan gelen pamuğun fiyatı ise, Adana'dan alış fiyatı, Adana ihtisâb vergisi. Adana -Sivas arasındaki kira bedeli, tüccara kâr, Sivas esnafına kâr ve Sivas salyanesinin toplanması suretiyle tespit edilmektedir. Görüldüğü gibi, eyâlet dahilinden gelen mallara, sadece esnaf kârı eklenirken eyâlet haricinden gelen mallara bunlardan başka yol masrafı ve tüccar kârı eklenmektedir. Demek ki, eyâletler arası ticaret, toptancı tüccarlar vasıtasıyla yapılırken, eyâlet dahilinde üretilen mallar, şehir esnafının kendi imkânları ile getirilmektedir.²⁴

Toptancı tüccarlarca getirilen malların şehir esnafına dağıtım yeri hanlardır. Tüccar terekeleri incelendiğinde, şehirde birçok kimseden alacaklı oldukları görülmüştür. Bundan, toptancı tüccarların, şehir esnafına krediyle mal sattıkları neticesi çıkarılabilir.²⁵

Yakın kazalarda üretilen yaş meyve ve sebze, bakkal esnafı ile merkepçi esnafının ortak çalışmasıyla şehre getirilmektedir. İlgili belgede "**Medine-i Sivas'ta vâki merkepçıyan kulları bundan akdem bakkal esnafı ahalilerinin her birinden otuzar kırkar ellişer kuruş deyn alub kazalardan meyve götürüb dâyinlerine bey' idüb...**" denilmektedir²⁶ ki, çevre kazalarda üretilen diğer malların da benzer şekillerde Sivas'a

21 SŞS.10,s.134.

22 SŞS.19,s.224-226.

23 Musa Çadırcı, "II.Mahmud Dönemi'nde Avrupa ve Hayriye Tüccarları", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara 1981, s.237-241; Ayrıca, Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Türkiyesinde Gayri Müslimler, Kapitülasyonlar-Beratlu Tüccarlar-Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, Ankara 1983, s.82,96-99.

24 SŞS.16,s.173-174.

25 SŞS.10,s.134.

26 SŞS.1,s.267.

getirildiği düşünülebilir. Diğer vilâyetlerden getirilen sebze ve meyveler, Kapan Hanı'nda bakkal esnafına bazarbaşı vasıtasıyla dağıtılmaktadır. O dönemde Kapan Hanı, bugünkü toptancı halinin fonksiyonunu icrâ ediyordu.

3. Şehir İçi Dağıtım

Şehir esnafının yaklaşık % 20 'si yalnızca alım-satımla uğraşan küçük tüccar veya satıcılardan oluşur.²⁷ Ayrıca üretici esnaftan birçoğu aynı zamanda ürettiğini sattığı gibi, alım-satımla da uğraşmaktadır. Bu esnaf gruplarının faaliyeti, büyük tüccarın, hanlara getirmiş olduğu malların tüketiciye ulaştırılmasından ibaretti. Yani, bir nevi aracıdırlar, malın mahiyetinde bir değişiklik söz konusu değildir. Pazarlamanın ikinci safhasını hem satıcı esnaf, hem de üretici esnaf gerçekleştirmektedir.

Satış şartlarından önce, alım-satımla iştigal eden esnafın hangi adlarla faaliyet gösterdiklerine ve özelliklerine kısaca değinmek gerekiyor; alım-satımla uğraşan küçük tüccar vasıflı esnafın büyük bölümünü, gıda üzerine çalışan bakkal, canbaz, celeb, kel-leci, kasap, paçacı, sebzevatçı, tuzcu, enfiyecî, duhancî, saka gibi esnaf grupları teşkil etmekteydi. Bunların dükkan sayısı, genel rakamın çoğunluğunu teşkil ediyor.²⁸

Çoğunlukla bu tip meslekler uzun süreli eğitimi gerektirmeyen ticarî faaliyetlerdir. Alım-satımla uğraşan ikinci büyük esnaf grubu, her türlü eski ve yeni eşya alıp-satan oturakçı, eskici, hurdacı, çerçi ve dökmevidir. Bunlardan oturakçı esnafı ilginç özelliklere sahiptir. Eski ve yeni eşya alıp-satan oturakçı esnafı, Sipah bazarında faaliyet gösteriyorlardı. Tellallar vasıtasıyla satılan eşyalar, açık artırma usulüyle satın alınmaktadır. Genellikle, ölen şahısların bıraktıkları eşyaların mirasçılar tarafından paylaşılması için Sipah bazarında tek tek satılan eşyaların, bir veya birkaç oturakçı arasında alınıp satıldığı görülmektedir.²⁹ Tellallar yaptıkları bu hizmet karşılığında % 1 oranında ücret alıyorlardı.³⁰

Ayrıca saatçi, kitapçı gibi esnaf grupları, alım-satımla uğraşan ve daha çok Sivas haricine oagımlı çalışan iş kollarıdır. Alım-satımla uğraşan esnaf gruplarının mal temini, yukarıda belirtildiği gibi hanlardan veya bir başka esnaftan ve daha çok eşit paylaşma şeklinde olmaktadır.³¹ Anlaşılan odur ki, gerek üretim kademesinde, gerekse alım-sa-

27 Bkz. Tablo VIII.

28 SŞS.15,s.66.

29 Oturakçı esnafı terekelerinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Bkz. ikinci Bölüm Dipnot 81: İstanbul Tellâl esnafı aralarında anlaşmak suretiyle malları ucuz olarak esnafa aldıyorlardı, bkz. Ahmet Refik, **Onuncu Asırda İstanbul**, s.110.

30 SŞS.11,s.76;Ayrıca, R.Mantran, **İstanbul**, 2,s.80.

31 SŞS.4,s.24; Ayrıca İstanbul için bkz. Ahmet Refik, **Onuncu Asırda İstanbul**, s.81.

tım esnasında eşit paylaşım çoğunlukla uygulanmaktadır. Bu noktadan itibaren satış işlemlerinde devletin kontrolü başlamakta ve narh usulü ile, şehir içi esnafının temin ettiği mal, satışa sunulmaktadır.

B- Tüketim

1. Fiyatların Tesbiti ve Kontrol

Malın parakendeci veya üretici elinden, tüketiciye geçmesinden evvel fiyat tesbiti yapılır. Fiyatlar, kişileri olduğu kadar toplumu ve devleti de ilgi sahasına çekmiş önemli bir meseledir. Kişinin ve toplumun ilgisini; iâşesini daha ucuza ve rahat bir şekilde temin edebilme bakımından çekmektedir. Devlet ise, kendi otoritesinin devamı ve tebâsına rahat bir hayat sürdürmek bakımından fiyatlarla ilgilenmek zorundadır.

Fiyat, bir mal veya hizmetin başka bir mal veya hizmetle değişim oranıdır. Malın fiyatı denildiğinde, o malın bir biriminin piyasadaki değerinin para ile ifadesi anlaşılar.³² Narh ise, bir mal veya hizmet için ilgili makamların tespit ettiği fiyattır.³³ Bu tespit, sadece fiyat üzerine değil, ölçü ve kalite üzerinde de olmaktadır. İslâm hukukçularının aksine Osmanlılar, halkın refahının sağlanması hususunda narha büyük önem vermişlerdir.³⁴ Mesalâ, devlet merkezinde, sadrazamın yapması gereken en mühim işlerinden biri de, narhları kontrol etmek ve İstanbul'da iâşe buhranlarının önüne geçmektedir.³⁵ Fakat, yüksek devlet makamlarının alâkası ne kadar büyük olursa olsun, fiyat işlerinin tanzimi hususunda, umûmiyetle kadıların vazifelendirildikleri görülmektedir. Kadılar da narh işini kimseye danışmadan kendi başlarına yapamazlar; çoğu kere kadılar, esnafın oy birliği ile kabul ettiği fiyatı tescilden ileri gitmeyen bir fonksiyonu icrâ ederlerdi.³⁶ Nitekim Sivas'da meclis-i şer' de, kadı huzurunda toplanan ulemâ, sulehâ, ayan- eşraf, vekil-i fukarâ ve diğer esnaf ihtiyarlarının ittifaklarıyla fiyatlar tespit edilip, es'âr defterlerine kaydediliyordu.³⁷

32 Besin Üstünel, **Ekonominin Temelleri**, İstanbul 1969, s.176.

33 M.S.Kütükoğlu, **Osmanlılar'da Narh Müessesesi**, s.3; Ayrıca bkz. Halil Sahillioğlu, "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **BTDD**, S.1 (1967), s.36-40.

34 M.S.Kütükoğlu, **Osmanlılar'da Narh Müessesesi**, s.4-7; Lütfi Paşa, **Asafnâme**, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1982, s.20; **Koçi Bey Risalesi**, haz. Zuhuri Danışman, Ankara 1985, s.151-152.

35 Ö.L.Barkan, "Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbiti", s.326-340.

36 G.Bear, "Functions of Turks Guilds", s.28-50; Kadının görevleri hususunda bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", **AİD**, 9/1(1976),s.95-107.

37 **ŞŞS**.18,s.134, "**Ber vech-i esnaf cümle mârifetleri ve mârifet-i şer'le tayin ve tahsis kılınan es'âr defteridir**".

Fiyatların değişmesi veya çoğunlukla artışı, fertlerin ve devletin istemediği halde çeşitli sebepler neticesinde ortaya çıkan olumsuz bir gelişmedir ki, bu artışların sebeplerini siyasî, iktisadî ve tabiî olarak tespit etmek mümkündür; Tabiî sebepler; kuraklık, şiddetli soğuklar ve diğer tabii afetler neticesinde mahsulün az olmasıdır.³⁸

Siyasî sebepler ise, harpler ve devletin üretim konusundaki politikasıdır. Harpler, fiyat artışlarına üç yönden etki eder: Üretim alanında çalışanların harbe katılması, ordunun ihtiyacı olan ve mal verginin normal vergilere ek olarak toplanması ve nakliyenin askeri sebeplerden dolayı aksaması. İktisadi sebeplerin fiyat artışına tesiri, fazla kazanç hırsı ve para ayarının bozulması gibi sebeplerle görülür. Ayrıca fiyatlara etki eden faktörler arasında mahalli özel piyasa şartları malın değişik kalitesi, her bölge için ayrı ölçüklerin kullanılması ve mevsim farklılıkları sayılabilir.³⁹

Şehir nüfusunun çokluğu ve nakliye gibi hizmetlerin zamanında ve tam olarak yapılması fiyat artışlarını etkilemekte, kısaca fiyatlar mal arzına ve bu mala olan talebe, ayrıca para ayarındaki değişiklikler ile devletin bu konudaki politikasına bağlı kalmaktadır.⁴⁰

Verilen fiyatlarda, malın mâliyeti hesaplandıktan sonra, üzerine % 10 veya iş güçlüğü olan mesleklerde %20 kâr haddi eklenmektedir.⁴¹ Meselâ Sivas'a Tokat'tan getirilen ipek ve çeşitleri için Kazzâz esnafına % 10 kâr verilmekteydi.⁴²

Esnafın sattığı mamüllere verilen fiyatların kontrolü, ihtisâb ağası ve kadı tarafından yapılmaktaydı. Muhtesip, bir nevi zabıta memuru özelliğine sahipti. Görevleri; esnafı kontrol, ceza ve ihtisâbla ilgili resimleri toplamaktır.⁴³

Muhtesip tayini, önceleri iltizam usûlüyle oluyordu. 1816 tarihinde, Sivas Kazası muhtesibi Kapıcıoğullarından altıbin akçeye hisse olmak üzere mutasarrıf olan " **Hüseyin Bevvab oğlu İbrahim bilâ veled fevt olub ihtisâb mahlûl olmağla...**" yerine berât verilmek suretiyle Mustafa, muhtesip tayin edilmiştir.⁴⁴ 1827 tarihinde konulan

38 Bkz.M.S.Kütükoğlu, "1009(1600) tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, (1978),s.3.

39 Ö.L.Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Belleten**, **XXXIV(1970)**, s.557-607.

40 Dönemimizde kullanılan 1 kuruş: 40 para: akçedir. Akçe, değerinin düşmesi ile genelde kullanılamaz hale gelmişti.

41 M.S.Kütükoğlu, **Osmanlılar'da Narh Müessesesi**, s.16; H.Sahillioğlu, "1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", s.36-40.

42 **ŞŞS.16**,s.176.

43 Muhtesip ve menşei hakkında bkz. Y.Ziya Kavakçı, *Hispe Teşkilâtı*, Ankara 1975, s.42-43; Osmanlılar'daki durumu hakkında bkz. M.Galib, "İhtisab Ağalığı", **TOEM**, **I(1327/1909)**, s.569-484, 640-648.

44 **ŞŞS.10**,s.37.

ihtisâb ağalığı ile "... medine-i mezbureye taraf-ı devlet-i aliyyemden muhtesip nasb ve tayiniyle ..." yeniden bir düzen getirilmiştir.⁴⁵ Aynı belgede muhtesibin vazifeleri; eşya ve erzak fiyatlarına uyulması hususunu zaman zaman kol gezip kontrol etmek, terazi, kantar, mikyal, arşun ve endâzelere dikkat ederek noksan ölçüp tartanları deynek, mahpus yahut kadı vasıtasıyla kal'aya mahpus ederek cezalandırmaktır. Nefsini ıslah eyledikten sonra tahliye edilenlerden para cezası alınmayacağı da belirtiliyor.⁴⁶

2- Çeşitli Erzak ve Eşya Fiyatları

Şehirlerde kullanılan veya tüketilen eşya ve erzâkın tüketici ile buluşması, fiyat (narh) tespitinden sonra, satışa sunulmasıyla mümkün olur. Osmanlı şehirlerinde, bilhassa İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde fiyatlar, ihtisâb kanunları, narh defterleri veya Sivas'ta olduğu gibi kadı sicillerine es'ar defteri şeklinde kaydedilir.⁴⁷

Tespit edilen narhlar, Sivas Şer'iye Sicillerinin bazılarında ve genellikle son bölümlerinde topluca yazılıdır.⁴⁸ Kayıtlarda, önce esnaf ismi (es'âr-ı habbazân, es'âr-ı kassabân) ve alt alta miktarı ve fiyatı yazılmıştır. Her malın, miktar ve fiyatı hizasına verildiği tarih kayıtlıdır. Bazı esnaf, tamamen kendine has malları ihtiva eden bölümde yazıldığı halde, bazıları birkaç esnafa birlikte zikredilmiştir. İnceleme dönemimizde en fazla 14 esnafın mallarının narhları verilmiştir. Esnaf içerisinde en fazla mal alıp satan bakkal ve haffaf esnafıdır. Narh veya es'âr defterleri haricinde, tereke defterleri ve alım-satım vesikaları ile de şehir halkının kullandığı veya tükettiği çeşitli eşya ve erzakın fiyatları hakkında malumat edinilebilmektedir.

a- Yiyecek Fiyatları

Osmanlı Devleti, halkın refahı için, yiyecek, giyim-kuşam gibi bazı mamüllerin dahil olduğu, zarûri ihtiyaçlara narh vermek suretiyle, bu malların fiyatlarını kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Sicillerde, narhlara geçen maddelerin çeşit veya cinslerini tayinde, zaruret ön planda yer aldığı gibi, bazı mallarda örf, âdet ve iklim gibi faktörler tayin edici rol oynarlar. Zarurî ihtiyaç maddelerinden ekmek ve benzeri çeşitleri, narh defterlerinde ilk sırada yer almaktadır. Narh yazımı sırasında ikinci olarak kasap esnafının sattığı et çeşitleri ve

45 SŞS.15,s.64-66.

46 SŞS.15,s.64-66.

47 Sivas harici şehirler için bkz. İkinci Bölüm Dipnot 76..

48 Sivas es'âr defterleri ise; SŞS. 8,s.181-184; 11,s.185-186; 10,s.182;12,s.137-138, 13,s.198; 14,s.178-179; 16,s.173-179,; 18,s.134-135.

OSMANLI DÖNEMİ SİVAS ŞEHİRİ VE ESNAF TEŞKİLÂTI

TABLO - XV

NARH KAYITLARI

ES'ÂR-I HABBAZÂN	1808-1812	1818-1821	1822-1825	1825-1833	1834	1836-1839
	Ort.	Ort.	Ort.	Ort.	Ort.	Ort.
Nân-ı Âzîz-i Has	28	41.5	62.5	59	26	19
Nân-ı Âzîz Harcî	35.5	49	69.5	59.5	-	-
Börek	14.5	29.5	38.5	32.5	14.5	14.5
Beksimet	18	32.5	24	35	21	27.5
Dakika-i Has	22.5	12.5	8.5	16	22	27
Kadayıf	-	-	17.5	16	36	42
Tava Bişirmesi	-	-	-	5	10	12
Sini Bişirmesi	-	-	-	8	12	15
Köz Bişirmesi	-	-	-	10	15	15
Kepek	-	-	-	14	-	-
ES'ÂR-I KASSABÂN						
Lahm-ı Ganem	30	-	19	25.5	44	45
Lahm-ı Bakar	15	-	9.5	13.5	24	24
Lahm-ı Ma'z	30	-	-	-	-	-
Kuyruk	40	-	53	70	140	140
Ciğer	-	-	-	-	12	-
Mümbar	-	-	-	-	10	10
Kelle	-	-	-	-	12	-
Sığır Dili	-	-	-	-	-	40
Çene	-	-	-	-	-	15
Camız Dili	-	-	-	-	-	60
ES-ÂR-I DUHANCİYAN						
Kazabâd Duhanı	56.5	-	50	50	-	-
Taşabâd Duhanı	-	-	71	88	-	140
Samsun Duhanı	-	76	79	90	-	200
Zile Duhanı	-	-	50	50	-	-
Kahve	-	340	380	380	-	440
ES-ÂR-I BOSTANCIYAN						
Kelle Soğan	9.5	5.5	6.5	11	12.5	16
Sarımsak	55.5	28	25	31.5	100	-
Fasulye	-	-	-	15	-	-
Kabak	-	-	5	-	-	-
Şalgam	-	-	-	-	16	-
Lahana	-	-	-	-	60	-
ES'ÂR-I MUMCIYAN						
Şem-i Asel	600	320	340	360	-	720
Şem-i Revgan	120	66	69	92.5	120	140
Çiğ Yağ	60	33	34	-	-	-
<p>NOT: Nân-ı âzîz-i has ve nân-ı âzîz-i harcî'de verilen rakamlar dirhem, kıymeti 1 para. Kahvede verilen rakamlar para, mikdar 1 batmandır. Diğerlerinde verilen rakamlar para, mikdar 1 kıyyedir.</p>						

kuyruk yağı vb. , üçüncü sırada bakkal esnafının sattığı yağ ve kuru ihtiyaç maddeleri yer alır.

Burada yiyecek maddelerinin toplu halde fiyatları ve fiyat seyrini vermeye çalışacağız. Narh tesbiti mevsimlere göre değiştiği gibi, bazı aylarda birkaç defa veya senede dört beş defa yeniden ayarlanmaktadır.⁴⁹ Fiyat değişikliği, diğer aylarda muhtelif sebeplerden dolayı yapılırken, bilhassa Şaban ve Ramazan aylarında halkın Ramazan ayını rahat geçirebilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca erzâkın cinsine göre, yıl içersindeki fiyat ayarlamalarının sıklığı değişiklik arz ediyor: Mesela, un, börek, ekmek gibi yiyeceklerin fiyatlarında, diğer mamüllere göre daha sık değişiklik söz konusudur. Pirinç veya bulgur gibi yiyeceklerde ise, senede normal zamanda bir defa fiyat verilmektedir. Kasap esnafının sattığı koyun, sığır eti ve kuyruk yağına da yaz veya kış mevsimine göre senede iki defa narh verilmektedir.⁵⁰

Zarûri ihtiyaçların başında gelen ekmek ve börek narhları bazı senelerde " es'âr-ı habbazân" ismi altında birlikte verilmiştir. Bazı senelerde " es'âr-ı etmekçiyân" ve "es'âr-ı börekçiyân" adıyla ayrı ayrı kaydedilmiştir.⁵¹ Ekmekçi taifesi iki kalitede harcî ve has olmak üzere ekmek üretmektedir. Bu durum 1831 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren piyasada yalnızca has ekmek cinsi görülmektedir. Ekmek fiyatlarının tesbitinde para sabit tutularak, ağırlık değiştirilmektedir.⁵² 1808-1812 yıllarının ortalaması 28 dirhem (89.8 gram) ekmek 1 paradır.⁵³ Bu tarihlerde âni ve oldukça fazla sayılabilecek bir artış olmuştur.⁵⁴ Dönemin siyasî olaylarından, bilhassa Osmanlı-Rus harbinin fiyatları büyük oranda yükselttiği söylenebilir. Aynı tarihlerde, esnaf vergisinin aylık oranının, ekmek fiyatlarında olduğu gibi artması, bu hükmü destekliyor.⁵⁵ Diğer yandan ekmek fiyatlarının bu âni yükselmesini takiben 1822-1825 yıllarında fiyatlarda bir düşme başlamış, hatta bu düşüş yüzde altmışı geçmiştir.⁵⁶ Bu tarihlerde 1 paraya 62.5 dirhem (200 gram) ekmek alınabiliyordu. 1825-1833 arası nisbeten artmaya başlayan ekmek fiyatları 1836-39 döneminde, 1822-1825 dönemi fiyatlarına göre üç katına çıkmıştır. Bu yıllarda ikinci artışın başlamasına 1818-29 Osmanlı-Rus savaşı ve ardından 1831 yılında başlayan Mısır meselesi sebep olmuştur. Bu tarihlerde, fiyatlarda % 300'e varan artışlar olmuştur. II. Mahmud döneminde yapılan sikke ayar-

49 SŞS. 8,s.181.

50 SŞS.13,s.194;16,s.178; 14,s.178.

51 SŞS. 8,s.181'de "es'âr-ı habbazân", 16,s.174 ve 18,s.134'de ayrı ayrı geçmektedir.

52 Bkz. Tablo XV.

53 Bkz. Tablo XV.

54 Dönemimiz öncesi fiyatları hakkında bkz. S.Savaş, **XVIII.Yüzyılda Sivas**, s.89-91; Artışlar için bkz. Tablo XV.

55 Verginin artması fiyatları da artırmaktadır. Bkz. Tablo XIV. ve XV.

56 Bkz. Tablo XV.

OSMANLI DÖNEMİ SİVAS ŞEHİRİ VE ESNAF TEŞKİLÂTI

TABLO - XVI

NARH KAYITLARI

ES'ÂR-I BAKKALÂN	1802-1812	1818-1821	1822-1825	1825-1833	1834	1836-1839
Asel-i Musaffa	162	86.5	89	113.5	180	220
Revgan-ı Sade	174.5	86.5	92.5	125.5	240	200
Pirinç	79.5	33.5	27	40	180	120
Bulgur	24	16	6	6	-	-
Tagar Bekmezi	46	29	32	42	88	90
Ayıntab Bekmezi	66.5	34	35	36	-	90
Çalma Bekmezi	52	38	39	51	108	-
Şıra Üzümlü	27	-	-	-	-	-
Banma Üzümlü	56.5	80	30	34	-	96
Behisni Üzümlü	50	68	24.5	33	76	80
Aladağ Üzümlü	58.5	33.5	32	52	84	88
Haleb Sabunu	276	149.5	133.5	144	280	380
İzmir Sabunu	253	121	99	105	280	380
Nazilli İnciri	73	38.5	46.5	75	100	132
Hurma	122	72	82	100	-	-
Badem	300	141	140	160	400	400
Kışniş	70	32	24	58.5	110	140
Ayva Perveri	58	24	24	24	86	100
Konuk Eşkisi	-	-	-	-	-	-
Sumak	30	-	-	-	-	-
Üzüm Besdili	63	26	26	26	-	120
Bademli Besdil	64	26	26	50	-	-
Dut Bestili	53	26	29.5	41.5	-	80
Fındık	56.5	25	25.5	31	-	76
Fındık İçi	95.5	50.5	50	54	-	200
Çeviz İçi	61.5	32	38	44.5	86	88
Tahin Helvası	132	68.5	78	93.5	180	220
Ceviz Helvası	78.5	53	63	74.5	120	160
Sarı Çir	48	21	24	30	-	-
Kara Çir	32	12	11	17	40	-
Amasya Elma Kuru	-	-	19	-	-	42
Kızılak Kuru	19	10	10	13	30	36
Armud Kuru	18	13	12	16	28	30
Dut Kuru	33	20	17.5	28.5	48	49
Sucuk	66	53	64	56	110	120
Keçi Boynuzu	62.5	17	22	28	-	-
Nohut	27	10	19	20	36	48
Leblebi	55.5	17	22	25	-	66
Zeytin	100	63.5	58	66	140	150
Zeytin Yağı	148	148	148	211.5	-	440
Bastırma	58	34	36	43	130	100
Bezir Yağı	130	72	78	86	120	200
Milh	48	38	35	34	55	-
Kına	112	129	92	180	200	320
Şab	112.5	-	51	56	53	75
Fasulye	29.5	-	13	21	36	45
Kebap Yağı	108	-	-	-	-	-
Dut Bekmezi	-	24	25	68	68	91
Kayısı	-	66.5	60	-	130	100
Ürgüb Çiri	-	-	-	-	86	80
Tulum Peyniri	-	24	23	40.5	80	60

lamalarının sıklığı da, fiyat artışlarında etkili olmuştur.⁵⁷

Börekçi esnafı ise, börek, beksimet, dakik-i has (un), kadayıf, tava ve sini bişürmesi, köz bişürmesi ve kepek. satmaktadır. Burada 1 kıyye (1.282 kg) sabit tutulmak suretiyle para miktarı değiştirilmektedir. Ekmek fiyatlarında meydana gelen artışların seyrini, börekçi esnafı mamüllerinde de aynen izlemek mümkündür. Börekçi esnafının bazı mamüllerine 1825'lerden itibaren narh verilmiştir.⁵⁸

Zarûri ihtiyaç olarak adlandırılan başka bir yiyecek maddesi de ettir. Bunlar, kayıtlarda geçtiği şekliyle koyun eti, sığır eti, bazı tarihlerde keçi eti ve kuyruktur. Ayrıca ciğer, mumbar, kelle, sığır dili, çene gibi muhtelif sakadat da satılmaktadır.⁵⁹ Yaz ve kış mevsimlerine göre, senede iki defa narh verilen et mamüllerinin, 1808-1812 yıllarında ortalama 1 kıyyesi 30 para iken, 1822-1825 yıllarında 19.5 paradan satılmıştır. Ekmek fiyatlarının artış ve eksilmelerindeki seyir; et fiyatlarında da görülür. Sığır etine, koyun etinin yarısı olarak narh verilirken, kuyruk yağı, şehir halkının yemeklerde kullandığı en ucuz yağ olmaktadır.⁶⁰ Halkın kullandığı revgan-ı sade (sade yağ) veya günümüzde sarı yağ olarak tanımlanan hayvani yağ 1808-1812 tarihlerinde 1 kıyyesi 174.5 para iken 1836'da 200 para, olmuştur. Zeytin yağının sade yağdan da pahalı olması, halkın kuyruk yağına rağbet etmesine sebep teşkil etmiştir.

Sivas şehrinde gıda kültürünü - yani tüketimin yönünü- iklimin önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Şehir, uzun ve şiddetli kışlara sahne olması, halkın, bozulmadan saklanabilen gıdalara ve muhtelif tatlı ve kuru meyvelere (üzüm, kayısı, dut, erik, ayva, elma, armut, kızılcık, hurma ve bunlardan yapılan besdil, perver, çir, helva çeşitleri) ihtiyaç duyması tabiidir. Yine dayanıklı niteliğiyle kuruyemiş cinslerinden badem, ceviz içi, fındık, fındık içi, leblebi, keçi boynuzu gibi yiyeceklerin tüketimi yaygın ve bakkal esnafının sattığı ürünler arasındadır.⁶¹ Bakkal esnafının sattığı çeşitli malların fiyat seyri, ekmek ve et fiyatlarına paralellik arzeder.

b- Giyim-Kuşam Fiyatları

Mâmül giyim-kuşam malları hususunda, narh verilmeyişi, bizi mecburen bazı misaller vermekle yetinmeye sevk ediyor.⁶² Bu alanda istisnâ bir durum, narhı verilen ayak-

57 Mustafa Öztürk, **Orta Anadolu'da Fiyatlar (1785-1860)**, AÜDTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1985, s.37-39.

58 Bkz. Tablo XV.

59 Bkz. Tablo XV.

60 Bkz. Tablo XV.

61 Bkz. Tablo XV.

62 Bu alandaki dipnotlarımız, esnaf kıyafetleri ile ilgili bölümde verilmiştir, bkz, İkinci Bölüm Dipnot 79, 81.

kabı çeşitleri ile kazzaz esnafının sattığı bazı ipek ve iplik gibi emtiadır. Ayrıca penbe ve çeşitlerinin narhı da verilmiştir.⁶³

Baştan ayağa tabir edeceğimiz esnaf giyeceklerini, önce tümünün toplam fiyatlarını, bilâhare tek tek fiyatlarını vermeye çalışacağız. Dikkate alınacak husus, verilen eşyaların ölen bir esnafa âit, dolayısıyla kullanılmış olmasıdır. Esnaf kıyafetleri, sahiplerinin zenginlik derecesine göre fiyat ve çeşit farklılığı gösteriyor; kavuk, sarık, şalvar, cübbe, köhne entari, kuşak ve gömlektten mürekkeb Temürçi müslimin esvabının kıymeti 100 kuruştur. Aynı tarihlerde entari, sarık, kavuk ve bez gömlektten müteşekkil Bostancı Ahmed'in esvabı ise, yalnızca 48 kuruştur. Bıçakçı Hasan'ın ise kurt kürkü, şalvar, mintan, entari ve Tosyakârî kuşaktan meydana gelen kıyafetinin fiyatı 60 kuruştur. Daha geniş bir örnek grubunda fiyatlar şöyledir: Tuzcu Halil 25, Tütüncü Mehmed 206, Mumcu Abdülkadir 451, Oturakçı Osman Efendi 170, Oturakçı Abdullah 67, Oduncu Kara Ahmed 50, Bakkal İbrahim 98, Bakkal Mardros 200, Tüccar Ömer 453 ve Temürçi Agop 35 kuruşluk kıyafete sahiptiler. Yiyecek fiyatlarında görülen artış, giyeceklerde de görülmektedir.

Kıyafetlerin ayrı ayrı fiyatları verildiğinde ise, kavuk ve sarık 10 kuruş, yalnız sarık ise 7.5 kuruştur. Yine bu dönemde yeni yeni yaygınlaşan fes fiyatları 8 ila 11 kuruş arasında değişmektedir. Kadın baş örtülerinden, Üsküdar yapımı değirmenin 6 adedi 45 kuruş yani ortalama bir adedi 7.5 kuruştur.

Yazma yemeninin üç adedi 48 kuruş olup, bir adedi 16 kuruşa satılmaktadır. Hind menşeli dülbendlerin işlemeli olanı 40, sadeleri 20 kuruş civarındadır.

Gömlek fiyatları ise, eskilik ve yenilik durumu ile kumaş çeşidine göre farklılıklar arz etmektedir. Ucuz bez gömleklere (3 ila 6 kuruş arasında) karşılık, yünlü çuha gömlekler ortalama 25 kuruştur. Erkek ve kadınların ortak giyimi olan entari, çeşit olarak fazla olduğu gibi, fiyatları da farklıdır. Şam yapımı alaca entari 125 kuruş iken, gezi entari 30, kutnu entari 25, ve çit entari 9-11 kuruşa satılmaktadır. Erkek dış giyimi cübbelerin, çuha ve şal kumaştan olanlarının fiyatları 8 ila 80 kuruş arasında değişmektedir. Kadın ve erkeklerde yaygın bir giyim eşyası olan kuşak ve kemerler yine eskilik, yenilik ve yapım yerlerinin farklı olmasından fiyatları değişmektedir. Kaliteli ve pahalı olan Hama kuşakları 40-50 kuruş arasında satılırken, Diyarbakır kuşakları 20 kuruş civarında işlem görmektedir. Eski kemerler 3 kuruş iken, sim kemerler 18 kuruştur. Şal kuşaklar da 4-6 kuruş arasında alıcı bulmaktadır.

Kürk fiyatları da eskisinden yenisine ve hayvanın cinsine göre 20 ila 120 kuruş arasında değişmektedir. 10 ila 20 kuruş arasında değişen çakşıra karşılık çuha şalvar fiyat-

63 Bkz. SŞS. 5, s. 336

ları daha pahalıdır (15-50 kuruş arasında) . Tüccar malları arasında rastladığımız nakışlı Sivas çorapları yaklaşık 17 kuruş civarında satılmaktaydı.

Yemeni, pabuç, çizme ve mesh olarak dört ana grupta toplanan ve narhı tespit edilen yeğane mâmul giyecek, ayakkabı çeşitleridir.⁶⁴

1815 ve 1836 tarihleri arasında ayakkabı fiyatlarında % 100'ü aşan bir artış gözlenmektedir. Renk, kalite ve büyüklüklerine göre farklı çeşitleri ve fiyatları mevcuttur. Sarı, siyah ve çiçekli olarak muhtelif renkleri bulunan yemeninin beş, sekiz, oniki yaş ve dizgerdâne, uluorta, küçük battal, çeke battal, pekâlâ battal gibi, farklı çeşitleri, 1-11 kuruş arasında satılmaktadır. Benzer çeşitleri olan çizmeler ise, daha pahalı olup, 10-32 kuruş arasında değişik fiyatlar almaktadırlar. 5-10 kuruş arasında değişen mesh ve pabuç fiyatları, çizmeye göre daha ucuzdur.

64 Bkz. Tablo XVII - XVIII

NETİCE

İdarî taksimat itibariyle büyük bir Osmanlı eyâleti olan Sivas, iktisadî, sosyal ve kültürel hayat bakımından en canlı ve hareketli günlerini Selçuklu idaresinde yaşamıştır. Şehrin fizikî yapısı, fethi takip eden yıllarda Selçuklular tarafından şekillendirilmiş ve bu düzenlemede Orta Asya Türk şehri ve İslâm şehrinin geleneksel unsurları başlıca âmil olmuştur. XV. Asır başlarında Osmanlı idaresine geçen şehirde, Selçuklu döneminden kalan fizikî unsurlara (cami, mescid, medrese, zaviye, han, çarşı, hamam, vb.) yeni yapılar ilâve edilmekle birlikte, Sivas şehri köklü bir değişikliğe uğramamıştır.

Osmanlı dönemi boyunca Sivas şehrinde süregelen faaliyetler; Bilhassa Timur yıkımını sonrasında meydana gelen sosyo-kültürel ve ekonomik çöküntü, Osmanlı idarecileri tarafından 16. asır boyunca telâfi edilmeye çalışılmıştır. Âdetâ şehir yeniden imâr, iskân ve islâmlaşma faaliyetlerine sahne olmak suretiyle, yeni bir merkez haline getirilmiştir. Bu sayede şehrin demografik, kültürel ve bilhassa ekonomik hayatı canlanmaya başlamıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışmada, Sivas şehir merkezinde iktisadî faaliyetleri incelemeye çalıştığımız bölümlerde bu husus çok açık bir şekilde gözlenmiştir. Öncelikle şehir halkının ihtiyaçlarını karşılamak masadıyla faaliyet gösteren esnaf gruplarının ve iş kollarının çeşitliliği zengin ve farklı özellikler göstermekteydi. Buna rağmen üretim iç pazara hitap etmekte, Sivas dışından getirilen mallar ile ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır. 153 değişik meslek grubu ile faaliyet gösteren Sivas esnafının, coğrafî, yöresel ve iklime bağlı üretimi aynı zamanda Osmanlı geneliyle de uyum içerisindeydi.

Şehrin etnik bünyesindeki çeşitliliğin, esnaf gruplarına da yansımaları beklenen bir sonuçtu: şehir nüfusu içindeki müslim-gayr-ı müslim oranlarının hemen hemen esnaf içinde de aynı rakamlara varması bu fikrimizi doğrulamıştır. Tamamen müslim ya da gayr-ı müslimlerin inhisarında olan iş kollarının bulunduğu gibi, bu bakımdan karışık iş kollarının varlığını da tespit ettik. Bu farklılığa rağmen, şehir esnafı arasındaki yardımlaşma ve dayanışmanın oldukça fazla olması, toplumdaki sosyal dayanışma ve uyumun da göstergesidir.

Çalışmamızda bir esnafın, ticarî faaliyete başlamasının ne gibi işlemlere tâbi olduğunu aydınlatmak gereği ortaya çıktı: Öncelikle bir gediğe sahip olmak, kefil bulmak ve mesleğinin gereklerini yerine getireceğine dâir taahhütte bulunmak gibi şartlar, Osmanlı geneline bezerlik göstermektedir. Sivas esnafı, çoğunluk itibariyle basit seviyede üretimle uğraşmasına rağmen, şehir ihtiyacının tamamına cevap verememektedir. Şehir dışından temin edilen malların çıkış yerleri Halep, Şam, Tokat, İstanbul; Osmanlı hudutları dışında İngiltere, İran ve Hindistan'dır. Kumaş, silah, saat vb. üretimi nispeten yüksek teknolojiyi gerektiren mâmüllerin temini için ülke dışı merkezlere başvurulurken, gıda tüketiminde kullanılan mallar için iç pazarların yeterli olduğu anlaşıyor. Vilâyet çapında gıda üretiminin, ancak bazı tahıl ürünleriyle sınırlı kalması, şehrin iktisadî tablosunu tamamlayan bir başka göstergedir.

XVIII. Asrın sonları ile XIX. asrın başlarında artık dünya pazarlarını zorlamaya başlayan Sanayi İnkılâbı ile Avrupa mahreçli mâmüllerin, ülke pazarlarını hızla etkile-

diği ve Sivas şehrinin de bundan payını aldığını biliyoruz. Ayrıca bu yıllarda imzalanan siyasî ve iktisadî nitelikli anlaşmaların genellikle aleyhte sonuç vermesi, zaten zayıf bir bünyeye sahip olan yerli imâlâta ağır bir darbe vurmuştur. Doğal olarak Sivas esnafı da bundan payına düşen yükü ödemek zorunda kalmıştır.

Gerek şehir esnafınca üretilen, gerekse dışardan ithal edilen mal fiyatlarının sürekli değişiklik göstermesi, piyasa kontrol mekanizmasının zaafiyetini açıkça göstermektedir. Bilhassa XIX. Asrın başlarında büyük rakamlara ulaşan fiyat artışları ise, ülke bütününde cereyan eden iktisadî hareket ve dalgalanmaların, Sivas ölçeğinde de anında etkiler uyandırdığının bir işaretidir. Netice itibariyle bu çalışma, Sivas şehrinin siyasî, sosyo-ekonomik ve müesseseler tarihine sınırlı ve mütevazi de olsa bir ışık demeti düşürmeyi amaçlıyordu. Bu gaye ile en azından arşiv belgelerinin gün yüzüne çıkarılmak suretiyle değerlendirilmesi, şehir merkezi ile ilgili dışı dokunur sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV VESİKALARI

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1- Defterler

Tapu Defterleri: 2, 79, 287, 387.

Mühimme: 28.

Maliyeden Müdevver: 3687.

Kamîl Kepeci: 6322.

Temettuat: 14410, 14459, 14471, 14526, 14553.

Ahkam Defteri: Sivas Ahkam, 1, 2, 4, 9, 11, 13, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 32.

2- Belgeler

Cevdet Belediye: 3125, 4156, 6408, 6903.

Cevdet Evkaf : 2292, 3841, 12013, 12328, 13397, 14017, 14680, 15129, 15272, 15481, 16339.

Cedet Maarif: 118, 175, 450, 470, 639, 6632.

İbnü'l-Emin Evkaf: 4302, 4551, 5218, 5710, 6640, 7351, 7352, 7376, 7382, 7826.

B- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Tapu Defteri: 14.

Evkaf Tapu Defteri: 583.

Kal'a Defteri: 1953, 1958, 1971.

C- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakıf Defteri: 482, 484, 580, 581-1, 581-2, 582, 584, 588, 600, 601, 603, 607, 608, 609, 610, 616, 617, 618, 628, 731, 1589, 1766, 1768, 1965, 1966, 2103, 2115, 2141.

Hurufat Defterleri: 544, 545, 547, 548, 549, 550, 1086, 1087, 1088, 1089, 1091, 1117, 1118, 1119, 1121, 1122, 1123, 1128, 1129, 1131, 1139.

Esas Defteri: 218, 220, 221.

D- Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi

Vakfiye ve Berat Defteri: 1, 2.

E- Sivas Kongre Müzesi Arşivi

Vakıf Muhasebe Defteri: Numarası olmayıp, 1835-1836 tarihlidir.

F- Milli Kütüphane-Yazmalar Bölümü

Sivas Şer'îye Sicilleri:

1 No'lu Defter (1191-1196/1777-1781)

2 No'lu Defter (1196-1202/1781-1787)

3 No'lu Defter (1202-1205/1787-1790)
4 No'lu Defter (1206-1213/1791-1798)
Numarasız Defter (1197-1199/1782-1784)
5 No'lu Defter (1208-1209/1793-1794)
6 No'lu Defter (1214-1217/1799-1802)
7 No'lu Defter (1217-1220/1802-1805)
8 No'lu Defter (1220-1224/1805-1809)
9 No'lu Defter (1224-1227/1809-1812)
10 No'lu Defter (1230-1233/1814-1817)
11 No'lu Defter (1233-1238/1817-1822)
12 No'lu Defter (1238-1239/1822-1823)
13 No'lu Defter (1239-1241/1823-1825)
14 No'lu Defter (1241-1242/1825-1826)
15 No'lu Defter (1243-1244/1827-1828)
16 No'lu Defter (1247-1248/1831-1832)
17 No'lu Defter (1249-1251/1833-1835)
18 No'lu Defter (1251-1255/1835-1837)
19 No'lu Defter (1253-1255/1837-1839)
20 No'lu Defter (1255-1257/1839-1841)

Tokat Şer"'ye Sicilleri
22 ve 32 No'lu Defterler

II- BASILI ESERLER

- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi, IV**, İstanbul 1928.
Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi, I**, Sad. A. Yılmaz-M. Akkuş, Ankara 1986.
- × Acun, Hakkı, " Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri", **VD , XX(1988)**.
Ahmed Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri, II, terc. T.Yazıcı, İkinci Basım, İstanbul 1973.
Şams Al-D'n Ahmad Al-Afl,k" Al-Arif", **Manâkib Al-Arif"n (Metin)**, Hazırlayan T.Yazıcı, İkinci Basım, Ankara 1980..
Ahmet Refik, **Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı(1100-1200)**, İstanbul 1930.
Ahmet Refik, **Hicri Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Hazırlayan, A.E.Uysal, Ankara 1987.
Ahmet Refik, **Hicri Onüçüncü Asırda İstanbul Hayatı**, İstanbul 1932.
Ahmet Refik, **Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı**, İstanbul 1931.
Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)** , C.II, İkinci Basım, İstanbul 1979.
Aktüre, Sevgi, **19.Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi**, Ankara 1978.
Andreasyan, Hrand D., **Polonya'lı Simeon'un Seyahatn,mesi 1608-1619**, İstanbul 1964.
Aşıkpaşazâde, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Tevârih-i Al-i Osman)**, hz.N.Atsız, İstanbul 1970.
Aykut , Nezihi, " IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilhânesi", **İÜEF Tarih Dergisi, M.C. Şehabeddin Tekindağ Hatıra Sayısı**, (1984).
Bağış, Ali İhsan, **Osmanlı Türkiyesinde Gayrı Müslimler, Kapitilasyonlar-**

- Beratlu Tüccarlar-Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, Ankara 1983.
- Barkan, Ö.Lütfi, " Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Malikâne-Dıvan" Sistemi I", **Türkiyede Toprak Meselesi, Toplu Eserler I**, İstanbul 1980.
- Barkan, Ö.Lütfi, " Osmanlı İmparatorluğu'nda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İÜİFM.,XXIII, 1-2 (1962-1963)**.
- Barkan, Ö.Lütfi, " Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat, X(1953)**.
- Barkan, Ö.Lütfi, " Edirne ve Civarındaki Bazı İmarat Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", **Belgeler, I/2, (1965)**.
- Barkan, Ö.Lütfi, " Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **VD. II (1942)**.
- Barkan, Ö.Lütfi- E.H.Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953(1546) Tarihli**, İstanbul 1970.
- Barkan, Ö. Lütfi, " XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar" , **Tarih Vesikaları, I/5, II/7, II/9, (1942)**.
- Barkan, Ö.Lütfi, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâ" ve Mal" Esasları, I. Kanunlar**, İstanbul 1943.
- Barkan, Ö.Lütfi, " Edirne Asker" Kassamı'na Ait Tereke Defterleri(1545-1659) I", **TTK, Belgeler III/5-6(1966)**.
- Bayat, A.Haydar, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği", **XXIX/333, (1991)**
- Baykara, Tuncer, **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler(Anadolu)** , Ankara 1990.
- Baykara, Tuncer, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985.
- Baykara, Tuncer, " Tokat Ulu-Camii Üzerinde Bazı Düşünceler", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat**, Ankara 1987.
- Baykara, Tuncer, " ULUCAMI- Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak-", **Belleten, LX, S.227**, Ankara 1996.
- Bayram, Sadi-A.Hamdi Karabacak, " Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin Konya İmarat ve Sivas Medrese Vakfiyeleri", **VD. XII(1981)**.
- Başel , Fahrettin, **Sivas Bülteni**, Sivas 1935.
- Baysun, M.Cavid, " Murad IV." , **I.A., VIII**.
- Bayram, Mikâil, **Ah" Evren ve Ah" Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya 1991.
- Bear, Gabriel, "The Administrave, Ekonomik ve Social Functions of Turk's Guilds", **IJMES, I(1970)**.
- Bear, Gabriel, " Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Tarihi için Önemi", Terc.S. Ferlier, **Tarih Araştırmaları Dergisi, C.8- 10(1974)**.
- Bowen, H.-Gibb, S.H., **İslamic Society and the West**, C.I, London 1950.
- Bünchner, V.F., "Şehir", **I.A., C.X**.
- Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri(1299-1915)**, I, Sad.I.Özen-F.Yavuz, İstanbul 1972.
- Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Terc.Y.Moran, İstanbul 1979.
- Cezzar, Yavuz, " Zahir Hazinesi ve 1795(1210) Tarihli Nizamnâmesi", **Toplum ve Bilim, S.5-6-7(1978)**.
- Cevdet, M., "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", **VD. I(1938)**.
- Cezar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunahm ve Değişim Dönemi (XVIII.YY'dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul 1986.

- (Cinlioğlu) Asarkaya, Halis, **Osmanlılar Zamanında Tokat**, Birinci Kısım, Tokat 1941.
- Cinlioğlu, Halis Turgut, **Osmanlılar Zamanında Tokat**, 2.Kısım, Tokat 1950.
- Cumbur, Müjgan, "Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahilerin Yeri", **Türk Kültürü ve Ahilik (XX.Ahilik Bayramı Sempozyumu) Tebliğleri**, 13-15 Eylül 1985, Kırşehir), İstanbul 1986.
- Çadircı, Musa, " 1830 Genel Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", **OA, I, (1980)**.
- Çadircı, Musa, " Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", **Belleten, LII(1988)**.
- Çadircı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991.
- Çadircı, Musa, "II. Mahmud Döneminde Avrupa ve Hayriye Tüccarları", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi(1071-1920)**, Ankara 1981.
- Çadircı, Musa, " Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzilhâne ve Kiracıbaşılık", **VIII. Türk.Tarih Kongresi Bildiriler II(1981)**.
- Çağatay, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, İkinci Basım, Konya 1981.
- Danişmend, İ.Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I-II.,Ankara 1982.
- Darkot, Besim, " Sivas", **IA. C.X.**
- Demirel, Ömer, **II.Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri**, Ankara 1989.
- Demirel, Ömer, " 1788-1808 Tarihlerinde Sivas Şer'iye Sicillerinde Geçen Vakfiyeler ", **VD. XX(1988)**.
- Demirel, Ömer, " 1876-1909 Yıllarında Sivas'ta Eğitim", **Sivas Kültür-Sanat, I,(Sivas 1987)**.
- Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", **Belleten, LIV, (1991)**.
- Demirel, Ömer, "Anadolu Selçuklu Devleti'nde Medreseler", **CÜFEF. Sosyal Bilimler Dergisi, III(1984)**.
- Demirel, Ömer, "Sivas Çeşmeleri", **OTAM, S.3**, Ankara 1992.
- Demirel, Ömer, " Sivas Mevlevîhânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", **II.Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü(Özel Sayı),Tebliğler, Yıl:2, Sayı:2, Mayıs 1996**.
- Demirel, Ömer-A.Gülbüz-M.Tuş, " Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam(XVI-XIX.) Yüzyıllar.", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C.II. Ankara 1992**.
- Denel, Serim, "19.Yüzyılda Ankara'nın Kentsel Formu ve Konut Dokusundaki Farklılaşmalar", **Tarih İçinde Ankara**, Ankara 1981.
- Denizli, Hikmet, " Sivas Tarihi ve Eserleri", **Revak, I, (1990)**.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, II, İstanbul 1996.
- Duverger, Maurice, **Sosyal Bilimlere Giriş**, Terc.İ.Oksay, İkinci Basım, İstanbul 1980.
- Edhem(Eldem), Halil, **Kayseri Şehri**, Haz. K.Göde, Ankara 1982.
- Erdeşir-i Esterabadi, Aziz B., **Bezm u Rezm**, Çev..M.Öztürk, Ankara 1990.
- Erdoğan, Muzaffer, " Mevlevi Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhâneleri", **GDAAD. 4-5(1976)**.
- Ergenç, Özer, " Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", **VIII. TTK: Bildiriler**, Ankara 1981.
- Ergenç, Özer, " Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara 1980.

- Ergenç, Özer, " Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları, IV(1984).**
- Ergenç, Özer, " XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", **OA, I(1980).**
- Ergenç, Özer, " Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", **Belleten, LII,(1988).**
- Ergenç, Özer, **XVI.Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara 1995.
- Ergenç, Özer, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa "Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik, ve Sosyal Durumu İzerine Bir Araştırma"**, A.Ü., Basılmamış Doçentlik Tezi,
- (Ergin), Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C.II., İstanbul 1922.
- (Ergin), Osman Nuri, **Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi**, İstanbul 1939.
- (Ergin), Osman Nuri, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul 1936.
- Ergin, Osman Nuri, " Çarşı", **IA. C.III.**
- Ergin, Osman Nuri, "Bedesten", **IA. C.II.**
- Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, C.III, İstanbul 1314.
- Eyice, Semavi, " Ankara'nın Eski Bir Resmi" , **Atatürk Konferansları, IV.(1970)**
- Faroqhi, Suraiya, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Editör.O.Okuyar-H.İ.Nalbantoğlu, Ankara 1975.
- Faroqhi, Suraiya, " A map of Anatolia Friday Mosques(1520-1535)", **OA,IV(1984).**
- Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul 1993.
- Faroqhi, Suraiye, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Anadolu Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar,(İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe), **ODTÜ, Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayı.**
- Faroqhi, Suraiya, " İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı(16. ve 17. Yüzyıllar", **ODTÜ, Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayı.**
- Faroqhi, Suraiya, "17. Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalâtı ve Sof Atelyeleri", **İÜİFM(Ö.L.Barkan'a Armağan), 41/1-4(1985).**
- Gabriel, A., **Monuments Turcs d'Anatolia II**, Paris 1934..
- Gökbilgin, M.Tayyib, " 15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", **VD. VI.(1965).**
- Gölpınarlı, Abdülbaki, " İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları" **İÜİFM. XI(1949-1950).**
- Göyünç, Nejat, "XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı" **Ord.Prof. I.Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı**, (İstanbul 1979).
- Güçer, Lütfi, " XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaları İşletme Nizamı", **İÜİFM, XXIII/1-2,(1962-1963).**
- Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", **OA., II(1981).**
- Heaton, Herbert, **Avrupa İktisat Tarihi I**, Terc.M.A.Kılıçbay-O.Aydoğmuş, İstanbul 1980.
- Hitti, P.K., **Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi, II**, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980..
- İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler, Haz. I.Parmaksızoğlu, Ankara 1981.
- İbnü'l-Emin Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsameddin, " Evkaf-ı Humayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hâl Tercemeleri", **Sad.N.Öztürk, VD. XV(1982).**
- İnalcık, Halil, " Osmanlı Fetih Metodları II", Terc.T.Sünbül, **Yeni Forum, C.12,(1991).**
- İnalcık, Halil, " Osmanlı Raiyyet Rüsûmu", **Belleten, XXIII(1959).**
- İnalcık, Halil, **The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600**, London 1973.
- İnalcık, Halil, " Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere:Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayı.**

- İsmail Hakkı-R.Nafiz, **Sivas Şehri**, İstanbul 1928.
- Jennings, Ronald C., " Urban Population in Anatolia in The Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", **IJMES, VII(1976)**.
- Kara, Mustafa, **Tekkeler ve Zaviyeler**, İstanbul 1977.
- Kara, Mustafa, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, I, Bursa 1990.
- Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul 1985.
- Karal, E.Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1943.
- Kayaoğlu, İsmet, " Rahatoğlu ve Vakfiyesi", **VD. XII(1981)**.
- Kodaman, Bayram, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilâyeti(1901)", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Sivas Sempozyumu(2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987.
- Köklü, Aziz, **Makro İktisat**, Ankara 1973.
- Köprülü, M. Fuat, " Abdal", **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, I(1935)**.
- Kuban, Doğan, " Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **VD., VII(1968)**.
- Kuban, Doğan, " Sivas Kentinin Yapısı ve Görüntüsünün Korunması ile İlgili Rapor", **Sivas Analitik Etüdü**, Ankara 1952.
- Kuran, Abdullah, **Anadolu Medreseleri I**, Ankara 1969.
- Kütükoğlu, Mübahat, S., "1009(1600) Tarihli Narh Defterlerine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, 1978.
- Kütükoğlu, Mübahat, S., **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul 1983.
- Kütükoğlu, Mübahat, S., "1624 Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defteri", **İÜEF Tarih Dergisi, Prof. M:C:Ş. Tekindağ Hatıra Sayısı(1970)**.
- Lajos, Fekete, " XVI. Yüzyılda Taşrahı Efendi Evi", Terc.M.T.Gökbilgin, **Belleten, XLIII(1970)**.
- Mantran, Robert, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C.I,II, Ankara 1986.
- M.Galip, "İhtisap Ağalığı", **TOEM, I(1327/1409)**.
- Mehmed Süreyya, **Sicillî Osmanî, IV**, İstanbul 1308, C.III, İstanbul 1311.
- Merçil, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1985.
- Moltke, Helmut Von, **Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar(1835-1839)**, Terç.H.Örs, Ankara 1960.
- Nasuh's-Silahi (Matrakçı), **Beyan-ı Menazil-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Hazırlayan, H.G.Yurdaydın, Ankara 1976.
- Nedkoff, B. Christoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", Terç.Ş.Altındağ, **Belleten VIII(1944)**.
- Ocak, A.Yaşar, " Zaviyeler", **VD. XII(1978)**.
- Ocak, A.Yaşar-S.Faroqhi, " Zaviye", **IA., C.XIII**.
- Oğuzoğlu, Yusuf, **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyal Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma**, AİDTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1980.
- Oğuzoğlu, Yusuf, " XVII. Yüzyılda Konya Şehrindeki Üretim Faaliyetleri Hakkında Bazı Bilgiler", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. T.Gökbilgin Hatıra Sayısı,(1982)**.
- Ongan, Halit, " Ankara'nın Eski Esnafını Açıklayan Bir Vesika", **Türk Etnografya Dergisi, S.II**.
- Ortaylı, İlber, " Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", **AİD, 9/1(1976)**.
- Özdemir, Rıfat, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Ankara 1989.
- Özdemir, Rıfat, "Ankara Esnaf Teşkilâtı (1785-1840)", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 1(1986)**.
- Özkaya, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum**

- Yaşantısı**, Ankara 1985.
- Öztürk, Mustafa, **Orta Anadolu'da Fiyatlar(1785-1860)**, AİDTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1985.
- Pakalın, M.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İkinci Basım, 1983.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi(1820-1913)**, Ankara 1984.
- Peçevi İbrahim, **Peçevi Tarihi**, I, İstanbul 1283.
- Pirene, Henri, **Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Terç.U.Kocabaşoğlu, İstanbul 1983.
- Sahillioğlu, Halil, "Bolu'da Eşya ve Narh Fiyatları 1669-1679", **Çele, S.12(1964)**.
- Sahillioğlu, Halil, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzıl-nâmesi", **Türk Tarih Kurumu Belgeler II/3-4(1965)**.
- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **BTDD, S.1(1967)**.
- Sarç, Ö.Celal, "Tanzimat ve Sanayimiz" **Tanzimat I**, 1940.
- Savaş, Saim, **XVIII.Asrın Son Çeyreğinde Sivas'ın İdari, Sosyal ve Ekonomik Durumu**, H.İ.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986.
- Savaş, Saim, "Dokuz Asırlık Türk Şehri Sivas, Danişmendlik, Selçuklular, Eretna,Kadı Burhaneddin ve Osmanlılar Dönemi", **Tarih ve Medeniyet**, S.23-24, İstanbul 1996.
- Savaş, Saim, **Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi**, İstanbul - 1992.
- Sayar, A.Güner, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul 1986.
- Sıdkı, **Gedikler**, İstanbul 1325.
- Shaw, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Terc. M.Harmancı, I, İstanbul 1982.
- Su, M.Kamil, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Şehir Hayatı**, İstanbul 1937.
- 1287 Sivas Vilayeti Salnamesi.**
- 1293 Sivas Vilayeti Salnamesi.**
- 1304-1306 Sivas Vilayeti Salnamesi.**
- Şanizâde Mehmed Ataullah, **Şanizâde Tarihi**, C.II.,İstanbul 1290-1291.
- Şemseddin Sami, **Kâmûs-i Türkî**, Dersaadet 1317.
- Şeyhoğlu, Hacı Hasan, **Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilâtı**, Çankırı 1932.
- Şeşen, Ramazan, "Sinan Paşa'nın Arapça Vakfiyesinin Tercümesi", **VD. X (1976)**.
- Tahsin, Hasan, **Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası**, İstanbul 1932.
- Tankut, Gönül, "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", **VII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, II (1973).
- Tansel, Selahaddin, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti**, Ankara 1985.
- Tekindağ, M.C.Şehabeddin, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **İÜİFTD. XVII, S.22(1968)**.
- Todorov, Nikolay, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilâtında Bazı Karakter Değişimleri", **İÜİFM, XXVII(1967-1968)**.
- Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul 1984.
- Turan, Osman, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1980.
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971.
- Turan, Osman, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Belleten, XII(1948)**.

- Turan, Osman, " Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1980.
- Turgay, A.İner, " Ottoman-Amerikan Trade During The Nineteenth", **OA.III(1982)**.
Türkiye Dahiliye Nezareti, Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Ankara 1928.
- T.H., " Arşın", **IA. C.I.**
- Uğur, M.M.-M.F.Koman, **Selçuk Veziri Sahip Atâ ve Oğullarının Hayat ve Eserleri**, İstanbul 1934.
- Uluçay, Çağatay, **XVIII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı**, İstanbul 1942.
- Uluçay, Çağatay, **18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul 1944.
- Urfalı Mateos Vekayı-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli(1136-1162)**, Ankara 1987, Çev. Hırand Andreasyan.
- Uzunçarşılı, I.Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, Üçüncü Basım, Ankara 1975.
- Uzunçarşılı, I.Hakkı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", **Belleten, XXXII, (1968)**.
- Uzunçarşılı, I.Hakkı, " Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", **Belleten, XXXII, (1968)**.
- Uzunçarşılı, I.Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.III., Birinci Kısım, Ankara 1983-3.
- Uzunçarşılı, I.Hakkı, " Bayezid II", **I.A., II.**
- Ülgener, Sabri, F., **İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası**, 2.basım, İstanbul 1984.
- Ünal, Sevim, "1830-1840 Yılları Arasında Türk-İngiliz Ekonomik İlişkileri", **VIII. TTK. Bildiriler, II(1981)**.
- Üstünel, Besim, **Ekonominin Temelleri**, İstanbul 1969.
- Van Berchem, M.- H.Edhem, **Materiaux Four un Corpus Inscriptionun Arabicerum, III, Asie Mineure I, Sivas-Divriği**, Kahire 1910.
- Yediyıldız, Bahaeddin, " Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", **VD. XIV(1982)**.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi", **II Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.V.(1983)**.
- Yinanç, Refet, " Kayseri ve Sivas Darüşşifalarının Vakıfları", **Belleten, XLVIII, (1984)**.
- Yinanç, Refet, " Sivas Abideleri ve Vakıfları I-II", **VD. XXII(1991),XXIII(1993)..**
- Yücel, Yaşar, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398) Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara 1983.
- Yücel, Yaşar, **Timur'un Dış Politikasında Türkiye ve Yakın Doğu (1393-1402)**, Ankara 1980.

EKLERİN LİSTESİ

- 1- TABLO-I SİVAS MAHALLELERİ
- 2- TABLO-II SİVAS CAMİ-MESCİDLERİ
- 3- TABLO-III SİVAS ZAVİYELERİ
- 4- TABLO-IV SİVAS HAMAMLARI (1400-1850)
- 5- TABLO-V 1808-1839 YILLARINDA SİVAS'TA FAALİYET GÖSTEREN ESNAF GRUPLARI
- 6- TABLO-VI-A ESNAF GRUPLARININ MESLEKİ ÖZELLİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI
- 7- TABLO-VI-B ESNAF GRUPLARININ MESLEKİ ÖZELLİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI
- 8- TABLO-VII ESNAF GRUPLARININ FONKSİYONLARINA GÖRE DAĞILIMI
- 9- TABLO-VIII 1827 TARİHİNDE SİVAS'TA FAALİYET GÖSTEREN ESNAF GRUPLARI VE DÜKKAN SAYISI
- 10- TABLO-IX-A ESNAF GRUPLARININ MÜSLİM VE GAYRI MÜSLİMLERE GÖRE DAĞILIMI
- 11- TABLO-IX-B ESNAF GRUPLARININ MÜSLİMV E GAYRI MÜSLİMLERE GÖRE DAĞILIMI
- 12- TABLO-X HİZMET ÜRETİMİ YAPAN ESNAFIN ÇEŞİTLİ KATEGORİLERE GÖRE DAĞILIMI
- 13- TABLO-XI MAL ÜRETİMİ YAPAN ESNAFIN ÇEŞİTLİ KATEGORİLERE GÖRE DAĞILIMI
- 14- TABLO-XIII SİVAS HARİCİ ÜRETİM
- 15- TABLO-XIII 1810-1835 YILLARINDA SİVAS CİZY E VR AKI
- 16- TABLO-XIV AYLIK ESNAF VERGİLERİNİN YILLARA GÖRE DAĞILIMI
- 17- TABLO-XV NARH KAYITLARI
- 18- TABLO-XVI NARH KAYITLARI
- 19- TABLO-XVII ES'AR-I HAFFAFAN (1823-1825)
- 20- TABLO-XVII ES'AR-I HAFFAFAN (1831-1832)
- 21- LİSTE-I SİVAS MEKTEP VE MUALLİMHANELERİ
- 22- LİSTE-II SİVAS ÇARŞI VE PAZARLARI
- 23- LİSTE-III SİVAS ÇEŞMELERİ
- 24- PLAN-I SİVAS CAMİ VE MESCİDLERİ (1400-1700)
- 25- PLAN-II SİVAS MAHALLELERİ (1454-1455)
- 26- PLAN-III SİVAS MAHALLELERİ (1519-1520) (1528)
- 27- PLAN-IV SİVAS MAHALLELERİ (1553-1554)
- 28- PLAN-V SİVAS MAHALLELERİ (1574)
- 29- PLAN-VI SİVAS MAHALLELERİ (1637-1787)
- 30- PLAN-VII SİVAS MAHALLELERİ (1827-1839)
- 31- PLAN-VIII SİVAS CAMİ VE MESCİDLERİ (1700-1850)
- 32- PLAN-IX SİVAS ZAVİYELERİ
- 33- PLAN-X SİVAS ÇARŞI VE PAZARLARI
- 34- PLAN-XI SİVAS ÇARŞILARI (SUK-I SULTANİ)
- 35- PLAN-XII SİVAS ÇEŞMELERİ

TABLO - I

SİVAS MAHALLELERİ																	
	1454-55		1519-20		1528		1553-54		1574		1637-1787	1827		1831		1839	
Mahalleler	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	MZ	M	Z	M	Z	M	Z
1-Ulubeg	27	-	26	-	15	-	25	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-
2-Hoca İmam	35	-	36	-	15	-	54	-	60	-	X	13	28	13	58	X	X
3-Hacı Emir Mahmud	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	24	10	24	10	X	X
4-Paşabey	32	-	30	-	21	-	28	-	24	-	X	36	2	34	2	X	X
5-Cami	25	-	12	-	6	-	48	-	39	-	X	27	72	25	72	X	X
6-Tokmak	12	-	17	-	13	-	41	-	24	-	X	27	20	27	20	X	X
7-Hoca Hüseyin	14	-	-	-	-	-	20	-	30	-	X	39	24	27	19	X	X
8-Palaslı	33	-	19	-	16	-	49	-	36	-	-	-	-	-	-	-	-
9-Medrese-Gökmedrese	10	-	14	-	11	-	15	-	33	-	X	61	-	57	-	X	X
10-Şeyh Çoban	19	-	42	-	27	-	80	-	36	-	X	31	-	30	-	X	X
11-Palas	-	67	-	195	-	150	-	233	-	412	-	-	-	-	-	-	-
12-Meksat Keşiş *	-	43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13-Zilkar-Dülger	-	20	-	169	-	200	-	184	-	226	X	21	-	20	-	X	X
14-Bazar	-	37	-	157	-	100	-	215	-	319	X	2	178	2	178	X	X
15-Keşiş Mehtar*	-	26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16-Nurmuş Keşiş*	-	39	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17-Billur	-	-	34	-	25	-	80	-	90	-	X	59	-	59	-	X	X
18-Himmet Sofu	-	-	29	-	18	-	41	-	29	-	X	30	-	29	-	X	X
19-Ganem	-	-	32	-	22	-	86	-	49	-	X	35	-	34	-	X	X
20-Emir Hacı Ali	-	-	26	-	17	-	48	-	20	-	X	14	-	14	-	X	X
21-Karagedük	-	-	11	-	9	-	114a	-	32	-	-	-	-	-	-	-	-
22-Yenice Mescid	-	-	5	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23-Köhne Çoban	-	-	-	122	-	100	-	226	-	367	X	4	40	4	40	X	X
24-Kepenek	-	-	-	118	-	200	-	146	-	209	-	-	-	-	-	-	-
25-Kaleardı	-	-	-	240	-	100	-	215	-	291	X	50	-	50	-	X	X

26-Mescid-i Şems	-	-	-	-	-	-	29	-	51	-	-	-	-	-	-	-	-
27-Ferraş	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	X	73	-	70	-	X	X
28-Şahkulu Mescidi	-	-	-	-	-	-	17	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-
29-Yahyabeg	-	-	-	-	-	-	65	-	71	-	X	55	2	43	2	X	X
30-Hamurkesen	-	-	-	-	-	-	39	-	33	24	X	34	-	32	-	X	X
31-Hacı Zahid	-	-	-	-	-	-	31	-	185	-	X	36	16	34	16	X	X
32-Mahalle-i Cedid	-	-	-	-	-	-	12	-	19	-	-	-	-	-	-	-	-
33-Hacı Mehmed	-	-	-	-	-	-	46	-	74	-	-	54	-	52	-	X	X
34-Hoca Karaca	-	-	-	-	-	-	45	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-
35-Ahmed Subaşı	-	-	-	-	-	-	55	-	34	83	-	-	-	-	-	-	-
36-Mescid-i Musa	-	-	-	-	-	-	55	-	48	-	-	-	-	-	-	-	-
37-Veled Bey	-	-	-	-	-	-	18	-	14	-	X	24	-	19	-	X	X
38-Abdulkerim	-	-	-	-	-	-	7	-	45	-	X	31	-	30	-	X	X
39-Mahalle-i Cedid	-	-	-	-	-	-	114a	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-
40-Kerim Çavuş	-	-	-	-	-	-	-	-	24	-	-	-	-	-	-	-	-
41-Sirkeli Mescidi	-	-	-	-	-	-	-	-	24	-	-	-	-	-	-	-	-
42-Ali Baba	-	-	-	-	-	-	-	-	9	56	X	44	3	43	3	X	X
43-Zaviye-i Ali Baba	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	29	-	28	-	X	X
44-Cancun	-	-	-	-	-	-	-	-	-	98	-	-	-	-	-	-	-
45-Mescid-i Firdevs	-	-	-	-	-	-	-	-	21	-	-	-	-	-	-	-	-
46-Baba Üryan	-	-	-	-	-	-	-	-	46	-	-	-	-	-	-	-	-
47-Sarı Şeyh	-	-	-	-	-	-	-	-	X	X	X	55	62	50	42	X	X
48-Üryan-ı Müslim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	35	64	32	64	X	X
49-Üryan-ı Zimmi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	54	119	48	119	X	X
50-Kösedere-i Müslim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	49	2	48	2	X	X
51-Kösedere-i Zimmi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	27	97	27	97	X	X
52-Akdeğirmen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	51	105	49	105	X	X
53-Osman Paşa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	18	15	17	15	X	X
54-Kilise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	10	143	7	143	X	X

55-Kurt Mescidi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	5	2	3	2	X	X
56-Ağcabölge	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	33	80	31	80	X	X
57-Çavuşbaşı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	60	-	58	-	X	X
58-Ece	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	136	129	108	129	X	X
59-Örtülüpinar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	22	79	15	87	X	X
60-Baldırpazarı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	6	96	6	96	X	X
61- Küçük Bengiler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	7	98	3	98	X	X
62-Kale-i Atık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32	-	20	-	X	X
63-Kale-i Cedid	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	4	4	-	X	X
64-Abdulahab Gazi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-	5	-	X	X
65-Kılaguz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	31	-	30	-	X	X
66-Hacı Veli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	28	3	27	-	X	X
67-Kabala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	35	-	33	-	X	X
68-Gökçebostan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	28	3	28	3	X	X
69-Bahtiyarbostanı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	42	5	41	5	X	X
70-Oğlançavuş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	47	7	25	7	X	X
71-Hamamardı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	24	22	24	7	X	X
72-Küçükminare	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	92	23	87	23	X	X
73-Temürcülerardı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	26	110	26	110	X	X
74-Kırcuk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	9	20	9	20	X	X
75-Ferhadbostanı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	20	18	21	18	X	X
76-Keçibula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	27	11	25	11	X	X
77-İmaret	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	41	-	40	-	X	X
78-Bâb-ı Kayseri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	89	79	89	79	X	X
79-Gök Hüsam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	14	-	14	-	X	X
80-Hoca Hüsam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	12	-	11	-	X	X
Cemaat-i Gariban**	-	119	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cemaat-i Mescid-i Bazar**	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mustafızan-ı Kal'a Ahmedek	-	-	-	-	-	-	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cemaat-i Sipahsan	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	216	351	333	994	218	850	1119	1230	1291	2085	-	2042	1798	1861	1782		

Genel Toplam	567	1327	1068	2379	3376		3838	3643
Mahalle Sayısı	16	20	20	32	41	55	59	59

x-Mahalleler mevcut oldukları halde nüfusları bilinmiyor.

*Her üç mahalle bir sonraki tahrir kaydında Civan, Kepenek ve kaleardı olarak geçmektedir.

**Sadece bir kere geçen cemaat sonraki tarihlerde diğer mahallelere dahil olmalıdır.

***1574 tahrir kaydı sonrasında müslim-gayr-ı müslim haneler aynı ismin altında yer almışlar. Bazar Mescidi Cemaati de Bazar mahallesi ismiyle kaydedilmeye başlanmıştır.

a-Karagedük ve Abdulkerim mahallelerinin hane miktarı bu tarihte beraber kaydedilmiştir.

X-Tabloda yer alan mahalle numaraları Plan'larda da aynen geçerlidir.

M Müslim

Z Zımmi

TABLO - II
SİVAS CAMİ - MESCİDLERİ

Mescid-Cami Adı	Kurucusu	Mahalle-Mevki	İlk Geçtiği Tarih
1-Cami-i Kebir	?	Cami-i Kebir	12.13 yy.
2-Şifaiye Medresesi	I. İzzettin Keykavüs	Kale-i Atik	1217
3-Sahibiye Medresesi	Sahib Ata Fahrüddin	Gökmedrese	1271
4-Burûciye Medresesi	Muzaffer Burûcerdî	Kale-i Atik	1271
5-Şeyh Çoban	Şeyh Hüseyin Râî	Şeyh Çoban	1323.1370
6-Sarı Şeyh	Hoca Sarı Şeyh	Sarı Şeyh	1420
7-Selman Bey	Selman Bey	Sarı Şeyh	1421
8-Hoca İmam	Hoca İmam ?	Hoca İmam	1454-55
9-Hacı Şah Hüseyin	?	Şah Hüseyin	1454-55
10-Paşa Bey	?	Paşa Bey	1454-55
11-Tokmak	?	Tokmak	1454-55
12-Palastu	?	Palastu-Palas	1454-55
13-Emir Arif	?	?	1454-55
14-Hacı Emir Mahmud	?	Hacı Emir Mahmu	1454-55
15-Hoca Ulu Bey	?	Hoca Ulu Bey	1454-55
16-Abdulvahab Gazi	Ahmed Paşa	Abdulvahab Gazi	1495
17-Billur	?	Billur	1500-1501
18-Abdulkerim*	Kerim Çavuş *	Abdulkerim	1514
19-Kerim Çavuş*	Kerim Çavuş *	Kerim Çavuş	1514
20-Hacı İsmail	Hacı İsmail	Sarı Şeyh	1516
21-Musa	?	Abdulvahab Gazi	1519-1520
22-Hoca Ali Çavuş (Ferraş)	?	Hoca Ali Çavuş	1519-1520
23-Himmet Sofu	Sofu Himmet	Himmet Sofu	1519-1520
24-Ganem	?	Ganem	1519-1520
25-Karagedük	?	Karagedük	1519-1520
26-Sarı Hamza-Selim Ağa	Alime Hatun	Mahkeme Sûk'	1533
27-Ali Baba	Ali Baba	Ali Baba	1546-1547
28-Şah Kulu Çelebi	?	Palas	1553-1554
29-Ahmed Subaşı-Ali Üryan	?	Ali Üryan	1553-1554
30-Şems	?	Şems	1553-1554
31-Yahya Bey	?	Yahya Bey	1553-1554
32-Mevlana Mehmed	?	Mevlânâ Mehmed	1553-1554
33-Hacı Zahid	?	Hacı Zahid	1553-1554

34-Bazar	?	Bazar	1553-1554
35-Hoca Karaca	?	Hoca Karaca	1553-1554
36-Veled Bey	Veled Bey b. Emrullah	Veled Bey	1553-1554
37-Hasan Paşa	Hasan Paşa	Meydan	1553-1554
38-Tacir Hamid	?	Meydan	1565
39-Değirmencioglu	Ahmed Bey	Oğlan Çavuş	1565
40-Mevlana Hüssam	Mevlânâ Hüssam	Hoca Hüssam	1573
41-Hacı Zeynel	?	Tokmak	1574
42-Firdevs Bey	?	Firdevs Bey	1574
43-Ahmed Çelebi	?	Pembe Sûk'u	1574
44-Mehâr	?	Hamurkesen	1574
45-Ümmi Paşa	?	Mahkeme Sûk'	1574
46-Hacı Murad	?	Hoca Ulu Bey	1574
47-Sirkeli	?	?	1574
48-Baba Üryan	?	Baba Üryan	1574
49-Hoca Hüssam-Çeküç	Hoca Hüssam	Gök Hüssam	1574
50-Yağbasan	?	Kale-i Atik	1574
51-Şeyh Abdullah	?	?	1574
52-Mehmed Bey	Mehmed Bey	?	1574
53-Paşa Hatun	Paşa Hatun	?	1574
54-Kale Camii	Mahmud Paşa	Kale-i Atik	1580
55-Ali Ağa	Mustafa Bey	Üryan-ı Müslim	1589
56-Şems	Şeyh Şemseddin	Küçük Minare	1596
57-El-Hac Ahmed	El-Hac Ahmed	Ganem	1619
58-Bayram Paşa	Bayram Paşa	?	1637
59-Kale-i Cedid	?	Kale-i Cedid	1650
60-Osman Paşa	?	Osman Paşa	1650
61-Kızıl	?	?	1650
62-Hacı Ebu Bekir	?	Keçi Bula	1650
63-Kadı Zâde	?	Kösedere-i Müslim	1693
64-Hacı Hüseyin-Küçük Bengiler	Hacı Hüseyin	Küçük Bengiler	1693
65-Kurt Mescidi	?	Kurt Mescidi	1693
66-Kılınçoğlu	?	Kabala	1693
67-Mahmud Ağa	?	Cami-i Kebir	1700
67-1-Yazıcı	?	Küçük Minare	1700
68-Sipahizâde	?	Hacı Veli	1703
69-Şeyh İbrahim	?	Küçük Minare	1703

70-Sofu Yusuf	?	Örtülü Pınar	1703
71-Kaşıkçıoğlu	?	Sarı Şeyh	1703
72-Hacı İbrahim	?	Ece	1706
73-Şemsi Efendi	?	Kırcuk	1705
74-Kılağuz	?	Kılağuz	1706
75-Baltacı Mehmed Paşa	?	Üryan-ı Müslim	1706
76-Yakup Efendi	Yakup Oğlu Hacı Yusuf	Hacı Mehmed	1706
77-Hacı Veli	?	Kösedere-i Müslim	1710
78-Bağcızâde	Bağcızâde Ömer Ağa	Gökçebostan	1713
79-Hacı Zülfikâr	?	Şah Hüseyin	1713
80-Şeyh Çoban Mah.	?	Şeyh Çoban	1713
81-Ahmed Efendi	Baba Şeyhzâde Ahmed	Tokmak	1715
82-Yakup Beşezâde	Yakupbeşezâde El-Hac	Hamurkesen	1716
	Mahmud Ağa		
83-Mehmet Ağa	Mehmed Ağa	Çavuş Başı	1715
84-Mehmed Beşe	Ebu Bekir Ağa (tecdid)	Akdeğirmen	1717-1740
85-Mustafa Beşe	?	Ali Baba	1717-1718
86-Korkmazoğlu-Kenanzâde	Ferhat Bey, Kenanzâde	Bahtiyarbostanı	1721
87-Üçler Bey	?	Şemsi Ferras	1722
88-Hacı Veli	?	Hamurkesen	1726
89-El-Hac Osman	?	Oğlan Çavuş	1726
90-Tezkireci Mehmed Efendi	Tezkireci Mehmed Efendi	Ali Üryan	1730
91-Müftü Halil Efendi	?	?	1730
92-Kösedere-i Zimmi	?	Kösedere-i Zimmi	1730
93-Hacı Halil	?	Hacı Veli	1733
94-El-Hac Mehmed Efendi	?	Kösedere-i Müslim	1735
95-Kömürlüzâdeler	Hacı Yusuf, Hacı Mehmed	Kabala	1740
96-Selim Ağa	Selim Ağa	Kayseri Kapı	1746
97-Abdülbaki Efendi	?	Ali Üryan	1746
98-Hacı Abdullatif Ağa	?	Zilkar	1747
99-İshak Sofu	?	Sarı Şeyh	1748
100-El-Hac Mustafae	?	Kaleardı	1749
101-Serçelioğlu	?	Üçler Bey	1756
102-Hacı Mustafa	?	İmaret	1757
103-Mütevellizâde	Mütevellizâde Seyyid	Kaleardı	1760
	Abdurrahman		
104-Hacı Yusuf	?	Şemsi Ferras	1764

105-Abdulkadir b. Mustafa	?	Ferhat Bostanı	1765
106-Tuzcuoğlu	?	Kösedere-i Müslim	1766
107-Mehmed Paşa	Sarızâde Mehmed Paşa	Çavuş Başı	1768
108-Nasuhzâde	?	?	1771
109-Hacı Hüseyin	?	Akdeğirmen	1775
111-Hacı Ali	?	Ali Baba	1784
112-Handanoğlu Mehmed Ağa (Hanım Efendi)	Hanım Efendi (Racep Paşa Tecdid)	Uryan-ı Zimmi	1793
113-Küçük Sipahioğlu Ağa (Hanımefendi)	?	Ece	1801
114-Battal Gazi	?	Kale-i Atik	1810
115-Hacı Mahmud	?	Hacı Mahmud	1811
116-El-Hac İbrahim Ağa	El-Hac İbrahim Ağa	Kayseri Kapı	1814
117-Saray Cami-Osman Paşa	El-Hac Osman Paşa	Kale-i Atik	1816
118-Said İbrahim Paşa	Said İbrahim Paşa	Şah Hüseyin	1819
119-Seyid Ömer	?	Hamurkesen	1820
120-Uzunhacızâde	El-Hac Uzunhacızâde	Ağcabölge	1823
121-Fertellizâde	Fertellizâde Es-Seyyid	Hacı Veli	1824
122-İmaret Mescidi	Rahatoğulları	İmaret	1835
123-Hacı Abdurrahman Rahtı	Rahatoğulları	Karakas (Kılaguz)	1835
124-Dikilitaş	Sobacıoğlu Sarı Ahme	Küçük Minare	1840
125-Şehitler	?	Şehitler	1849
126-Kilise Camii	?	Kilise	1743

*Her iki cami de Kerim Çavuş, Yusuf Çavuş, İsmail Mehmed ve Şehriban Hatun tarafından ortak olarak yaptırılmış ve bir vakfiye tesis edilmiştir.

**Şahıs ismi olarak adlandırılan mescitlerin kurucuları hanesinde herne kadar soru işareti varsa da, kurucusu isimleriyle adlandırılmaları ihtimali vardır.

TABLO - III

SİVAS ZAVİYELERİ				
Zaviyenin Adı	Kurucusu	VT	İGT	Müctemilât
1-Dârü'r-Rahâ	Rukneddin Hattab b. Kemaleddin Ahmed	721 (1321)	720 (1320)	İmaret, Zaviye, Çeşme, Mescid
2-Şeyh Çoban	Şeyh Hüseyin Râî	-	723 (1323)	Zaviye, Mescid, Türbe, Çeşme
3-Abdulahab Gazi	Şerafeddin Ahmed b. Çakırhan	726 (1326)	-	Zaviye, Mescid, Türbe, Çeşme
4-Yağbasan Bukası	-	-	615 (1218)	Zaviye, Mescid
5-Hacı Abdurrahman Rahtî	Abdulahab ?	-	728 (1327)	Zaviye, Mezar
6-Şeyh Hasan	Şeyh Hasan (Eretna)	-	748 (1347)	Zaviye, Türbe
7-Şeyh Erzurum	Şeyh Erzurum ?	-	14. asır	Zaviye, Türbe
8-Akbaş	-	-	1454-1455	Zaviye, Türbe, Çeşme
9-Ahi Emir Ahmed	Ahi Emir Ahmed	733 (1332)	733 (1332)	Zaviye, Türbe, Mescid
10-Ahî Emir Çelebi	-	-	1454-1455	Zaviye, Türbe, Mescid
11-Ahî Ali Çelebi (Ahî Carullah)	Ahi Carullah ve Oğlu Ahî Ali Çelebi	873 (1468)	1454-1455	Zaviye, Çeşme
12-Ahî Mehmed Külâh Dûz	-	-	1454-1455	Zaviye, Çeşme
13-Hacı Arif (Emir Arif)	-	-	1454-1455	Zaviye, Mescid
14-Hacı Şahin	-	-	1454-1455	Mezar
15-Baba Şahin (Şeyh Şahin)	-	-	1454-1455	Zaviye, Mezar
16-Melik A'cem	-	-	1454-1455	Zaviye, Türbe
17-Kel Abdal	-	-	1576?	Zaviye ?
18-Sarı Şeyh (Hoca Arasta)	Hoca Sarı Şeyh	823 (1420)	823 (1420)	Zaviye, Cami
19-Ali Baba	Ali Baba	953 (1546)	-	Zaviye, Mescid, Mektep, Çeşme, Mezar
20-Şeyh Şemseddin	Şeyh Şemseddin	1004 (1596)	1004 (1596)	Zaviye, Mescid, Mektep, Kütüphane, Zaviye
21-Mevlevîhâne	-	-	1730	Zaviye (Mevlevîhâne)
22-Nakşibendî	Şeyh Mehmed b. Mehmed	1193 (1779)	-	Zaviye

*Vakıf Kurucusu VT: Vakfiye Tarihi İGT: İlk Geçtiği Tarih

**Osmanlı Tahrir Defterlerinde bulunduğu halde 1700 tarihine gelemeyen Hângâh-ı Tokmak, Ahî Meccüddin, Hângâh-ı Hâkî, Şeyh Adil, Ali Üryan zaviyeleri de şehir merkezindedir.

TABLO - IV
SİVAS HAMAMLARI (1400-1850)

Hamam Adı	Kurucu	Mevkii	Tarih
1-Kurşunlu Hamamı	Behram Paşa	tokmak Mah.	1576
2-Hasan Paşa Hamamı	Hasan Paşa	Veled bey Mah.	1565
3-Sinan Paşa Hamamı*	Sinan Paşa	-	1524
4-Kale Hamamı	Mahmud Paşa	Kale-i Atik	1580
5-Meydan Hamamı	Mahmud Paşa	Meydan	1580
6-Küçük Hamam	Selman Oğullarından	Cami-i Kebir	1738
	Seyyid Ahmed		
7-Çay Hamamı	Zaralızâde Zevcesi	Küçük Bengiler	1798
	Aişe Hatun		
8-Çinili Hamam	Mehmed Emin Ağa	-	1825
9-Said Paşa Hamamı	İbrahim Said Ağa	Şah Hüseyin	1838
10-Numan Efendi Hamamı	Müftü Numan Efendi	Cami-i Kebir	1758

*Veled Bey Mahallesinde Yekta Hamamı olarak geçen hamam olması ihtimali vardır.

TABLO - VI-A

ESNAF GRUPLARININ MESLEKİ ÖZELLİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI

YİYECEK İÇECEK	DOKUMA (Giyim-Mefruşat)	DERİ SANAYİ	İNŞAAT	MADEN	SİLAH	NAKLİYE	AYDINLATMA VE ISINMA
Aşçı	Abacı	Babuçcu	Bina amalesi	Bakırcı	Barutcu	Arabacı	Balmumcu
Arpacı	Basmacı	Çizmeci	Camcı	Çilingir	Bıçakçı	Deveci	Mumcu
Bağcı	Bezzaz	Debbağ	Çıkırıkçı	Kalaycı	Fişenkçi	Hamal	Oduncu
Bağçevan	Boyacı	Dikici	Dülger	Kazgancı	Kılıççı	Katırcı	Şamdancı
Bakkal	Cübbeci	Göncü	Elekçi	Kilitçi	Kundakçı	Kayakçı	Fenerci
Balıkçı	Çadırcı	Haffaf	Kafesçi	Kuyumcu	Tüfenkçi	Kaynakçı	
Bekmezci	Çorapçı	Kaltakçı	Kalıpçı	Mismar		Merkepçi	
Bezirci	Kabanc	Kemerci	Kara amele	Temürcü			
Bostancı	Kalpakçı	Kürkçü	Katrancı	Cezveci			
Börekçi	Kassar	Sarraç	Kerpiççi				
Değirmenci	Kavukcu	Semerci	Kireççi				
Dibekçi	Kazzaz		Lüleci				
Duhancı	Kilimci						
Enfiyeci	Mutaf		Nakışçı				
Etmekçi	Penbeci		Suyolcu				
Kadayıfçı	Peşkirci		Taşçı				
Kahveci	Sarıkcı						
Kassab	Şevbçi						
Kebapçı	Terzi						
Kelleci	Tireci						
Leblebici	Yağlıkçı						
Paçacı	Yemenici						
Saka	Çamaşırcı						
Sebzeci							
Soğancı							
Şekerci							
Şerbetçi							
Tahmis							
Tuzcu							
Uncu							
Yağcı							
Yoğurtçu							
TOPLAM:32	TOPLAM:23	TOPLAM:11	TOPLAM:15	TOPLAM:9	TOPLAM:6	TOPLAM:6	TOPLAM:5
% : 21	% : 15	% : 7	% : 10	% : 5.5	% : 4	% : 4	% : 3

TABLO - VI-B

ESNAF GRUPLARININ MESLEKİ ÖZELLİKLERİNE GÖRE DAĞILIMI

HİZMET ÜRETİMİ	KÜÇÜK İMALATÇI	KULLANILMIŞ EŞYA SATIMI	HAYVAN ALIM-SATIMI	GEZİCİ TÜCCAR	SAĞLIK	KATEGORİSİZ
Baltacı	Çanakçı	Eskici	Canbaz	Çerçi	Attar	Hattat
Berber	Çizmeci	Hurdacı	Celeb	Dökmeci	Hekim	İcarcı
Bina amelesi	Çömlekci	Oturakçı		Tüccar		Kantarcı
Çahgen	Çubukçu					Kıracıbaşı
Çerikçi	Kaşıkcı					Kitapçı
Çoban	Mücellit					Ziyadeci
Dellak	Nalinci					
Dellal	Saatçi					
Hamal	Tabukçu					
Hamamcı	Tarakçı					
Hancı	Zenbilci					
Hızarcı						
İşçi						
Kantarcı						
Küllükçü						
Nalbent						
Nalçeci						
Odabaşı						
Pasban						
Zurnacı						
TOPLAM:20	TOPLAM: 11	TOPLAM: 3	TOPLAM: 2	TOPLAM: 3	TOPLAM: 2	TOPLAM: 6
% : 13	% : 7	% : 2	% : 1.5	% : 2	% : 1.5	% : 4

TABLO - IX-A

ESNAF GRUPLARININ MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİMLERE GÖRE DAĞILIMI

ESNAF GRUBU	DÜKKAN SAYISI	GAYRİMÜSLİM	TOPLAM
Ahacı	1	-	1
Arabacı	8	-	8
Arpacı	16	2	18
Aşçı	1	-	1
Attar	1	30	31
Babuççu	1	1	2
Bacacı	1	-	1
Bağçevan	4	-	4
Bakkal	15	16	31
Balıkçı	2	-	2
Balmumcu	-	3	3
Baltacı	1	-	1
Barutçu	5	-	5
Basmacı	-	16	16
Bekmezci	1	-	1
Berber	10	11	21
Bezirci	1	2	3
Bezzaz	1	9	10
Biçakçı	1	1	2
Bostancı	5	1	6
Boyacı	1	8	9
Börekçi	16	-	16
Cameci	1	-	1
Canbaz	3	-	3
Celeb	1	-	1
Cezveci	-	1	1
Cübbeci	1	-	1
Çadirci	-	5	5
Çerikçi	11	-	11
Çıkrıkçı	1	-	1
Çizmeci	1	4	4
Çorapçı	1	-	1
Çubukçu	13	1	14
Debbağ	7	-	7
Değirmenci	1	1	2
Dellak	3	4	7
Dellal	1	-	1
Deveci	1	-	1
Dibekçi	1	-	1
Duhancı	30	10	40
Dülger	-	11	11
Enfiyeci	1	1	2
Eskici	11	9	20
Etmekçi	8	-	8
Fişenkçi	-	2	2
Göncü	1	8	9
Haffaf	3	16	19
Hamamcı	4	-	4
Hancı	1	-	1
Hekim	-	7	7
Hızarcı	2	-	2
Hurdacı	4	1	5
İcarcı	1	-	1
İşçi	1	2	3
Kahveci	15	-	15

TABLO - IX-B

ESNAF GRUPLARININ MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİMLERE GÖRE DAĞILIMI

ESNAF GRUBU	DÜKKAN SAYISI	GAYRİMÜSLİM	TOPLAM
Kalaycı	-	23	23
Kaltakçı	4	2	6
Katirci	9	3	12
Kassab	26	27	53
Kavukçu	2	3	5
Kayakçı	-	2	2
Kazgancı	2	-	2
Kazzaz	9	4	13
Keçeci	1	1	2
Kelleci	1	-	1
Kebâpçı	1	-	1
Kerpiçci	1	1	2
Kılıççı	-	4	4
Kilitçi	-	2	2
Kiracıbaşı	3	-	3
Kundakçı	1	-	1
Kuyumcu	-	23	23
Kürkçü	1	13	14
Küllükçü	1	-	1
Kireççi	-	1	1
Leblebici	1	-	1
Lüleci	1	-	1
Mataracı	2	-	2
Merkepçi	1	-	1
Mismar	1	-	1
Mumcu	7	3	10
Mutaf	5	-	5
Müteciilfit	1	-	1
Nakkaş	-	1	1
Nalbend	10	-	10
Nalçeçi	1	1	2
Odabaşı	-	4	4
Oduncu	4	-	4
Orurakçı	15	2	17
Pasban	1	-	1
Penbeci	17	7	24
Saatçi	1	5	6
Sarraç	77	2	79
Soğancı	8	-	8
Şerbetçi	1	-	1
Şevbci	-	1	1
Taşçı	3	3	6
Temürcü	3	52	55
Terzi	38	27	65
Tireci	-	2	2
Tuzcu	6	2	8
Tüccar	3	1	4
Tüfenkçi	8	-	8
Yağcı	1	-	1
Yemenici	-	1	1
Yoğurtçu	3	-	3
Zenbilci	3	-	3
Zurnacı	-	1	1
	507	408	915

TABLO - XII
SİVAS HARİCİ ÜRETİM
"Sivas'ta Kullanılan Eşya ve Erzaklara Göre"

BÖLGE	Merkez	Kalem	Cins	Bölge %
OSMANLI DAHİLİ ANADOLU	İstanbul	9	Gezi, Maî Şal, Tire, Entari, Değirmi Peştenbal, Stübürgce, Lüle, Maî İstanbul Şalı Kablı Samur Kürk	
	Üsküdar	1	Değirmi	
	Balıkesir	2	Aba, Şalvar	
	Bursa	4	Çuka, Gezi, Entari, Gömlek	
	Bilecik	2	Kadife Yastık Yüzü, Kadife Yastık	
	Manisa	1	Alaca Entari	
	İzmir	1	Sabun	
	Nazilli	1	Pekmez	
	Karahisar		Simli Piştov, Piştov çift	
	Adana	3	Penbe, Aşdar, Havlu	
	Ankara		Maî Şal, Beyaz Cübbe, Şeridli Cübbe	
	Maraş		Maî Bez, Aba, Yağmurluk, Sahtiyan,	
			Siyah Haffafiye, Çit	
	Urfa	1	Çit	
	Mardin	1	Çit	
	Diyarbakır	4	Alaca, Kutnu, Kuşak, Balta	
	Malatya	1	Duhan	
	Arabkir	3	Tire, Kutnu, Lüle	
	Kayseri	4	Yağ, Basdurma, Çizme, Yemeni	
	Antep	4	Çit Yorgan Yüzü, Aba, Kuşak, Bekmez	
	Tire	3	Şalvan, Entari, Çocuk Entari	
	Uşak	1	Seccade	
	Kütahya	5	Tabak, Tas, Maşraba, Kâse, Çanak	
	Tosya	3	Kuşka, Cübbelik Şal, Şilte	
	Merzifon	2	Tire, Pentenbal	
	Samsun	1	Duhan	
	Bafra	1	Duhan	43
	Tokat	9	Şilte, Sahan, Nühhas, Peştenbal, Havlu, Keten İpliği, İbrişim, Elvan, Güğöz, Çiçek ve Beyaz Harcı İpek	
	Zile	7	Halı, Seccade, Gön, Duhan, Bekmez, Leblebi, Nal	
	Erzurum	1	Mangal	
	Trabzon	2	Tüfenk, Mercanlı, Şeşhane	

TABLO - XII Devamı

BÖLGE		Merkez	Kalem	Cins	Bölge %
OSMANLI DAHİLİ	ARAP YARIMADASI	Niksar	1	Süpürge	
		Amasya	1	Elma Kuruşu	
		Kars		Saat Zinciri	
		Yeniköprü	1	Müessesem değirmi	
		Ürgüb	1	Çir	
		Behisni	1	Üzüm	
		Aladağ	1	Üzüm	
		Kazabad	1	Duhan	
		Taşabad	1	Duhan	
		Bor	1	Boya	
		Çerkez	1	Çuha Cübbe	
		Kürt	1	Kırmızı Kilim	
	AFRİKA	Halep	32	Tire, Kutnu, Alaca, Şitari, Çuha (Turuncu, Fındıklı), Çit, Maî Bez, Gezi, Kırmızı Bez, Hümayun Bezi, Gömlek Bezi, Beldar, Şal, Kemhan, Peştanbal, Entari, Paşa Peştanbalı, Eteklik, Depelikli Fes, Kadeh, Sabun	
		Şam	10	Alaca, Kutnu, Şitari, Altı Parmak, Alaca Entari, Kutnu Entari, Çubuk Takımı, Bıçak, Kılıç, Simli Kılıç,	19
		Hama	4	Hama Yünü, Hama Yünü Hırkâ, Bez, Kuşak Uçkanad Kuşak	
		Bağdad	1	Sipahi Muşlahı	
		Trablus	3	Kuşak, İbrişim Kuşak, Mercanlı Tüfenk	
		Arap	2	Gulam, Cevariyye	
		Yemen	1	Kahve	
		Beyrut	1	Mühimmat	
		Mısır	4	Pala, Hasır, Çarşab, En'amı şerif kabı	2
		Cezayir	2	Sade Kaval, Mercanlı Kaval	
		Girid	1	Gümüş Divit	
		Kıbrıs	4	Çit, Basma, Basma cedid yorgan, Çit yastık	
	RUMELİ	Selânik	5	Bez, Minder Yüzü, Beyak Peştanbal, Hamam ve Berber Takımı, Seccade	8
		Yanya	2	Sim Hamail, Döşek	
		Rumeli	3	Cariye, Aba, Piştov	
		Pizre	2	Piştov, Simli Piştov	
		İslimye	1	Tüfenk	
		Yanbolu	1	Üzengi	

TABLO - XII Devamı

BÖLGE		Merkez	Kalem	Cins	Bölge %
OSMANLI HARİCİ	AVRUPA				
		İngiliz	15	Şal, Gezi, Çit, Basma, Halı, Maî Şâfiye Kablı Kakum Kürk, Nargile sade, Billur Nargile ve Kabı, Saat, Çalar Saat, Piştov, Sağır Piştov, Tabak, Sağır Bıçak, İşlemeli Kuşak	
		Edinburg	1	Gümüş Kaplama Piştov	
		Fransa	4	Şal, Filinta, Pistov, Saat	14.5
		Leh	4	Yorgan, Çit Yüzlü Döşek, Çitari, Saat	
		Bec	1	Kapaklı Tas	
		Venedik	1	Piştov	
		Cenevre	2	Saat, Piştov	
		Frenk	5	Gezi, Altın Kutu, Kılıd, Tuzluk, Kahve	
		Hind	11	Kutnu, Abânî, Alaca, Sevâî Entari, Sarık Altı parmak, Gezi İpliği, Başlan İşlemeli Dölbend, Kılınç, Temür Üzengi	
	ASYA	Lahor	1	Şal	
		Acem	13	Şal Kuşak, Şal Entari, Deve Yünü Seccade, Halı, Halı Yüzlü Döşek, Çiçekli Şal, Keçe, Tüfenk, Saat, Filinta, Mecmua, Kitab Kuzu Kürkü	12.5
		Tebriz	2	Sim Kılınç, Tebriz taşlı Piştov	
		Rus	1	Dimî yüzlü Yastık	
		Çin	1	Fağfur Fincan	
	Amerika	Amerika	3	Bez, Çividi, Maî Bez	1
		75	233		% 100

TABLO - XIV
AYLIK ESNAF VERGİLERİNİN YILLARA GÖRE DAĞILIMI

Esnaf	1808	1810	1815	1819	1823	1827	1831	1835	1839
Bezâz Boyacı	1404	1056	1701	2639	1968	992	1622	1856	857
Basmacı				311	231	142	233	267	123
Penceci	2078	1567	2268	4556	3087	-	3114	-	-
Bakkal	1101	829	1513	2771	2052	1253	2077	2378	1094
Haffaf	1221	919	1810	3317	2463	1440	2355	2697	1247
Kuyumcu	487	366	668	1392	910	568	918	384	4848
Kürkçü	153	115	229	420	312	192	315	100	50
Börekçi	255	192	351	643	474	286	482	500	153
Etmekçi	318	239	437	802	166	171	171	200	150
Arpacı	318	239	437	166	166	286	157	183	123
Attar	371	279	551	1047	778	480	784	900	414
Tuzcu	416	313	609	1117	829	428	428	500	250
Debbağ	181	158	248	455	338	208	341	391	180
Bostancı	277	-	219	125	125	178	178	208	138
Tütüncü	485	365	779	1429	1061	654	1070	1225	564
Terzi	389	292	571	978	778	480	785	898	414
Kazancı	373	281	418	767	569	351	574	658	303
Kazzaz	167	125	286	524	389	240	3939	331	152
Çilingir	236	165	324	553	409	252	412	472	191
Temürcü	208	117	286	524	389	240	393	500	207
Hurdacı	-	39	-	-	-	-	-	-	-
Nalband	167	125	229	421	312	128	210	240	110
Mutaf	174	131	239	438	325	200	328	376	173
Sarraç	174	131	239	438	325	153	250	286	131
Sıpah Bazarı	167	126	248	455	338	208	341	390	180
Berber	208	157	286	472	389	240	381	450	207
Kavukçu	43	32	39	26	33	120	-	-	-
Göncü	21	16	29	16	25	81	133	153	70
Eskici	42	31	58	109	81				
Semerci	112	84	192	353	256	162	264	302	139
Kılıççı	112	84	229	438	312	145	237	272	125
Katırcı	81	68	115	212	157	48	79	-	-
Hamal-ı Meydan	112	84	153	26	73	57	34	66	21
Sığır Canbazı	-	-	-	34	21	-	-	-	-
TOPLAM :	11851	7669	12245	27975	20141	10383	19059	17183	8245

*Bezzaz, Boyacı ve Basmacı esnafı 1819'a kadar birlikte verilmiş, bu tarihten sonra Basmacı esnafı ayrılmıştır. Aynı şekilde Temürcü ve Hurdacı esnafı 1808'de birlikte, daha sonra ayrı verilmiştir.

TABLO - XVII
ES'AR-I HAFÂFÂN (1823-1825)

Pek Alâ Battal Yemeni-Çift-1	11 Kuruş
Alâ Battal Yemeni-Çift-1	9 Kuruş
Ceke Battal Yemeni-Çift-1	8.5 Kuruş
Küçük Battal Yemeni-Çift-1	7.5 Kuruş
Ulu orta Yemeni-Çift-1	6.5 Kuruş
Zergerdâne Yemeni-Çift-1	5.5 Kuruş
Oniki Yaş Yemeni-Çift-1	4 Kuruş
Sekiz Yaş Yemeni-Çift-1	3.5 Kuruş
Beş Yaş Yemeni-Çift-1	2.5 Kuruş
Kösele Battal Alâ Pabuç-Çift-1	6.5-7 Kuruş
Kösele Evsat Battal Pabuç-Çift-1	5.5-6 Kuruş
Kösele Battal Ednâ Pabuç-Çift-1	4.5 Kuruş
Süvarî Battal İçi Sarılı Pabuç-Çift-1	5.5 Kuruş
Süvarî İçi Sarı Ednâsı Pabuç-Çift-1	4.5-5 Kuruş
Süvarî Ceke Evsat Pabuç-Çift-1	4.5 Kuruş
-----Ednâsı Pabuç-Çift-1	4.5 Kuruş
Küçük Battal Alâ Kösele Pabuç-Çift-1	4.5 Kuruş
Küçük Battal Alâ Ednâsı Pabuç-Çift-1	4 Kuruş
İçi Sarılı Battal Süvarî Alâ Pabuç-Çift-1	5.5 Kuruş
İçi Sarılı Battal Evsat Pabuç-Çift-1	5 Kuruş
İçi Sarılı Battal Ednâsı Pabuç-Çift-1	4 Kuruş

TABLO - XVIII
ES'AR-I HAFĖĖĖĖĖ (1831-1832)

Pek âlâ Battal Yemeni-Çift-1	12 Kuruş
Defa Battal Yemeni-çift-1	10 Kuruş
Çeke Bakkal Yemeni-Çift-1	9 Kuruş
Küçük Battal Yemeni-Çift-1	8 Kuruş
Ulu orta Yemeni-Çift-1	7 Kuruş
Zergerdan Yemeni-Çift-1	6 Kuruş
Battal âlâsı Pabuç-Çift-1	7 Kuruş
Battal Evsatı Pabuç-Çift-1	6 Kuruş
Battal Ednası Pabuç-Çift-1	5 Kuruş
Süvarî Battal Pabuç-Çift-1-âlâ	6 Kuruş
Süvarî Battal Pabuç Ednâ-Çift-1	5 Kuruş
Süvarî Alâsı-Çift-1	5 Kuruş
Süvarî Ednâsı-Çift-1	5.5 Kuruş
Çeke Battal Pabuç Ednâsı-Çift-1-	5 Kuruş
Küçük Battal Köseleli Pabuç-Çift-1-âlâsı	4.5 Kuruş
Küçük Battal Köseleli Pabuç Ednâsı-Çift-1	4 Kuruş
Küçük Battal Köseleli Pabuç Evsat-Çift-1	4 Kuruş
İçi Sarı Battal Süvarî Evsat Pabuç-Çift-1	6 Kuruş
İçi Sarı Battal Süvarî Evsat Pabuç-Çift-1	5 Kuruş
İçi Sarı Battal Süvarî Ednâ Pabuç-Çift-1	4 Kuruş
Çeke Battal Pabuç âlâsı-Çift-1	5 Kuruş
Çeke Battal Pabut Ednâ-Çift-1	4 Kuruş
Küçük ----- Battal âlâsı Pabuç-Çift-1	4 Kuruş
Küçük --- Battal Ulu orta PabuçÇift-1	3.5 Kuruş
Zergerdâne âlâsı-Çift-1	2.5 Kuruş
Kiçi ayak Pabuç-Çift-1	1 Kuruş
Gulâmâne-Çift-1	1.5 Kuruş
Beş yaş-Çift-1	3 Kuruş
Battal Mesh-Çift-1	7 Kuruş
Çeke Battal Mesh-Çift-1	6 Kuruş
Küçük Battal Mesh-Çift-1	5 Kuruş
Ulu orta Battal Mesh-Çift-1	4.5 Kuruş
Zergerdane Mesh-Çift-1	4 Kuruş
Merdane-Çift-1	2.5 Kuruş

TABLO - XVII'in Devamı

Serhadi Mesh Çeke Battal-Çift-1	6.5 Kuruş
Serhadlı Mesh Küçük Battal-Çift-1	6 Kuruş
Lâldiyan ? Mesh âlâsı-Çift-1	5.5 Kuruş
Lâldiyan ? Ednası-Çift-1	5 Kuruş
Maraş Sahtıyan Battal çizme-Çift-1	20 Kuruş
Adana'dan Küçük Çeke Battal	17 Kuruş
Küçük Battal Çizme	15 Kuruş
Çiçek Çeke Battal Çizme	18 Kuruş
Küçük Çiçek Battal Çizme	16 Kuruş
Ulu orta Çiçek	13 Kuruş
Zergerdane	11 Kuruş
Deveci Çizmesi âlâsı	25 Kuruş
Deveci Çizmesi Evsat	20 Kuruş
Deveci Çizmesi Edna	15 Kuruş
Çiçek Kırmızı oniki Yas	6 Kuruş
Çiçek Kırmızı beş Yas	4 Kuruş
Çiçek Kırmızı Sekiz Yas Gulâmâne	5 Kuruş
Sarı Çizme Küçük Battal	10 Kuruş

LİSTE I

SİVAS MEKTEP VE MUALLİMHANELERİ

- 1-Ahmed Çelebi Muallimhânesi (Küçük Minare Mah. 1703).
 - 2-Akdeğirmen Mahallesi Muallimhânesi (1705).
 - 3-Bâb-ı Kayseriyye'de Hasan Efendi Muallimhânesi (1786).
 - 4-Behram Paşa Mektebi (1835).
 - 5-Hacı Zahid Mahallesinde Hacı Ali Mektebi (1719).
 - 6-Hasan Bey Mektebi (Küçük Bengiler Mah. 1720)
 - 7-Heves Hatun Muallimhânesi (Meydan. 1721).
 - 8-Hoca İmam Mahallesi'nde Abdaloğlu Mektebi (1765).
 - 9-Hoca İmam Mahallesi'nde Yörük Mehmed Ağa Mektebi (1713).
 - 10-Ganem Mahallesi'nde Ahmed Ağa Mektebi (1609).
 - 11-Çorbacı Mahmud Muallimhânesi (Sarı Şeyh Mah. 1707).
 - 12-Kale-i Atik'de Hac Mustafa Kethüda Mektebi (1705).
 - 13-Kale Kapusu Önünde Pir Mehmed Muallimhânesi (1705).
 - 14-Keçi Bula Mahallesi'nde Şeyh Mehmed Muallimhânesi (1710).
 - 15-Kılağuz Mahallesi'nde Hacı Ömer'in Tamir Ettirdiği Mektep (1720).
 - 16-Kurt Mescidi Mahallesi'nde Mahmud Ağa Muallimhânesi (1717).
 - 17-Kurt Mescidi Mahallesi'nde Rıdvanzâde Muallimhânesi (1703).
 - 18-Küçük Ali baba Mektebi (1638).
 - 19-Kerim Çavuş Mektebi (1514).
 - 20-Mahmud Kethüda Mektebi (Sarı Şeyh Mal.1572).
 - 21-Oğlan Çavuş Mahallesi'nde Ahmed bey b. Abdurrahman Mektebi (1573).
 - 22-Osman Paşa Mahallesi'nde Emir Ahmed çelebi Mektebi (17.yy.).
 - 23-paşa Bey Mahalle Muallimhânesi (1712).
 - 24-Seyyid Halil Muallimhânesi (Osman Paşa Mah. 1709).
 - 25-Şah Hüseyin Mahallesi Muallimhânesi (1848).
 - 26-Şeyh Çoban Mahallesi'nde El-Hac Ali ağa Mektebi (1726).
 - 27-Şeyh İbrahim Mektebi (Küçük Minare Mah. 1835).
 - 28-Şeyh Şemseddin Mektebi (Küçük Minare Mah. 1595).
 - 29-Sofu Halife Muallimhânesi (Küçük Minare Mah. 1758).
 - 30-Tokmak Mahallesi'nde Şeyhzâde Ahmed Efendi Muallimhânesi (1715).
 - 31-Üçler Bey Mahalle Mektebi (1717).
 - 32-Zaralızâde Mehmed Paşa Mektebi (Hoca İmam Mah. 1749)
 - 33-Yahya Bey Mahalle Mektebi (1802).
 - 34-Hacı Murat Muallimhânesi (1576).
- * Mektep ve Muallimhâneler'in vakfiye veya ilk geçtikleri tarihler verilmiştir.

SİVAS ÇARŞI VE PAZARLARI

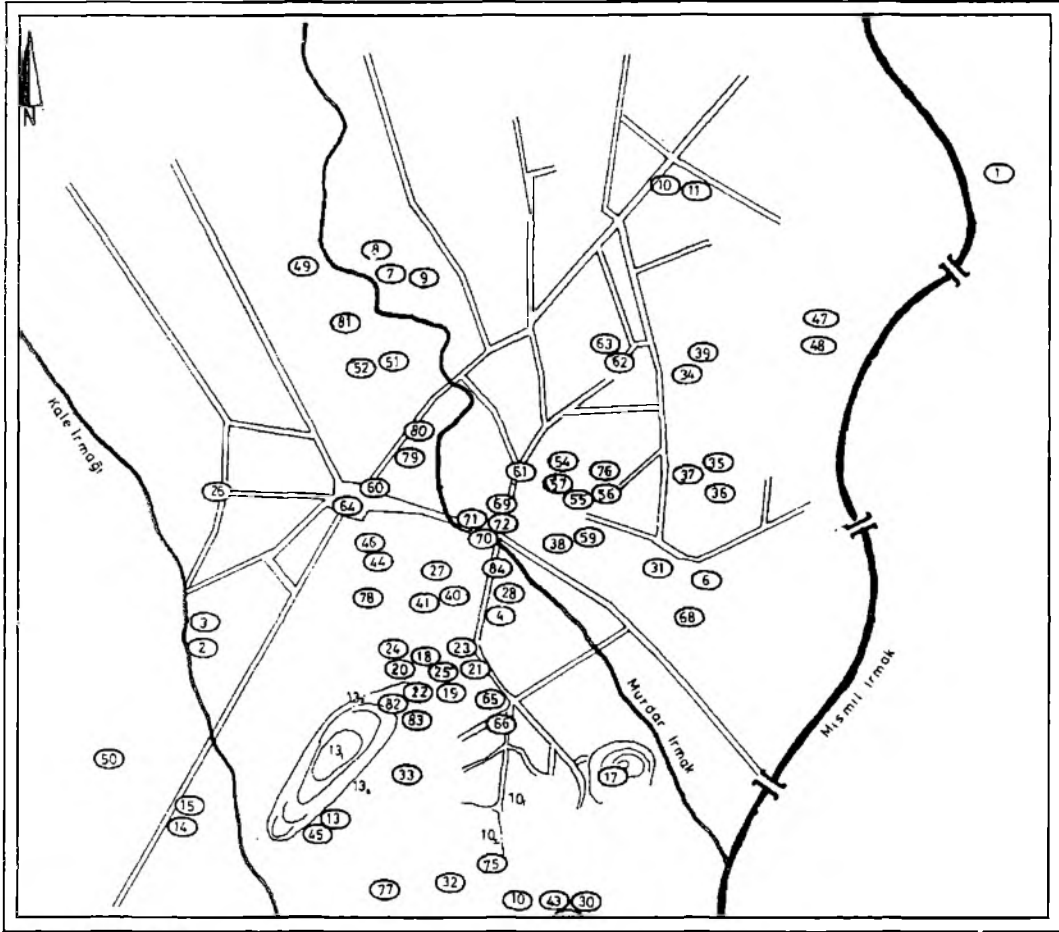
1-Attarlar Çarşısı	33-Temürcüler Çarşısı
2-Aşçılar Çarşısı	34-Terziler Çarşısı
3-Bakırcılar Çarşısı	35-Tüzüncüler Çarşısı
4-Bakkallar Çarşısı	36-Tuzcular Çarşısı
5-Bezzazlar Çarşısı	37-Uzun Çarşı
6-Bıçakçılar Çarşısı	38-Yeni Çarşı
7-Börekçiler Çarşısı	39-İplikçiler Çarşısı
8-Çilingirler Çarşısı	40-Üsküfçüler Çarşısı
9-Çizmeciler Çarşısı	
10-Eski Çarşı	1-Buğday Bazarı
11-Haffaflar Çarşısı	2-Baldır Bazarı
12-Haremeyn Çarşısı	3-Koyun Bazarı
13-Hurdacılar Çarşısı	4-Sipah Bazarı
14-Kassaplar Çarşısı	5-Tavuk Bazarı
15-Kazgancılar Çarşısı	6-Bazar
16-Kılıççılar Çarşısı	7-Meydan Bazarı
17-Kuyumcular Çarşısı	
18-Küçük Çarşı	
19-Kürkçüler Çarşısı	
20-Kassarlar Çarşısı	
21-Mahkeme Çarşısı	
22-Mercan Çarşısı	
23-Marangoz Çarşısı	
24-Nalbandan Çarşısı	
25-Nalçeçiler Çarşısı	
26-Penbeciler Çarşısı	
27-Paçacılar Çarşısı	
28-Göncüler Çarşısı	
29-Sarraçlar Çarşısı	
30-Sultan Çarşısı	
31-Soğancılar Çarşısı	
32-Semerciler Çarşısı	

SİVAS ÇEŞMELERİ

- 1-Abdolvahab Gazi Zaviye Çeşmesi (Ahmed b. Çakırhan, 1326. zaralızâde Mehmed Paşa. Tecdid, 1326).
- 2-Ağcabölge Mahallesi'nde Çifteler Çeşmesi (1747).
- 3-Ağcabölge Mahallesi'nde Uzunhacızâde Es-Seyyid Ahmet Ağa Cami Çeşmesi (1823).
- 4-Ahî Ali Zaviye Çeşmesi (1468).
- 5-Ahî Mehmed Külâh Dûz Zaviye Çeşmesi (1576).
- 6-Akdeğirmen Mahallesi'nde Hazinedâr İbrahim Ağa Çeşmesi (1835).
- 7-Akdeğirmen Mahallesi'nde Hafız Mehmed Çeşmesi (1835).
- 8-Akdeğirmen Mahallesi'nde Orta pınar Çeşmesi (1835).
- 9-Ali Baba Zaviye Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1637).
- 10-Ali Çavuş Çeşmeleri (1271;Şemsi Ferraş, Yahya Bey, Abdulkерim mahallesinde 3 adet)
- 11-Ali Baba Mahallesi'nde Hacı Fatma Çeşmesi (1792).
- 12-Akbaş Zaviye Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1637).
- 13-Atik Ali Paşa Çeşmeleri (1712, 4(ü Kaleardı Mah., l'i Kale-i Cedid, l'i Veled Bey Mah., l'i Zilkâr Mah.).
- 14-Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nde Fatıma Hatun Çeşmesi (1822).
- 15-Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nde Hacı Ahmed Çeşmesi (1705,6 adet).
- 16-Bayram Paşa Suyu (1637).
- 17-Bıllur Mahallesi Çeşmesi (İüleci Ahmed Paşa, 1835).
- 18-Cami-i Kebir Mahallesi'nde Ahmed Paşa Çeşmesi (1737).
- 19-Cami-i Kebir Mahallesi'nde Duha Hatun Çeşmesi (1726).
- 20-Cami-i Kebir Mahallesi'nde Müfti Numan Efendi (3 İüle, 1758. Bayram Paşa Suyu).
- 21-Cami-i Kebir Mahallesi'nde Oğlan Çavuş Çeşmesi (1574).
- 22-Cami-i Kebir Mahallesi'nde Es-Seyyid El-Hac Abdulahad Çeşmesi (1835).
- 23-Cami-i Kebir Mahallesi'nde Selmanoğulları'ndan Ahmed Paşa Çeşmesi (1737).
- 24-Cami-i Kebir Mahallesi'nde Taşcıoğlu Seyyid Hüseyin Çeşmesi (1835).
- 25-Cami-i Kebir Şadırvanı (Bayram Paşa Suyu, Zaralızâde Mehmed Paşa Tamir)
- 26-Çavuşbaşı Cami Çeşmesi (1792).
- 27-Çeşme-i Bazar (1710).
- 28-Çeşme-i Mahalle-i Köhne Civan (1576)
- 29-Çeşme-i Mahalle-i Mehâr (1576).
- 30-Dârü'r-Rahâ Vakfı Çeşmeleri (5 adet, 1835).
- 31-Demirciler Ardında Çeşme (1637).
- 32-Gökhüsam Mescidi Çeşmesi (1637).
- 33-Gök Medrese Çeşmesi (1271).
- 24-Hacı Veli Mahallesi'nde Acı Pınar (Fertellizâde Es-Seyyid Mehmed Ağa Cami Çeşmesi, 1824).
- 35-Hamurkesen Mahallesi'nde Bağcızâde Ömer Ağa Çeşmesi (1835).
- 36-Hamurkesen Mahallesi'nde Hacı Kelaâmı Çeşmesi (1703).
- 37-Hamurkesen Mahallesi'nde Yağlıkara Mehmed Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu,1637).
- 38-Hasan Paşa Çeşmeleri (25 adet, 1835).
- 39-Veli Mahallesi'nde Konak Önünde Çeşme (Bayram Paşa Suyu, 1637).
- 40-Hoca İmam Mahallesi'nde Çatal Çeşme (İbrahim Efendi Vâkıf-ı Sâni,1713).
- 41-Hoca İmam Mescid Çeşmesi (1825).

- 42-Kabala Mahallesi Medine Hatun Çeşmesi (1835).
- 43-Kabala Mahalle Çeşmesi (1704).
- 44-Kale-i Atik Mahallesi Mehmed Emin Ağa ve Esmehan Hatun Çeşmesi (1835, Kepenek Suyu).
- 45-Kale Cami Çeşmesi (Kepenek Suyu, 1791).
- 46-Kaleardı Mahallesi'nde Seyyid Mehmed Çeşmesi (1832).
- 47-Keçibula Mahallesi'nde Aişe Hatun Çeşmesi (1703, Bayram Paşa Suyu).
- 48-Keçibula Mahallesi'nde Müslime Hatun Çeşmesi (1710).
- 49-Kösedere-i Müslim Mahallesi Aşurzâde Seyyid Hafız Receb Çeşmesi (1832).
- 50-Kurt Mescidi Mahallesi Hacı İsmail Mescidi Kurbunda Pınar (1781).
- 51-Küçük Bengiler Mahallesi Zaralızâde Feyzullah Paşa Zevcesi Aişe Hatun Saray Çeşmesi (1798).
- 52-Küçük Bengiler Mahallesi Hacı Hasan Ağa Suyu (3 Hamam, 73 Hane, 48 Çeşme, (1835).
- 53-Küçük Emin Efendi Çeşmesi (1835).
- 54-Küçük Minare Mahallesi Hatun Çeşmesi (1798).
- 55-Küçük Minare Mahallesi İhsaniye Medresesi Önünde Pınar (1838).
- 56-Küçük Minare Mahallesi'nde Şeyh İbrahim Çeşmeleri (2 adet, Bayram Paşa Suyu, 1637).
- 57-Küçük Minare Mahallesi'nde Şeyh Süleyman Çeşmesi (1835).
- 58-Mercan Sûk'ında Kamer Hatun Çeşmesi (1729).
- 59-Meydan'da Üç Çeşme (Kazancılar Kapısında, Bazar Kapısında ve Temürcüler Kapısında, 1710).
- 60-Mustafa Bey b. Behram Paşa Çeşmeleri (1590, Saray Önünde İki Çeşme).
- 61-Nalbandlar Sûk'ında Korkmazlar Çeşmesi (1768).
- 62-Oğlan Çavuş Mahalle Çeşmesi (kara Mustafa Tamiri 1783).
- 63-Oğlan Çavuş Mescidi Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1637).
- 64-Osman Paşa Çeşmeleri (2 adet, Camii ve Şahna Künbedi önünde, 1817).
- 65-Paşa Bey Mahalle Çeşmesi (1576, Molla Emin).
- 66-Paşa Bey Mahallesi Hacı Derviş Çeşmesi (1718).
- 67-Şah Bey Çeşmeleri (7 adet, 1757).
- 68-Selman Bey Cami Şadırvanı (1718).
- 69-Şah Bula Suyu (1757).
- 70-Sarı Şeyh Mahalle Çeşmesi (1576).
- 71-Şifâiye Medresesi Çeşmesi (1835).
- 72-Sarı Şeyh Mahallesi El-Hac İsmail Eytam Cami Çeşmesi (1835).
- 73-Sarı Şeyh Mahallesi El-Hac İsmail Ağa ve El-Hac Halil Ağa Cami Çeşmesi (1748).
- 74-Said İbrahim Paşa Çeşmeleri (2 adet, Kırçuk ve Karakaş Köprüsü Yanında, 1838).
- 75-Seydi Hasan Çeşmesi (bayram Paşa Suyu, 1710).
- 76-Şemsi Ferraş Mahalle Çeşmesi (Mehmed Efendi 1728, Zaralızâde Alime Hatun, 1779 ve Emine Hatun 1835).
- 77-Şemseddin Sivasî Çeşmesi (1593,93, Bayram Paşa Tamir 1637).
- 78-Şeyh Çoban Zaviye Çeşmesi (1323, Bayram Paşa Tamir 1637).
- 79-Üryan-ı Müslim Mahallesi'nde Mehmed Emin Ağa Konak Çeşmesi (1825).
- 80-Üryan-ı Müslim Mahallesi'nde Şeyh Mehmed Çeşmesi (1804).
- 81-Üryan-ı Zimmi Mahallesi Cemile Hatun Kepenek Pınarı (Tamir, 1826).
- 82-Veled Bey Çeşmesi (1574).
- 83-Veled Bey Mahallesi'nde Paşa Hatun Çeşmesi (1835).
- 84-Zaralızâde Mehmed Paşa Çeşmesi (Paşa Hanı Dahilinde, 1742).

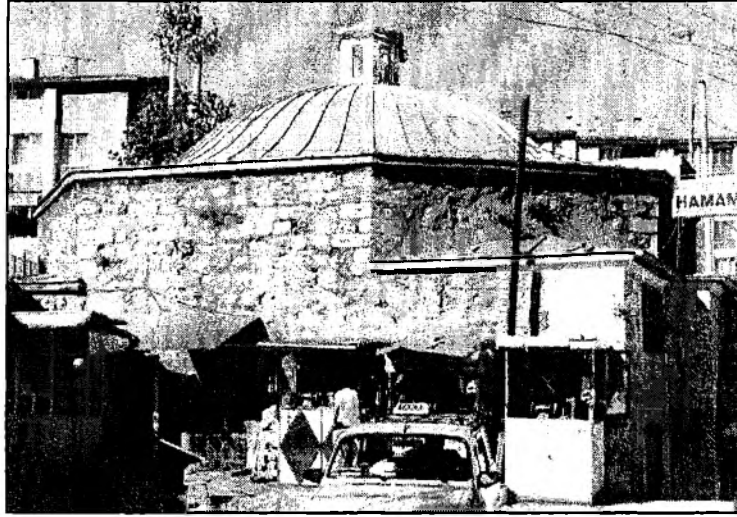
PLAN XII

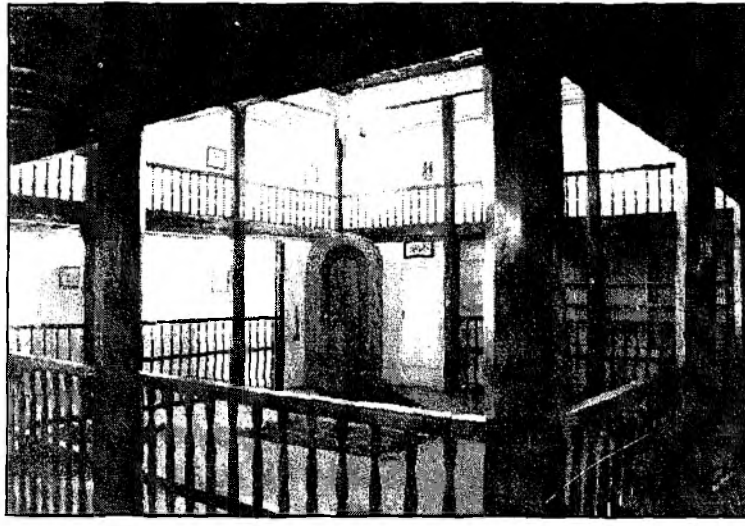
Sivas Çeşmeleri

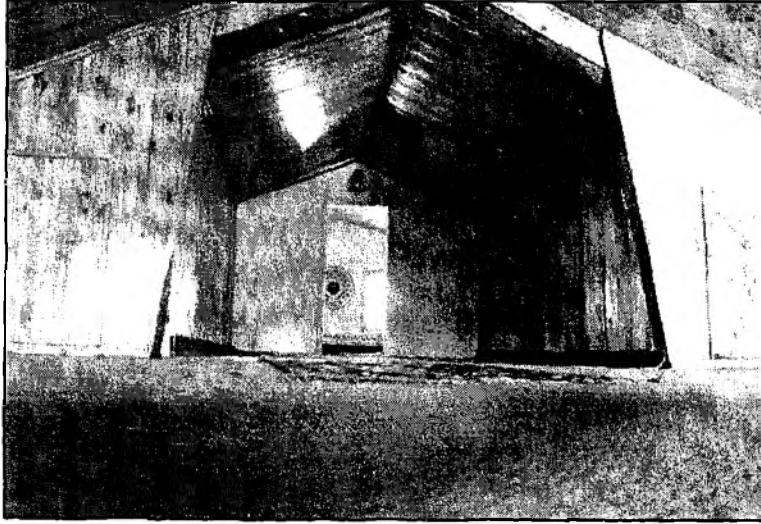
Akdeğirmen Mahallesi'nde 1890 tarihli bir konak

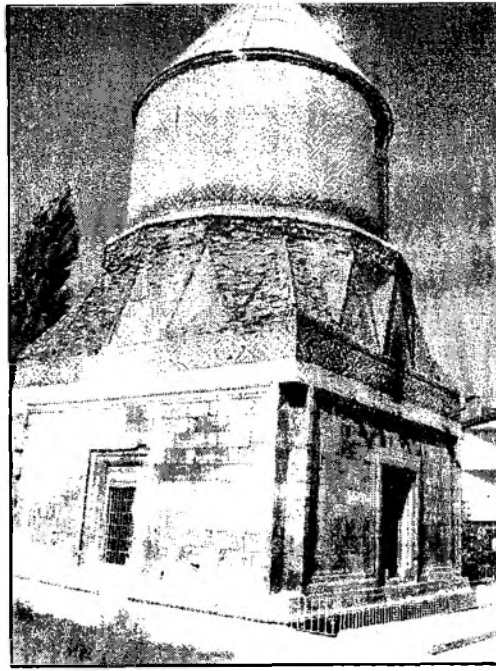
Meydan Hamamı (Mahmud Paşa Hamamı)

Susamışlar Konağı

Susamışlar Konağı

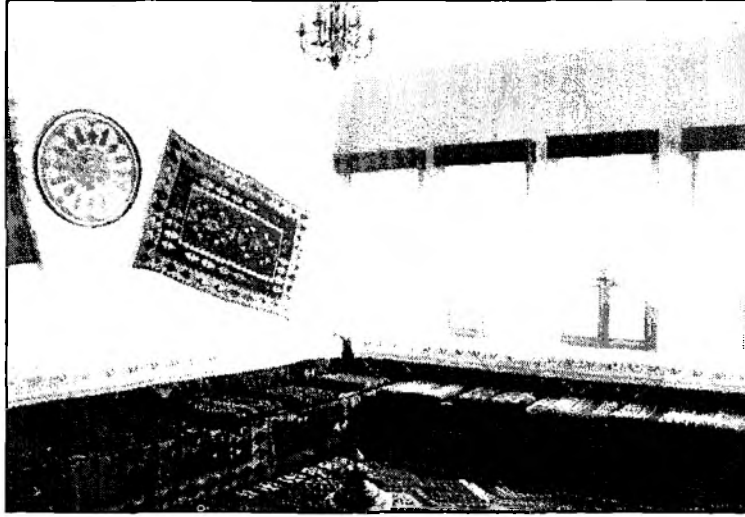
Gdk Minare

Susamışlar Konağı

Ali Ağa Camii

Susamışlar Konağı

[illegible]

درود مستحکمه نرضی الله عنک

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

Sahibiye (Gök) Medrese ile ilgili Arz ve İ'lanı

Şeyh Şemseddin Zaviyesi ile ilgili hüküm

Cami Kethî (Ulu Câmi) ile ilgili bir Arz

GENEL DİZİN

A

Abadan 31
Abaka Han 5
Abaza Paşa 12
Abdalan-ı Rum 42
Abdolvahab Gazi (Zaviyesi) 1,23,25,29,33,37,38
Abduvahab Rahîf 39
Acem (İran) 77,97,98
Acem Halısı 74
Adana 93,94,96,111
Ağnam Bedeli, 102
Ağacıkzâde Mehmed Ağa 101
Ağcabölge 27,37
Ahî Ahmed Çelebi 40,41
Ahî Ali Zaviyesi 40,41
Ahî Carullah (Zaviyesi) 40,41
Ahî Emir Ahmed Zaviyesi 32,38,40
Ahî Mehmed Kulâh Düz (Zaviyesi) 40,41
Ahî Mecdüddin 40
A. Gabriel 18,32
Ahmedek 19
Ahmed b. Çakırhan 38
Ahmed Bey b. Abdussamed 34
Ahmed Çelebi b. Mihmad 35
Ahmed Paşa 38
Ahmed Subaşı Zaviyesi 42
Akbaş Zaviyesi 41,42,48
Akdeğirmen (Ağa Değirmeni) 27,28
Akşehir 11
Aksaray 11
Akkoyunlular 9,10
Alaeddin Keykubad 4,17
Alaeddin Paşa (Sivas Valisi) 18,77
Ali Baba 13,48
Ali Baba Mahallesi 27
Ali Baba Mescidi 28,29,34,35
Ali Baba Zaviyesi 13,27,43
Ali Paşa 47,48
Ali Üryan (Mescid-i Ahmed Subaşı) Mescidi 25,42
Altınöğlü Hanı 52
Amasya 3,6,7,9,12,97,102
Amasya Emiri Hacı Şadgeldi 6
Amerika 96,97,111
Amid (Diyarbakır)4
Ankara 8,56,58,65,92,97,100
Ankara Cübbeleri 73
Antalya 108
Antep 65,97,111
Arpacı Esnafı 61,63,84,90
Arpacılar 84
Arabacı 85,87,90
Arapkir 97
Arap Yarımadası 96
Asadîr Zimmi 102
Asâkir-i Mansure-i Muhammedî 99,100
Asya 96

-B-

Baba Üryan 27
Baba Şahin (Şeyh Şahin) 41
Bâb-ı Kayseri 27
Bâc-ı Bazar 99
Bâc-ı Kırtıl 101,102
Bağdat 13,14
Bağdat Caddesi 53
Bahtiyar Bostanı Mahallesi 29,34
Bakırcı 95
Bakkalan Bazarbaşı
Bakkal İbrahim 120
Bakkal Mardros 120
Bakkal 59,63,69,70,73
Balâk 28
Balırbazarı 27
Balıkesir 97
Balmumcu 96
Bali Bey 10
Baltacı 89
Barutçu 63
Basmacılar Hanı 52,110
Basmacı 63,93
Baycu Noyan 4,5
Bayezid Paşa 8
Bayezid II 10,11 Bazarbaşı 64,69,85,112
Bayram Paşa (Sadrazam) 27,47,48
Bedesten- Bezzazistan 51
Bedesten Kethüdası (Vekil-i Fukara)
64,65,66,67,68,69,70,76,85
Bedesten Kethüdası Mustafa 74
Behram Paşa oğlu Mustafa Bey 34
Behram Paşa (Sivas Valisi) 49
Behram Paşa Hanı 51
Behramşah 102
Bekircavuşoğlu Hanı 11,110
Beratlı Avrupa Tüccarı 102
Beratlı Hayriye Tüccarı 111
Berber 59,65,91,100
Beylik Sarayı 19
Bezirci Tarlası 27,31
Bezzaz 59,93,104,105
Bizans 1,3
Bıçakçı 73,95
Bıçakçı Hasan 120
Billur Mahallesi-Mescidi 22,23,24,27,35,
Bina Amelesi 89
Boyacı Esnafı 93,94,105
Boyahane 93
Bostancı Ahmed 120
Bozok 102
Börekçi 106
Börekçi Esnafı 119
Bulgaristan 97
Buruciye Medresesi-Mescidi 4,35,44
Bursa 59,65,100,115

-C,Ç-

Cami-Kebîr (Ulu Cami) 22,25,27,32,41,47,48,51,54
Canbaz 63,112
Cancun Kapısı 26
Cancun Mahallesi 26
Cedîd-i Kebîr 31
Cedîd-i Sağır 31
Celep 112
Cihad İânesi 103
Cizye evrâkı-Bohçası 98
Çadırcı 63
Çahgen 89
Çaldıran Zaferi 11
Çaparzâde Süleyman Bey 102
Çarşı 27
Çatal Çeşme 47
Çavuş 64,65
Çavuşbaşı 31,37
Çay Hamamı 49
Çayırağzı 42,90
Çelebi Mehmed 18
Çerikçi (Ölçücü) 61,63
Çermogan Noyan 4
Çıkırcı 89,93
Çırak 62
Çiçekli 31
Çift Kira 83
Çifte Minare 4,44
Çilingir 95,105,106
Çizmeçi 63
Çorapçı 94
Çorum 102
Çubukçu 59,63

-D-

Danışmend Gazi 2
Darende 1,110
Dârü's-Şifâ (Şifâiye) 3,4,35,44,51
Dârü'l-Hadis 45
Dârü'r-Râhâ 38,39,40
Dârü'z-Ziyâfe 45
Debbağhâne 81,94
Debbağ 63,94
Değirmencioğlu Mescidi 34
Deveci 87
Deve Nakliyesi 90
Dikilitaş 37
Diyarbakır 96,97,120
Divriği 110
Dokuma Sektörü 92,104
Duacı 64,65
Duhancı 63,112
Duhancılar Şeyhi 69
Dukaginoğlu Ahmed Paşa 11
Dul Kadınlar 62
Dülger 63,89

-E-

Ebheri Hamamı 49
Ebu Said Cihanşah 9

Ece 29,90

Edirne 11,100,115
Ekmekçi Esnafı 61,63,68,86,106
Ekmekçiler Şeyhi Kadızâde Mehmed Ağa 68
Elbistan 4
Elekçi 89
Elhac Hüseyin Ağa 48
Elhac Zülfikar Cami 37
Emir Arif (Hac Arif) 41
Emir Hacı Ali Mahallesi 22
Emir Gazi 2
Emevi Haliesi Abdülmelik 1
Enfiyeci 113
Enfiye Mukataası 75
Enfiye Eminliği 75
Eretnaoğlu Mehmed Bey 5
Ermeni Prensleri 2
Erzincan 4,7,8,12
Erzincan Emiri Mutaharten 8
Erzurum 1,8,10,102,108
Erzurum Mangalları 75
Erzurum Yolu 21,25
Es'âr-ı Börekçiyân 117
Es'âr-ı Etmekçiyân 117
Es'âr-ı Habbazî 15
Es'âr-ı Kassabânı 115
Eskici 63
Eski Hamam (Eski Paşa Hamamı) 49
Esnaf Bidesi 103
Esnaf ihtiyarları 68,113
Esnaf Şeyhleri 67,68,69
Esnaf Terekeleri 72,74,75
Esnaf Yöneticileri 84,85
Evliya Çelebi 18,19,27,2,38,45,46,48,51,52,59,65,93

-F-

Fatih Sultan Mehmed 9,10,21,22
Ferhat Bostanı Mahallesi 29
Ferid Hamamı 49
Fertellizâde Esseyyid Mehmed 37
Fırat 108
Fırın Damı 62
Firenk Kahvesi 97
Fişenkçi 95
Firuz Ağa Hamamı 50
Fransa 77,104

-G,Ğ-

Ganem Mahallesi 24,35,46
Gazan Han 5
Gedik 80,81
Gedik Usulü 80
Gedik Ahmed Paşa 10
Gelmûlad 102
Gevherhan Sultan 10
Gıyaseddin Kayhusrev 4
Giyim 91
Girit 91
Gökçe Bostan Mahallesi 29
Gökhüsam 35

Gök Medrese (Sahibiye) 4,35,44,45,147
Gök Medrese Mahallesi 22
Göncü 94
Götürücü 110
Gümüstekin Ahmed Gazi 2

-H-

Hacı Abdurrahman Raftı 39
Hacı Ahmed 48
Hacı Emir Mahmud Mescidi 32
Hacı İsmail Mescidi 33
Hacı İzzet Paşa (Osman Paşa Cami) Cami 45
Hacı Mehmed Mahallesi 30
Hacı Veli 29
Hacı Yusuf Mescidi 35
Hacı Zahid 27
Haçlı Seferleri 1,3
Haffaf 95,104
Haffaf-Dikici 59,94
Haffaflar Çarşısı 82 Hamamardı Mahallesi 30
Halep 96,97,98,108,111
Hama 111,120
Hamakârı Kuşak
Hamal 90
Hamamcı 63,91
Hamamcioğlu Hamamı 50
Hamidiye 31
Hamurkesen 25,37
Handanzâde Mehmed Ağa Mescidi 37
Hangâh-ı Sultan 38
Hangâh-ı Tokmak 38
Hanlı 31
Harameyn Vakıfları 80
Harput 4
Hasan Paşa (Sivas Valisi) 13,34,36,38,51,49
Hasan Paşa Hamamı (Eski Hamam) 25,48,83
Havâî Gedik 81
Hekim 63,91
Hızarcı 89
Hızıroğlu Hanı 52
Hind-Hindistan 96,97,98,111,120
Hizmet Üretimi 87,90,90,91 Hekim Çayırı 11
Himmet Ağa 46
Himmet Sofu Mescidi 22,23
Hoca Abdülkerim 47
Hoca Ali Çavuş Mescidi 34,35,51
Hoca Hüseyin Mescidi (Şah Hüseyin)
Hoca Hüssam Mescidi 35
Hoca İmam Mescidi 32,46
Hoca İmam Mahallesi 22
Hoca Sarı Şeyh 33,42
Hoca Ulu Bey Mescidi 32
Horasan Erenleri 42
Höllüklük 31
Hükümet Meydanı 25
Hüseyinabad 102

-İ,İ,İ-

İbdiâye 31
İbn Batuta 40
İbrahim Yinal 1

İbrâ-i Vahide 82
İcâre-i Sahiha 82,83
İcâre-i Muaccele 83
İcâre-i Müeccele 83
İcâreteyn 83
İhsaniye Medresesi 46
İhtisab Ağalığı 115
İhtisab Defterleri 115
İhtisab Rûsûmı 101
İlbeyli 102
İhanlılar 5,108
İmâm-ı Azam 38
İmâret Cami 35
İmâret Mahallesi 29,44
İmdâd-ı Hazeriyye 102
İmdâd-ı Mübaşiriyye 102
İnşaat İşçisi 90
İnşaat Sektörü 87,89,90
İnalluballu 102
İngiltere 77,97,98,104
İngilizkârı 76
İran (Acem) 11,12,97,110,111,115
İskender Bey 10
İstanbul 11,67,86,97,98,103,108,105,110
İşçi 89,90
İzzeddin Keykâvüs 3,4,45
İzmir 108,110
İl.Jüstiniën 1

-K-

Kabak Yazısı 42
Kabalı Mahallesi 29
Kadı Burhaneddin 5,6,7,8,9,18
Kadı Burhaneddin Mahallesi 31
Kafesçi 89
Kahveci 63
Kahvehane 59,75,81
Kalaycı 61,63
Kaleardı Mahallesi 27,34,40
Kale Cami (Mahmud Paşa Cami) 19,49
Kale İrmak 17
Kale-i Atık (Eski Kale-Paşa Hisarı)
19,25,29,34,37,44,45,49,53
Kale-i Atık Mahallesi 22
Kale-i Cedîd (Toprak Kale) 18,25,29,45
Kale Hamamı 49
Kalenderşah (Celali) 11
Kalfa 62
Kalıpcı 89
Kangal 90
Kanûnî Sultan Süleyman 11,23,34
Kapan hanı 51,112
Kapotbağçe 31
Karaçayır 11
Karagedik 22
Karakoyunlular 9
Karakurum 4
Karamanoğulları 9
Karamanoğlu Alaeddin Bey 5
Karahisar 102
Kara Tatarlar 6

Karayaka 102
Karayülük Osman Bey 6,8
Kars 102
Kasap Esnafı 61,63,76,85,86,112
Kasap Şeyhi 68
Kassar 93
Kasımcı 2,12
Katiroi 71,106
Kavariama 91
Kayd-ı Hayat 70
Kayseri 2,4,5,7,10,11,95,97,110
Kayseri Kapısı 25
Kazabad 102
Kazova 10
Kazzaz 59,114,120
Keçibula 29,37,43
Kefillik 68,69,84
Kel Abdal 42
Kelleci 112
Kemah 8,11
Kemerici 95
Kenanzâdeler 70
Kenanzâde Çırağı Hacı Mehmed 86
Kenanzâde Feyzullah Ağa 70
Kenanzâde Mehmed Ağa 70
Kepenek-Çeşmeleri-Mahallesi 42,47
Kerim Çavuş (Ailesi) 34,46
Kerpişçi 89
Kervanbaşı 108
Kethüda 64,65,66
Kıbrıs 97
Kılağuz 29,90
Kılıçarslan 2,4
Kircuk 29
Kırım 108
Kırşehirli Necmüddin (Sivas Kadısı) 4
Kızılırmak 11,17
Kızılırmak Mahallesi 39
Kilerci 95
Kiracıbaşı 109
Kiracı Zimmiler 62
Kireççi 89
Kitapçı 110,112
Koca Sekbanbaşı Ali Çelebi 38
Koçhisar 13
Koman 3
Konak Kirası 102
Konya 5,92,95
Koyulhisar 9
Koyulhisar Beyi Hüseyin 9
Körmürlüzâdeler Cami 35,46
Kösedağ 4
Kösedere-i Müslim Mahallesi 29
Kösedere-i Zimmi Mahallesi 29
Kral Senekerim 1
Kundakçı 95
Kurşunlu Hamamı 34,40,49
Kurt Mescidi Mahallesi 29
Kutbeddin Melikşah 3
Kutalmışoğlu 2
Kutalmışoğlu Ahmed Şah 2

Kuyumcu 59,63,95
Kuyumcular Çarşısı 82
Kuzey Afrika 96
Küçük Ali Baba 46
Küçükbengiler 27
Küçük Hamam 49
Küçük Han 52,110
Küçük Minare (Güçük Minare) Mahallesi 28,43,44,46
Kürkçü 63

-L-

Lahor 97
Lala Sinan Paşa (Sivas Valisi) 13,49,51,83
Lala Sinan Paşa Hanı (Subaşı Hanı) 41
Leh 97
Lehistan 77
Lüleci-Çorapçı 59

-M-

Madenci 89
Mahalle-i Cedid 25
Mahkeme Binası 20
Mahkeme Çarşısı 20,35,54
Mahmud 56,58,62,64,68,72,98,99,102,103,104,106,109,111,117
Mahmud Çelebi Zaviyesi 38
Mahmud Paşa (Sivas Valisi) 34
Malatya 2,4
Malazgird Zaferi 2
Malikâne 70
Mal Üretimi 87,91,92,93,96
Manisa 92,95
Maraş 1,95,97
Mecidözü 102
Mehmed Ali Hamamı 50
Mehmed Paşa 31,38,49
Melik-i Acem 12
Melik Acem Zaviyesi 42
Melik Gazi 2
Melik Muhammed 2
Memlük Sultanı Berkuk 6
Menziller (Menzilhaneler) 109,110
Menzil Ücreti 102
Meraküm 17,18,47
Merkepçi 87,90,111
Merzifon 102,111
Mescidli 31
Mescid-i Ganem 23
Mescid-i Hacı Zahid 25
Mescid-i Mevlana Mehmed 25
Mescid-i Musa 25
Mescid-i Tokmak 32
Mescid-i Veled Bey 25
Mevlevihâne 43,90
Meydan 27,54
Meydan Cami 13
Meydan Hamamı (Mahmud Paşa Hamamı) 49
Mezid Bey 8,9,14
Mısır 74,108
Mısır isyanı 103

Mısır Meselesi 117
Mısmıl Irmak 17,21,25
Mısmıl Irmak Mahallesi 23
Mihailoğlu Ali Bey 10
Mintaş 6
Miratü'l Ahlâk 13
Miratü'l Hallâk 13
Misis 1
Mismâr 95
Moğol Ordusu 4
Moltke 108
Mor Ali Baba 44
Muaccelât Nazırı 80
Muhammed b. Mervan 1
Muhtesip 71,114
Mukataa 83
Mumcu 73,96
Mumcu Abdulkadir 120
Mumhane 81
Muradiye 31
Murat III 13,34
Murat IV 13,14
Murdar Irmak 17,25,26,29,51
Murtaza Paşa 19
Mustafa Bey b.Behram Paşa Cami 46
Mustakar Gedik 81
Muzaffer Burücerdî 45
Mücellid 73

-N-

Nakip 64,65
Nakkaş 89
Nakliye-Nakliyeciler 87,90
Nakşibendi Zaviyesi 43
Nalband 59,63,90,106
Nalbandlar Başı 52
Narh Defteri 115
Nazilli 97
Neccar 89
Niğde 4,5
Niksar 7,10
Nizameddin Yağıbasan 2
Numan Efendi Hamamı 49
Numan Eendi Kütüphanesi 82

-O,Ö-

Odabaşı 69
Oduncu 63,73
Oduncu Kara Ahmed 120
Oğlançavuş Mahallesi 27,34
Oğuz Türkmenleri 1
Osman Paşa (Vezir-i Azam) 12
Osman Paşa (Sivas Valisi) 36,37,103
Osman Paşa Cami (Saray Cami) 19
Osman Paşa Mahallesi 30
Otlukbeli Zaferi 10
Oturakçı 63,73,112
Oturakçı Abdullah 120
Oturakçı Osman Efendi 120
Oturucu 110

Örülüpınar Mahallesi 27,28,47

-P,R-

Paçacı 112
Pasbânbaşı 86
Pasbânlar 86
Paşa Bey Mahallesi 22,44,47,49
Paşa Bey Mescidi 32
Paşa Cami 51
Paşa Hamamı 15
Paşa Bostanı Hamamı 50
Paşa Hanı 110
Palas 27
Palas Kapısı 25
Palaslu Mescidi 32
Pazar Çeşmesi 47
Penbeci Esnafı 59,63,67,94,104,105
Penbeci Esnafı Şeyhi 68
Pîr Ahmed Bey 51
Pizrekârı 76,97
Pünzüruk 31
Rahatoğulları 39
R.Diogenes 2
Resm-i Kapan 100
Resm-i Kantar 100
Revan 13,14
Rufâiye Dergâhı 44
Rum Beylerbeyisi Şaraptar Hasan Paşa 10
Rumeli 96,97
Rus Harbi-Rus meselesi 103,117
Rükneddin Kılıçarslan 4
Rükneddin Hattap B. Kemaleddin 39
Rüstem Paşa 34
Rüsûm-u Penbe 102

-S,Ş-

Saat kulesi 18
Saatçı 112
Safevi 11,13
Sahib Ata Fahreddin Ali 45
Said İbrahim Paşa (Sivas Valisi) 34,46
Saka 112
Samsun 12
Sarı Hamza Mescidi (Yeni Cami) 35
Sarı Şeyh (Hoca Areste) 27,32,42,46
Sarı Şeyh Mescidi 33,35
Sarı Şeyh Çeşmesi 48
Sarraf 59,63,94,95
Sarraf Esnafı Şeyhi 68
Sarrafhane Hanı 51
Sarzâde Mehmed Paşa (Sivas Valisi) 37
Sebestia 3
Sebzevatçı 112
Selanik 56,58,100
Selçuklu 20
Selim Ağa Cami (Yeni Cami) 36
Selimiye 31
Selman Bey Mescidi (Paşa Cami) 33
Semerci 94,95
Semerciler Çarşısı 51

Serbesti Ticaret Anlaşmaları 104
 Serçeii Mescidi 35
 Seyyid Mehmed 84
 Sırp isyanı 103
 Simeon 18,29
 Siyah Bazarı 82,112
 Sirkeli Mescidi 27
 Sivas 2,3,4,5,6,7,8,9,10,11
 12,13,14,17,18,19,20,21,22,23
 Sivas İli 102
 Soğanlılar 82
 Subaşı Hanı (Lala Sinan Paşa Hanı) 51,54
 Sularbaşı 25,27
 Sûk-ı Sultani 86
 Sûnisa 102
 Süheyl-ı Rûmî 1
 Süleyman Çelebi 7
 Şah Bey 48
 Şah Hüseyin Mahallesi 37,42
 Şah Kulu İsyanı 10
 Şahna Hamamı 49
 Şam 75,76,95,96,98,108,111,120
 Şarkpare 102
 Şehir Ayanı 85
 Şehzade Beyazid 11
 Şehzade Ertuğrul 8
 Şemseddin Cüveynî 5,45
 Şerefeddin Osman Zaviyesi 38
 Şerefeddin Yezdi 18
 Şeyh 64,65,69,85
 Şeyh Çoban Mahallesi 35,36
 Şeyh Çoban Zaviyesi (Şeyh Hüseyin Râî) 40
 Şeyh Çoban Çeşmesi 47,48
 Şeyh Hanı 52,110
 Şeyh Mehmed b. Mehmed Zaviyesi 43
 Şeyh Şemseddin Sivasî 13,34,43
 Şeyh Şemseddin Çeşmesi 48
 Şeyh Şemseddin Zaviyesi 46
 Şiraz Valisi Uğurlu Mehmed Bey 10
 -T-
 Taşabat 102
 Taşhan 51,52
 Tavra (bogazı) 31,47
 Tebriz 108
 Tekâlif-i Divaniye (Avarız-ı Divaniye) 98
 Tekâlif-i Örfiye 98
 Tekâlif-i Şakka 98
 Tekâlif-i Şer'îye 98,102
 Tellâk 63,91
 Tellâk Esnaflı Şeyhi 68
 Tellâl 112
 Temürcü 59,73,76,85
 Temürcülerardı 28
 Terzi 59,63,93
 Tevzi Defterleri 102
 Timur 6,7,8,10,14,18,19,21
 Tokat 3,5,6,7,10,56,58,59,100,102,111
 Tokmak Kapı 21
 Tokmak Pazarı Mahallesi 32,49
 Toprak Tepe 18
 Tosya 97
 Tosyakârı Kuşak 73,120
 Trabzon Rum İmp. 3

Trabzon 10,97,108 Tuzcu 112
 Tuzcu Halı 120
 Tüccar Ömer 120
 Tüfenkçi 63
 Tütüncü Mehmed 120

-U-Ü-

Urfalı Mateos 1
 Ulu Anak 22
 Ulu Arif Çelebi 40
 Urfa 97
 Usta Ahmed 84
 Ustalar 62,64
 Ustabası 64
 Usta Halil 84
 Usta Seyyid Mehmed 84
 Uzunçarşılı 53,54
 Uzun Hasan 9,10
 Uzunhacıoğlu Esseyyid Ahmed Cami 37
 Uzunyol 31
 Üçler Bey Mescidi 35
 Ürgüp 97
 Üsküdar 14,97,111,120
 Üryan-ı Müslim 25,26
 Üryan-ı Zimmi 26,37

-V-

Vali Mutbahi 85,86
 Vali Tayinatları 68,102
 Veled Bey Mahallesi 25,47,49
 Veled Bey Mescidi 25
 Vezir-i A'zacm İbrahim Paşa 11
 Vezir-i A'zam Rüstem Paşa 13

-Y-

Yağlıbasan Zaviyesi
 (Nizameddin Yağlıbasan bukası) 44
 Yağlıbasan (Yakup Arslan) 2
 Yahya Bey Mescidi 35
 Yahya Bey Mahallesi 47
 Yakup Elhac Mehmed Ağa Cami 37
 Yavuz Sultan Selim 10
 Yekta Hamamı 49
 Yemen Kahvesi 97
 Yenice Mescid Mahallesi 22
 Yenişehir Mahallesi 31
 Yıldızeli 102
 Yiğitbaşı 64
 Yiğitler Cami 37
 Yunan İsyanı 103

-Z-

Zaralızâdeler 37
 Zaralızâde Mehmed Paşa (Sivas Valisi)
 37,38,51,80,82,83,84
 Zaralızâde Recep Paşa (Sivas Valisi) 37,47
 Zaralızâde Alime binti Osman Paşa 35,37
 Zeynelabidin 9
 Ziya Bey Kütüphanesi 33
 Zile 13,97,102
 Zile Halısı 74
 Zünnün 3